

HÍD

IRODALOM • MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

VÁLSÁGAINK ÉS TÁVLATAINK AZ ÉVEZRED
HAJNALÁN

KALAPIS ZOLTÁN, HÓDI SÁNDOR, NÉMETH ISTVÁN,
LÁSZLÓFFY ALADÁR, BÁLINT ISTVÁN,
CS. SIMON ISTVÁN, MÉREY KATALIN,
LOSONCZ ALPÁR, FEKETE J. JÓZSEF, A. SAJTI ENIKŐ,
MILORAD PUPOVAC ÉS VLADETA JEROTIĆ ÍRÁSA

KÖNYV-
SZÍNI- KRIKKA
KÉPZŐMŰVÉSZETI

2001

Június

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
LXV. évfolyam

Fő- és felelős szerkesztő:
Bori Imre

A szerkesztőbizottság tagjai:
Bordás Győző
Gerold László (kritikai rovat)

Kéziratgondozás:
Buzás Márta

TARTALOM

Major Nándor hetvenéves

Bori Imre: A szépírótól a közíróig – a közélettől a magánéletig 577

Válságaink és távlataink az évezred hajnalán

Bori Imre: Felkérőlevél 580

Kalapis Zoltán: Messze van Európa... 581

Hódi Sándor: „Széllal szemben...” 592

Németh István: Csak? 602

Lászlóffy Aladár (Kolozsvár): A pokolban is egy malomban őrlünk 607

Bálint István: Nekünk önbizalom kell 609

Cs. Simon István: Volna 617

Mérey Katalin: Enyém, tiéd, miénk 619

Losoncz Alpár: Vajdaság: a kulturális identitás kialakításának nehézségei 624

Fekete J. József: Haláltanfolyam 641

A. Sajti Enikő (Szeged): Egy monográfia megírásának buktatói: Magyarok a Vajdaságban (Délvidéken) 1918–1947 653

MAJOR NÁNDOR HETVENÉVES

A SZÉPÍRÓTÓL A KÖZÍRÓIG – A
KÖZÉLETTŐL A MAGÁNÉLETIG

B O R I I M R E

Major Nándor évfordulóját jegyezzük írásunkkal, és közben azt kell tapasztalnunk, hogy a látszólag könnyű feladat mögött mennyi a csapda, mennyi a mindeddig homályban maradt kérdés (alkotói elsősorban), a talány, a rendhagyás.

Ambiciózusan szépíróként kezdte pályáját. Versek és novellák képezik írói kezdeteit, amelyeket a kritika annak idején az *Udvarra nyílik az ablak* című 1956-os elbeszéléskötetének írásaiban tekintett át, s láthatott együtt, megjegyezve, ami ennek a korai fiatalos, de végül az egész szépírói gondolkodására jellemző, egyúttal a gondolkodás talapzatát képező s az íróban megfogalmazódó pár mondatot az 1955 februárjában írt *Szelíd dombok vasárnap délutánja* című elbeszélésben: „Az ember szeret, ameddig csak él. Szeretni kell. A hely változik, és változnak az arcok, és minden változik, de szeretni kell.” Hogy majd az elkövetkező évek írásaiban, egészen az 1969-ben megjelent *Hullámok* című regényének vezérmotívumához érkezzék el, amikor egy lány és két fiú orosz rulettet játszik, s életük a tét, míg apáik nemzedéke legfeljebb más formában találkozott ugyanezekkel a létet borzongató feladványokkal. Nem véletlen, hogy az első (1956-os) és az egyelőre utolsó (1969-es) prózakötete között ott a két fogalom, már a kötetek beszélő címe is hirdette, ami az élet végső kicsengése lehet, a *vereség* és a *büntetés*, és azokat avatja helyzetmeghatározó kifejezéssé, s ezek akár bölcséleti tételek végkövetkeztetéseként is olvashatók: áldozat, magány, üldözöttség, ítélet. Mindezek az élet hétköznapiságától messze látszanak

lenni, valójában Major Nándor világirodalmi tapasztalatai csapódnak le, előbb a *Dél* című regényében (1965), majd regénye megjelenésének az évében írott *Regényvilágunk kibontakozása* című cikkében (*Magyar Szó*, 1965. dec. 19.): „Egészen nyilvánvalónak látszik, hogy mi az a probléma, amellyel regényíróink – talán ösztönösen – kérdeznek: a regénytér betöltése, a regényidő telítése, az emberi sorsok nemzedékek prizmáján át történő mélyítése, szövevények megalkotása – egyszóval egy regényvilág teljességének kialakítása. Úgy tűnik, egyedül Sinkó Ervin haladta túl ezt a problémát az Optimistákban. De nyilvánvaló, hogy többi regényírónk előtt is ez a probléma áll: saját világunkban megelni regényirodalmunk betöltésre váró terét és telítendő idejét, megalkotnunk saját regényvilágunk rögzített városait és embereit, sorsunkat és életünket.” Egy év múlva (1966-ban), amikor Németh László vonzó példája is a szeme előtt lebeghetett, olyan folyóirat megindításán törte a fejét, amelynek egyetlen szerzője lenne: ő maga, mintegy továbbfeszítve a *Dél* írására ihlető gondolatot, nevezetesen azt, amit Gerold László kérdésre adott feleletében megfogalmazott: „a falu és a hagyomány nélküli kisvárosok világa nem a regény melegágya”. Ezekről a kérdésekről az *Esti órák* című esszéketeték íásaiban kezdett távolodni, amikor például a praxis szükséges voltáról elmélkedett. S hogy hova jutott, azt az 1988 és 2000 között írt öt tanulmány- és naplókötete mutatja, amelyek közül az első, az 1988-as, a *Párbeszéd a valósággal* címet viseli. Feljegyzi tehát, analitikus módon, a politikai életben eluralkodott téveszmék történetének a részleteit szinte napról napra, formailag vagy tíz esztendő politikai krónikáját rögzítve, egyúttal „sorsunk és életünk” maga emlegette fogalompárja indítatásaira hallgatva. Olvasható tehát politikatörténeti krónikaként is az öt, műfajilag egymástól különböző kötete, de az olvasó nehezen szabadul attól a benyomástól, hogy valójában a shakespeare-i tragédiák modern kosztümös rémvilágában a kalauzunk az író, s hogy az újraolvasó a szépírói rejtjelekre reagál, anélkül, hogy gondolkodna a történelmi szereplők, a Shakespeare-drámákból előlépők (gyilkosok és áldozatok) tragikus nagyságán vagy törpeségén, mérve a térségeinket elborító vér és szenvedés mennyiségét. Úgy sejtem, Major Nándor is sorsdrámák hőseiként (is) szemlélte őket, amikor főképpen naplószerű feljegyzéseit papírra vetette. A hetvenéves Major Nándorban a szépírói indulatok nem csitulak, legfeljebb műfajt változtattak. S már azt sem érezzük paradoxonnak, hogy míg a fiatal író olvasmá-

nyairól adott hírt, az utolsó évtized könyveiből magánéletének eseményeiről, személye kedvteléseiről is beszél. A történelemről szólva élte meg magánemberiesedésének, privatizálódásának a folyamatát is.

*Írásunkkal a Híd egykori főszerkesztőjét is köszöntjük.
(A szerkesztőség)*

VÁLSÁGAINK ÉS TÁVLATAINK AZ ÉVEZRED HAJNALÁN

FELKÉRŐLEVÉL

Kedves Barátom,

évek múltak el azóta, hogy a Hídban számvetést végeztünk létünk és ittlétünk kérdései felett töprengve. Azóta életünk meghatározóiban nagy fordulat állt be, és úgy látom, elérkezett az idő újabb számadásra, hogy tisztábban lássuk, a vajdasági magyarság valójában milyen lelki és létbeli állapotban van, hogyan látja létezésének mutatkozó távlatait – akár a sejtelmek vonatkozásaiban is. Arra kérlek, légy társunk az együttgondolkodásban, és írásodat (tekintet nélkül műfajára) március elsejéig juttasd el szerkesztőségünkbe!

Abban a hitben, hogy gondolkodásunkkal önlétünkben erősödünk meg, szeretettel köszönt

Bori Imre,
a Híd főszerkesztője

Újvidéken, 2001. január 18-án

MESSZE VAN EURÓPA . . .

KALAPIS ZOLTÁN

Arra buzdít a Híd szerkesztősége, hogy „létünk és ittlétünk” kérdései felett töprengjek, s tartsak vizsgálatot a vajdasági magyarság „lelki és létbeli” állapota felett.

Kedves szerkesztőm, nem lehetne valami könnyebbet kérdezni? Szív-vidámítóbbat, kedvderítőbbet?

Alaptermészetem a derűlátás, de ha ilyesmi kerül szóba, sötéten befelhősül felettem az ég, ködös lesz előttem az út, nyomott lesz a hangulatom. Ilyenkor mindenféle eszembe jut, leghamarább Dudás Kálmán sora: „Vágd le a szárnyait s mondd a madárnak – égbe, örömben röptse dalát!” Meg Juhász Erzsébet mondata is: „Siralmas hiábavalóság az én egész írószágom e kisebbségi lét elanyanyelvtelenedésének feltartathatatlan zajlásában.”

Jobb volna nem gondolni erre, ha ez lehetséges lenne . . .

Több mint nyolcvan év tapasztalata arra int, hogy ne tápláljak túlzott reményeket a fordulatokban, a várható javulásban. Ez nem vált be akkor sem, amikor látszólag jól állt a szénánk, nemhogy most, amikor újra hozzá kellene fogni a gereblyezéshez, a boglyarakáshoz.

Néhány évtizeddel ezelőtt, amikor már túl voltunk a megtorlásokon, a konfiskálásokon, megálltunk félúton a kolhozosításban, a merev sztálini rendszer bevezetésében, úgy tűnt: jobb napok virradnak ránk. Így is történt, hiszen anyagiakban gazdagodtunk, némi emberi szabadságjogokhoz is közelebb kerültünk, a formális egyenjogúság féltve őrzött „kincs” volt, a szigorúan ellenőrzött intézményeink eredményeket mu-

tattak fel, miközben a területi iskolákkal, a művelődési egyesületek egyesítésével, vezetésük „elmagyartalanításával” és sok minden mással nemzeti létünk mély sebeket kapott, a beolvadás gátlástalanul megindult, illetve folytatódott.

Ekkor fogalmazta meg (nem írásban, csak előszóban) Veress Iván újságíró a szomorú tényállást: a kisebbség a szocializmusban is kisebbség, s csapat-papot hagyva kivándorolt az országból.

A két háború között, a királyi Jugoszláviában senki sem hangoztatta, hogy a kisebbségek egyenrangú polgárok, legföljebb a Népszövetségben, ha egy kicsit megszorongatták a királyság ottani képviselőjét. Egyébként tiszta a sor: a magyarság jutalma és büntetése az elnyomás.

Az utóbbi tíz-tizenöt esztendő viharaiból a magyarság megtépázva és megfogyatkozva került ki. Az itteni szerbség sorsa sem volt rózsás, de a kisebbségieké mindig egy-két fokkal rosszabb.

Lehet-e remélni, hogy a változások után jobb napok virradnak ránk? Azt hiszem igen, bár nehéz lesz kivárni, meg aztán az oda vezető út is eléggé cikcakkosnak mutatkozik: hol előre, hol hátra, hol jobbra, hol balra.

Egy emésztő gondolattól azonban nem tudok szabadulni, ez mélyen bennem van. Van egy olyan sejtésem, hogy a kisebbség a demokráciában kisebbség marad.

Sérülékeny, szárnyaszegett, nyelvhasználatában megingott minoritárius.

*

A szerbség sorsa, közérzetének, lelkiállapotának alakulása legalább annyira aggaszt, mint a fajtámé. Együtt élek velük, mert így rendelték a nagyok, Szerbia (és Jugoszlávia) állampolgára vagyok, szabadon fogalmazva, az angolok példájára, azt is mondhatnám, hogy „őfelsége kisebbsége vagyok”, de még inkább: púp a hátukon.

Mostanság őket is utolérte valamiféle Trianon, a megpróbáltatások sora zúdult a nyakukba.

Korábban mindenkor a győztesek oldalán álltak, újabb s újabb teritóriumokkal gyarapodtak, nemzetségük csaknem minden szállásterülete egy fedél alá került, s a bővüléssel növekedett önbizalmuk – urambocsá! –, talán még önteltségük is.

Az utóbbi években rájuk jár a rúd: összeomlott a gyenge alapokra húzott közös ház, a versailles-i építmény, ami megmaradt belőle, az is recseg-ropog, roskadófélben van. Négy veszett háború van mögöttük, a menekültek százezreinek nyomora növeli az egyébként is koldusszegénnyé lett ország mizériáját. Azok, akiknek szent meggyőződésük, hogy az egész világ rájuk tör (az önvizsgálat nehezen, akadozva indul), újabb területvesztéssel ijesztgetik egymást, ujjal mutatva Sandžak és a Vajdaság felé. A bosnyákok nevében nem beszélhetek, de a magyarról tudom, hogy jámbor népség, béke- és csapástűrő, lojális a végtelenségig.

A szerb értelmiségiek nemzeti tragédiáról beszélnek, katasztrófát, agóniát emlegetnek, létbizonytalanság, tanácstalanság, távlattalanság emészti őket.

Nem örülök neki, hogy ilyen kutyaszorítóba kerültek, még akkor sem, ha úgy látom, hogy jórészt önhibájuk következményeit viselik. Nem jó, ha a közös haza (ezt is olykor elvitatják tőlünk) nagyobbik gazdája pánikba esik, a lét és nemlét kérdése gyötri. Már azért sem lelem kedvemet benne (pedig azt mondják, hogy a káröröm a legszebb öröm), mert nemcsak állami kötelekekkel vagyok hozzájuk kötve, hanem baráti és emberi szálakkal is. Segíteni nem sokat segíthetek rajtuk, a kivezető utat nekik kell megtalálniuk. Ez azonban, úgy látom, nagyon, de nagyon nehezen megy, olykor csak üggyel-bajjal, fogcsikorgatva. Pedig az igazi önvizsgálat kora még csak ezután jön!

Pokolian nehéz ügy. Népem is csak nyolcvan év után képes úgy-ahogy kikecmeregni a trianoni kábultságból. Ők talán gyorsabban szabadulnak meg a „bűnös nemzet” címkétől.

*

A jugoszláviai magyarság, a Balkán többi népeivel együtt, nagy kárvallottja a mögöttünk maradt tíz-tizenöt esztendőnek, a közelgő (feltehetően elhalasztásra ítélt) népszámlálás állítja majd ki a veszteséglistát, a károsodás egyik mértékét, mivelhogy az erózió teljesebb felmérésére még sokáig várunk kell.

Pillanatnyilag népességünk, a Milošević elleni győztes megmozdulás részeként, sorsának jobbrafordulásában reménykedik. Alighanem j'' mondom: türelmesen várja, mikor is kerül sor sérelmeinek orvoslására.

A várakozók sora azonban túl hosszú, hiszen annyi baj van ebben az országban, és annyi az előbbre való, a még sürgősebb kérdés.

Türelem, mondják nekünk, olykor még kérelően is, s mi türelmesek vagyunk, megértjük a nehézségeket, a prioritásokat. Talán majd a Vajdasággal együtt kerülünk részben napirendre, ami persze egymagában is kemény dió, a változások egyik fokmérője. S remélhetőleg később is, a sajátos ügyeinkkel, csak győzzük kivárni . . .

Ebben a képzeletbeli sorállásban jóval előttünk vannak az albánok, akik időközben a „soron kívüli” státust is kivívták maguknak. Velük mindig is nehezebben lehetett szót érteni, mint a magyarokkal, talán azért, mert többen vannak. Igaz, még most is, eléggé elterjedt nyelvhasználatban, siptároknek nevezik őket (ennek olyan mellékíze van, mintha én most tótokat, oláhokat vagy rácokat kezdenék emlegetni), azaz lekicsinylően, lekezelően bánnak velük, de ők erre nem sokat adnak: hajtják a magukét.

Évtizedekig nem vették őket komolyan, egy kézlegyintéssel intézték el közös ügyeiket: ezekkel a primitív arnautákkal nem lehet tárgyalni, ők csak az erőszak és fegyver nyelvét ismerik.

Tévedtek, elszámították magukat.

Végül is ezek a fránya szkippetárok – akik egyébként szintén értenek a fegyverforgatáshoz, s az erőszakot sem vetik meg (vérbosszú) – túljártak eszükön: csendben elszaporodtak, telepeikkel megszállták a szentnek mondott territóriumot, óriási többséget alkotva. Ez a terjeszkedés tovább tart, manapság a szomszédos Macedóniát és Szerbia déli részeit csipegetik . . .

Egyik nép sem közömbös a történelmi területek „elűzése” láttán, ezt mi csak tudjuk. Így vannak a szerbek is: amikor gyarapodtak, természetes jussként tüntették fel a kapott vagy meghódított területeket, most pedig, amikor más is jogot formál az örökségre, erősen húzzák a vészharangot, olykor kétségbeesetten is.

Kosovo esetében azonban, úgy tűnik, a veszett balta nyelébe kapaszkodnak. Mirko Tepavac a tényállást ilyen szigorú, beton tömörségű szavakkal fogalmazta meg: „Az epilógus adva van: Kosovo szerbek nélkül, Szerbia Kosovo nélkül.”

Az egykori külügyminiszter szavai mellett még észbe véstem Radomir Konstantinovićnak, az egyik vezető szerb esszéíró obszervációját is: megfigyelte, hogy az ellenzéki tüntetéseken gyakori jelszó volt a „le a vörös bandával”, de egyszer sem hangzott el, s nem is írták rá egyik táblára sem, hogy „le a nacionalista bandával”.

Ebből mintha az a következtetés adódna, hogy le a kommunizmussal, de annak produktuma, a nacionalizmus, az maradhat.

Pedig a túlfűtött nacionalizmus, a korlátlan egyéni és nemzeti hatalmon alapuló állameszme csaknem minden baj kútforrása volt: belőle fakadt a féktelen gyűlölet a más nemzetiségű szomszéd, a másképpen gondolkodó testvér, meg általában az európai eszmék iránt is. Végső fokon ez szülte a kettős mércéket (amit szabad nekem, nem szabad neked, ami nekem jár, az neked nem).

Ezek a jelenségek, részeire bontva, most várják a magyarázatot, az elemzést, de az ítéletet is.

Egy kicsit (?) szkeptikus vagyok, mert ezt azoknak is végig kell csinálniuk, akik a táblákra elfelejtették (szándékosan, megalkuvásból?) ráírni, hogy „le a nacionalista bandával”.

Én ezt már nem érem meg, ez egy új generáció dolga lesz.

*

A kettős mérce alkalmazóinak filozófiája mélyen belenyúl a századokba, az ihletet a római időkből merítik: amit szabad Jupiternek, nem szabad az ökörnek . . .

Manapság is, igen sokszor, másfajta rőffel mérik egymást az emberek, a nemzetek.

A gyakorlatban ez így fest: ha én szorgalmazom példának okáért népem egyik töredékének a különleges státust, a különleges kapcsolatok megteremtését, ha autonómiát követelek nekik, az rendben van, ha ugyanezt más nemzetiségűek kezdeményezik, az már más lapra tartozik: a különválás igényének megfogalmazását látják benne, az elszakadás eszméjének csíráját vélik felfedezni.

Ha véreim államot hoznak létre a szomszédos állam szívében, akkor ezzel egy ősi jog ölt testet, ha ugyanez történik saját területünkön, akkor az már ellenséges lépés, tömény szecesszió.

Folytathatnám a végtelenségig a példák felsorolását (ha csapataink az ellenfél városait bombázzák, az védekezés, ennek a fordítottja ag-

resszió, a civil létesítmények rombolása; az én nacionalizmusom az szent, igazi nemzeti érzelmeket és törekvéseket fejez ki, a másé pedig sovíniszta kilengés, faji megkülönböztetés stb.), de száz szónak egy a vége: az önzés, az öntömjénezés nem ismer határt, a legképtelenebb állításokra hajlik, mint ahogy a „mellékelt valóság” is mutatja. Még védett hágai jelöltjeink is vannak . . .

Egy darabig lehet játszani azt a társasjátékot, hogy „én vagyok a legszebb, csak nekem van igazam”, de nem túl sokáig.

Időközben kiderült, hogy valamelyest csak változik ez a világ: a Jupiter hatalmáról beigazolódott, hogy véges, az ökrökről pedig kitudódott, hogy nem is ökrök már . . .

*

Írtam néhány sort Kiss Pálról, az elfelejtett 48-as honvédtábornokról a folyamatosan megjelenő Újvidéki enciklopédia (Novosadska enciklopedija) 11. füzetében. A szabadságharc idején a péterváradai vár parancsnoka volt, s 1849. június 12-én ő rendelte el Újvidék bombázását, miután Jelačić császári tábornok, a hadviselés szabályainak megsértésével, a civil létesítmények (lakóházak, templomok stb.) mellett helyezte el ágyúit, s onnan lövette az erősséget.

A szerb történetírás uralkodó szellemével összhangban, ez a magyarázó mondat kimaradt a szövegből (a szerző megkérdése nélkül és szignójának meghagyása mellett), benne maradt viszont a bombázás következményeinek ecsetelése, sőt, a szócikket kiegészítő mellékletben rosszállóan állapították meg, hogy Kiss az utolsók között (szeptember 7-én) adta fel a várat, szabad elvonulást kapott, s így „nem felelt Újvidék megsemmisítéséért”.

Nem mondja ki, de a szövegekörnyezetből mintha az következne, hogy Kiss tábornokot „háborús bűnökért” bíróság elé kellett volna állítani. Esetleg Aradra küldeni, ahol a bosszú, a megtorlás volt az úr.

Nem ismerem a részleteket, ezeket csak egy bírósági tárgyalás tárhatta volna fel. Azt viszont tudom, hogy az elkövetkező másfél században egyre több jogi szabállyal óvták a polgári lakosságot a háború borzalmaitól (egy 1868-ban hozott, minden európai állam képviselője által aláírt nyilatkozat kimondta: „Nyílt városokat szükség nélkül lődözni nem szabad”), de ettől függetlenül egyre többet és egyre jobban szenvedett. A második világháború, ugye, már kifejezetten „totális háború”

volt. Mindent átfogó és mindenre kiterjedő: Londont rakétafegyverekkel lőtték, a német és orosz városokat földig rombolták, s az első atombombákat sem katonai célpontok ellen vetették be, hanem két japán városra dobták.

A balkáni háborúk is bőven szolgáltatják a példákat. Nemrégén a zágrábi lapok szóvá tették, hogy az új szerb kormány egyik alelnöke az a Momčilo Perišić, akit az egyik horvát bíróság távollétében húsz évre elítélt Zadar bombázásáért. Perišić szerint ő csak a katonai létesítmények lövetését rendelte el, mégpedig katonáinak védelmében. A belgrádi lapok egy szóval sem firtatták felelősségét, ő ugyanis „a mi tábornokunk”, aki Jugoszlávia területi épségének megőrzéséért vitézkedett.

Ez azonban csak az egyik eset. Mit csináljunk a többivel: Szarajevó ostromával tüzérségi és aknatűzzel, az ódon és szépséges Dubrovnik lövetésével, Vukovár lerombolásával? Ki kezdte, ki volt, aki visszacsapott? Meddig lehet erről hallgatni?

Az új hatalom sem erőltette meg magát, bár – mentségére legyen mondva –, Dél-Szerbiában már elállt az „önbíráskodástól”, azaz a háborútól, s a tárgyalóasztal mellé ült, emberi és kisebbségi jogokat ígért a korábban elnyomott albánoknak. A háborús bűnök „termelését” elegánsan átengedte az ellenfélnek . . .

Az Újvidéki enciklopédia szerkesztőinek viszont nagy mázlija van, hiszen nem újvidéki ügyekről, eseménysorokról van szó, a szereplők sem újvidéki lakosok, így aztán nem kerülhetnek egy helyi adattár anyagába.

Ők egyébként is tiszták, ahol lehetett, ott már elverték a port egy háborús bűnösön . . .

*

A kettős mérce alkalmazása, láthattuk, sok fonákságot, nevetséges tételt, logikátlanságot, vagy éppen torzképet szül. Így vagyunk az egyoldalú szemlélettel is, a nemzeti érdekek egysíkú kezelésével.

Ha valaki az éremnek csak az egyik oldalát látja, az könnyen tévedésbe eshet, szavai nyomán téves következtetések vonhatók le. „A jelenségek, a cselekedetek, az események legalább bipolárisak, azaz kétsarkúak, kétpólusúak” – verte a fejembe egyik tanárom. „Ha az emberek ezt elfogadják, gondolkodásmódjuk részévé válik, akkor kevesebb lesz a

félreértés a politikában, az emberek egymás közti kapcsolatában” – fűzte még hozzá.

Ehhez az arany szabályhoz, úgy tűnik, nem tartotta magát Žarko Korać, az új szerb kormány alelnöke, egyetemi tanár. Kijelentette, hogy az egyébként módfelett súlyos menekültkérdést letelepítéssel kellene megoldani: az elnéptelenedett falvakban sok az elhagyott ház . . .

A nyilatkozat nem valahol délen hangzott el, hanem a Vajdaság szívében, ami azon nyomban kiváltotta több magyar párt és szervezet tiltakozását. Az etnikai arányok újabb megbontásának kísérletét vélték felfedezni szavaiban, a nagyszerb törekvések feltámasztását (kit a kígyó megcsíp, a gyíktól is fél: a magyarság részaránya az ország vagy a tartomány lakosságában folyamatosan és szinte megállíthatatlanul csökken 1920 óta).

Nem hiszem, hogy ilyesmit Korać nyakába lehetne varrni, ő mindig is a legeurópaibb, a legtoleránsabb politikusaink közé tartozott. Mindenképp jobban tudja, hogy az etnikai viszonyok megváltoztatása főben járó bűn. Kijelentését botlásnak, félreecsúszásnak könyveltem el.

A kérdés más formában aggasztott: ha a legjobbak így „elszólják” magukat, mit várhatunk a többiektől . . .

*

„Mindennapi nacionalizmusunk” nemcsak kínos, másokat sértő alakban mutatkozik, olykor nevetséges arcát is mutatja.

Reggeli bevásárlásaim során gyakran találkozom egy fehér szakállú öregúrral – állítólag nyugalmazott tanárember –, kezében szatyrot hintál, fején sajkacsát hord, azaz szerb katonai sapkaviseletben, a šumadijai parasztok hagyományos fejfedőjében parádézik. Peckesen lépked, járásának minden mozdulatával mintha ezt sugallná: nézzetek rám, én egy valódi, törőlmetszett szerb férfi vagyok!

Nagy eset – gondolom magamban minden alkalomkor.

Valami hasonlóan vegyes érzelmeket keltett bennem, amikor a képernyőn, a parlamenti jelentésekben, az észak-bácskai önkormányzatok üléseiről szóló tudósításokban Bocskai-ruhás alakok tűntek fel. Belőlük is mintha sugárzott volna a feltűnési vágy: jól nézzetek meg, én egy igazi, törzsökös magyar ember vagyok!

Tudomásul vettem az egyiknek is, meg a másiknak is az üzenetét. Utóvégre mindenki úgy fejezi ki érzelmeit, ahogy jónak látja, azzal hívja

fel magára a figyelmet, amit a leghatásosabbnak vél. Van, aki ezt sajkacsával teszi (eredetmagyarázatával nem találkoztam), van, aki Bocskai-ruhával (a historizáló magyar férfidivat utolsó karakteres típusának mondják, amelyet Bocskai István erdélyi fejedelemről neveztek el, Nemes Mihály illusztrátor és festőművész tervezte, s az 1920-as években terjedt el, a Trianon utáni idők legelején).

Ízlésben, viseletben sem vagyunk egyformák, de némelyik szélsőséges megjelenési formájukban mégis közös nevezőre kerülnek, a nemzetieskedés karikatúrájaként jelentkeznek.

Eddig fel sem figyeltem, hogy a lépcsőházunkban cipekedő szerbiai tejszín-sajt-árus szintén sajkacsát visel, mint ahogy az sem keltett idegenkedést bennem, hogy a tévébemondók március 15-én Bocskai-ruhában jelentek meg. Úgy tűnik, hogy a természetes helyzet, az ünnepi alkalom nem vált ki ellenérzést.

Csak a sajkacsás tanáremberrel és a Bocskai-ruhás politikussal van némi gondom. Nem sok persze, úgy vagyok velük, mint egy elsőoldalas Léphaft-karikatúrával: derülök rajta, majd lapozok egyet . . .

*

Mindig riadtan kapom fel a fejemet, ha nyelvünk romlásának újabb s újabb jelét látom, vagy ha avatatlan kezek jogot formálnak a „külső szabályozásra”: nyelvleckét adnak nekünk anyanyelvünkéből.

Már jó ideje nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy népem önmagát kisebbiti és alázza meg azzal, hogy nem törődik jobban az édes tisztaságával. Hagyja kopni, fonnyadni, olykor még veszni is. Nem sáfárokodik vele gondosan, pedig hát nyelvünk az önérzetnek és az önbecsülésnek is az egyik tartópillére, ezek nélkül pedig nehéz élni és megmaradni.

No, de ezt most hagyjuk, eddig is már sok szó esett róla, s a jövőben is „örökös” téma marad.

Ezúttal a külső hatásokról – hogy ne mondjam: durva beavatkozásokról – ejtenék egy-két mondatot. Nem a sértő falfirkákra gondolok most elsősorban, de még a közéletben nem is olyan ritkán jelentkező magyarellenes nyilatkozatokra, hanem a törvényhozókra és a törvénymagyarázókra, nyelvünk „külső szabályozóira”.

Legutóbb az alkotmánybíróság úgy találta, hogy a más nyelvű vagy a történelmi helységnevek alkalmazása alkotmányellenes, s e helyett a

szerb nyelvű helységnevek fonetikus átírását tartotta helyesnek. (Nem Szabadka, hanem Szubotica, nem Újvidék, hanem Noviszád, nem Zenta, hanem Szentá.)

Az 1991-ben hozott és már akkor kétes értékűnek mondott törvény, A hivatalos nyelv és írás használatáról szóló jogszabály alkalmazása kapcsán hozta meg ezt a döntést. Ez a törvény lehetővé teszi ugyan a földrajzi nevek írását a kisebbségek nyelvén, de tiltja is. Az alkotmánybíróság az utóbbi mellett voksolt, megfricskázva és kompromittálva az új demokratikus hatalmat, bár ez szó nélkül hagyta az állásfoglalást, mint ahogy a belgrádi lapok is mélyen hallgattak róla. Valamilyen változást csak akkor várhatunk, ha megszűnik az a gyakorlat, amely az alkotmánybíróságot a kiszolgált politikusok menhelyévé tette. Ha tudós jogászok kerülnek a taláros testületbe, akkor talán sikerül a nemzeti állam, a hivatalos nyelv büvköréből kilépni.

Ezeket a térségeket vagy másfél százada a nemzeti állam kísértete járja be.

A XIX. század hetvenes éveiben Magyarország feladta az Eötvös-Deák-féle türelmes nemzetiségi politikát, s „ráállt” az „egységes magyar nemzeti állam” megteremtésének vágányára. A „magyar állameszme” gondolata Bánffy Dezső miniszterelnöksége idején (1895–1899) tombolt leginkább („az iskolai és közéleti magyarosítás soha oktanabb megszállottsággal nem folyt, mint Bánffy idején”, állapították meg a történészek), de előtte is, utána is voltak úttörők és folytatók. Gromon Dezső főispán 1876-ban magyar többségű városvezetést hozott létre a szerb többségű Zomborban, hadjáratot indított azok ellen, akik szerb nyelvű cégfeliratokkal látták el üzleteiket. Az 1898-ban hozott IV. törvénycikk a község- és egyéb helynevekről első sorában elrendeli: „minden községnek csak egy hivatalos neve lehet”, s ezzel a tiszta nemzetiségi vidékeken is megszüntette a helységnevek kétnevűségét. „Nem tűrjük a nem magyar szót – írta dr. Balogh Ernő, Bács-Bodrog főispánja –, tanuljon mindenki magyarul” (*A magyar kultúra és a nemzetiségiék*, 1908). Jászi Oszkár ugyan „olcsó sovíniszta pamfletnek” minősítette könyvét, de szava elmerült a többségi vélemény tengerében.

Mondjam-e, hogy mindez Trianonba torkollt?

1918 után kezdődött minden előlről, csakhogy most ellenkező előjellel (optálás, kitoloncolás, nyelvvizsga, névelemzés, a kivándorlás ösztönzése, a helynevek egynyelvűsítése stb.), majd folytatódott más népek

kiskorúsításával, s végül elérkeztünk az alkotmánybíróság döntéséig, amelyet kései visszacsapásként is átélhetek.

Mondjam-e, hogy mindez hová vezetett?

Egyre jobban berzenkedek: meddig még? Nem volt elég? Nincs elég példa az út járhatatlanságáról? Meddig kísért még a nemzetállam logikája?

Az európai közösség, az egyesült Európa mutatja nekünk is a kivezető utat, talán ez segít. De hol vagyunk még ettől . . .

2001 áprilisa

„SZÉLLEL SZEMBEN . . .”

*Adalékok a vajdasági magyarság létállapotának és mentalitásának
a vizsgálatához*

HÓDI SÁNDOR

A FORDULAT

Örömmel vettem Bori Imrének, a *Híd* főszerkesztőjének a levelét, amelyben arról értesített, hogy a *Híd* ismét napirendre szeretné tűzni a vajdasági magyarság helyzetének kérdését. „Évek múltak el azóta – írja –, hogy a *Híd*ban számvetést végeztünk létünk és ittlétünk kérdései felett töprengve. Azóta életünk meghatározóiban nagy fordulat állt be, és úgy látom, elérkezett az idő újabb számadásra, hogy tisztábban lássuk, a vajdasági magyarság valójában milyen lelki és létbeli állapotban van, hogyan látja létezésének mutatkozó távlatait – akár a sejtelmek vonatkozásában is.”

Készségesen teszek eleget a kedvemre való felkérésnek, mégpedig két okból is. Egyrészt csakugyan időszerűnek találom, hogy értelmiségünk eltöprengjen létünk és ittlétünk kérdései felett, másrészt élni szeretnék az együttgondolkodás lehetőségével, mert ez az, ami életünk-ből talán még a számvetésnél is jobban hiányzik.

Talán a „fordulattal” kezdeném, amely a körlevél szerint a számadást időszerűvé teszi. Nos, vajon csakugyan nagy fordulat állt be életünk meghatározóiban? A szerbiai helyzetet illetően tavaly október 5-e óta csakugyan *változásról* szoktunk beszélni, a változás méreteit és mibenlétét illetően azonban korántsincs egyetértés. Van, aki szemében ez a változás teljes társadalmi és politikai fordulatot jelent, míg mások leg-

feljebb annyit fogadnak el, hogy a korábbiakhoz képest elmozdult valami.

Meglátásom szerint az emberek többsége illúziókban ringatja magát a szerbiai fordulatot illetően. A politikai hatalom csúcsán történt elmozdulást összetévesztik a társadalmi szerkezetváltozással és a szemléletváltozással. E téren ugyanis Szerbia még csak el sem indult a változások útján.

Azt, hogy az érdemi átalakulás, az újjászületés milyen roppant bonyolult, gyötrelmes és hosszadalmas folyamat, csak az tudja megítélni, aki már megpróbált egy lepusztult intézményt vagy szervezetet talpra állítani.

A LEPUSZTULT ORSZÁG

Efféle lepusztult intézeteket és szervezeteket mindenfelé láthatunk az országban, mást sem nagyon. Ennek ellenére nem biztos, hogy tisztában vagyunk a helyzet súlyosságával. Nemcsak az intézmények és szervezetek lepusztulásának a jeleit nem ismerjük fel, de sokszor az előrehaladott betegségüknek a végső stádiumát sem. Ha nem így lenne, nem ott tartanánk, ahol vagyunk.

Miről ismerni fel, hogy egy intézmény lejtőre kerül, Parkinson találó kifejezésével élve: „hűdésez paralízisben” szenved? Látszólag abból, hogy a meszelés leperreg a mennyezetről, a falak koszosak, a lift nem működik, a mosdóban a vízcsapot nem lehet elzárni, a törött ablakok szedett-vedett kartonokkal vannak befoltozva stb. Ez a vigasztalanul szomorú kép azonban a betegségnek csak a külső, járulékos tünete, olyasmis, mint a hajhullás vagy a kiütés az ember testén. A betegség akkor is jelen lehet, ha a szervezet üvegpalatában székel, és a hivatalnokok perzsaszőnyegeken járnak-kelnek. Az életképtelen társadalmi formációt arról ismerni fel, hogy az ilyen szervezet kevésre vállalkozik, és semmit sem ér el – mondja Parkinson.

Mínthogy a kérdésben érintett tudományok sem tapintanak jobban a dolog lényegére, kövessük tovább a bürokrácia kiváló ismerőjét.

A sóhivatalban is agyon kell ütni az időt valamivel. Az alkalmazottak a beteg szervezetekben is gürcolnak, eltompultak, keserűek, tevékenységük abban merül ki, hogy egymás ellen áskálódnak. Azt gondolnánk, mondja Parkinson, hogy a vezetők ellenére van ez a szomorú helyzet,

akik ezért, tőlük telhetően, küzdenek az ilyen csapások ellen. Valójában a vezetők a szervezetek és intézetek leépülését tervszerűen, hosszú erőfeszítéssel érik el – az állami vezetéssel és a dolgozó néppel karöltve. Az érintettek a baj első jeleitől fogva elősegítik a betegség kifejlődését, s a tüneteket örömmel üdvözlik.

A veszély első jele az, hogy a szervezet hierarchiájában megjelenik valaki, aki magas fokon sűriti magában az intrikát, a tehetetlenséget és az önelégültséget, viszont megbízható káder. Az ilyen személy arról ismerhető fel, hogy állhatatosan igyekszik minden nálánál tehetségesebb embert kitűrni. A betegség akkor lép a szekunder szakaszába, amikor az ilyen egyén, részben vagy egészen, átveszi a szervezet irányítását. Minthogy az intézmény feje tehetségtelen, ügyelni fog rá, hogy munkatársai nála tehetségtelenebbek legyenek, akik ezért néha úgy tesznek, mintha még értelmetlenebbek lennének, mint amilyenek. A szaktudás senki részéről sem kívánatos, mert a (pártvonalon megbízható) főnök képtelen volna egy eredményes szervezetet (gyárat, pártot, iskolát, hivatalt, laktanyát) kézben tartani.

A betegség Parkinson szerint akkor lép kifejlődésének végső fázisába, „amikor az egész intézményben, a pincétől a padlásig egy szikrányi értelem sem maradt”. Elérve ezt a szakaszt, gyakorlati hasznát tekintve minden szervezet és intézmény, halott. Ez az eszméletlenség állapota jelenti az állam és társadalom teljes leépülését.

KUTYÁBÓL NEM LESZ SZALONNA

Mi a kommunista éra tízéves meghosszabbításának köszönhetően valahol itt tartunk. Ebből a stádiumból próbálunk most talpra állni. Sokan, elsősorban a politikusok, azt hiszik (és híresztelik), hogy a gyógyulás kezelés nélkül is bekövetkezik. Elméletileg erre van lehetőség. Ha valamilyen csoda folytán sikerülne az értelmes embereknek áthatolniuk azokon a védelmi vonalakon, amelyekkel a szervezetek körülvessik magukat, kezükbe kaparintanák a hatalmat, és kisöprüznének minden alkalmatlan embert, kezdetét venné az újjászületés és megújulás. Erre azonban vajmi kevés esély van, mert a magas vezetőség (kinevezett) tehetségtelen tagjai „a rémület éles sikolyával fedezik fel a tehetséget soraik között” (Parkinson), akit azonnal kitűrnek.

Mit lehet akkor tenni? Ha egy szervezet vagy intézmény gyakorlati szempontból már halott, nincs más hátra, mint új személyzettel újralapítani. Parkinson arra figyelmeztet, hogy sokan kísértésbe esnek, hogy a régi személyzet egy részét átvigyük az új intézménybe. Ez a vérátömlesztés végzetes – mondja. „A régi, beteg intézménynek minden egyes részét fertőzőttnak kell tekintenünk. Sem személyzetet, sem felszerelést, sem hagyományt nem szabad elhozni a régi székhelyről. Szigorú vesztézőr után teljes fertőtlenítést kell végrehajtanunk. A fertőzött személyeket meleg hangú bizonyítványokkal át kell küldenünk azokhoz a vetélytárs intézményekhez, amelyeket különösképpen gyűlölünk.”

Világos beszéd. Új időkhöz új emberekre van szükség. Ehhez a pőrére vetkőztetett igazsághoz a társadalomtudomány sem tud sok okosat hozzátenni. Nagyon nehéz, kellemetlen és fájó ez a feladat, amit egyetlen volt szocialista országban sem sikerült még véghezvinni. Ezekben a társadalmakban valamikor egypárti diktatúra volt, ma többpárti diktatúra van. Korábban a kommunista pártbizottság osztogatta a pozíciókat, ma a győztes pártkoalíció végzi a kinevezéseket. A tudás, a tehetség, a rátermettség akkor sem számított, ma sem számít sokat.

Ma minden a párthatalom. Ez a hatalom a társadalmi vezetők hűségére és a beosztottak alsóbbrendűségi érzésére próbálja alapozni a társadalmi élet szerveződését. Márpedig pontosan ebben: a párthűségben és a hatalom által mesterségesen kialakított és fenntartott alsóbbrendűségben rejlik a „hűdéses paralízis” nevű társadalmi devianciának a gyökere. Innen a sok beteg, életképtelen szervezet és intézmény.

Szerbiában még rosszabb a helyzet. Itt ugyanis a pártéletben nincsenek is igazán új emberek, megújítást szorgalmazó erők. Csupa régi motoros mindenütt, akik egy része a csomagolás megváltoztatásával próbál port hinteni az emberek és a világ szemébe. Ez a létállapot különösen nehéz helyzet elé állít bennünket, kisebbségeket. Annál inkább, mivel mi sem jutottunk tíz év alatt egyről a kettőre.

AZ ÖNGÓL

Több helyen elmondtam már, itt is elmondom. A határon túli magyar kisebbségek érdekképviseletének a csődjével nem vagyunk képesek szembenézni. Nem vagyunk képesek belátni, hogy a magyar kisebbség-

politika megbukott. Abban a pillanatban megbukott, amikor a széles körű tömegmozgalmat néhány képviselői helyért szűk pártkeretek közé szorítottuk.

A nemzetközi közösség figyelmének felhívása és helyzetünk alkotmányos rendezésének kikényszerítése helyett kisebbségi pártokat hoztunk létre abban a reményben, hogy majd azokkal fogjuk alakítani jövőnket. Nem számoltunk vele, hogy létszámunknál fogva sohasem tudunk annyi képviselőt juttatni a parlamentbe, hogy azokat a többség vígan le ne szavazza.

Az etnikai pártokon alapuló kisebbségpolitika a magyar nemzeti közösség érdekeinek a képviseletére alkalmatlannak bizonyult, arra viszont balszerencsénkre jó volt, hogy sorra legitimizálta azokat a lépéseket, amelyeket a románok, szerbek, szlovákok, ukránok a magyar nemzetrészek terhére elkövettek az elmúlt tíz év folyamán. Mi több, az a körülmény, hogy a kisebbségi pártok nemcsak részt vettek a választásokon, hanem itt-ott díszletként kormányzati felelősséget vállaltak, azzal a következménnyel járt, hogy teljes egészében elvonta a nagyhatalmak figyelmét a magyar kisebbségek problémáiról.

Ennek következtében az a fonák helyzet állt elő, hogy etnikai pártjainkkal szinte a magunk sorsát nehezítjük, és a többségi nép érdekeit szolgáljuk, hiszen azok pártjainknak köszönhetően színlelhetnek demokráciát és egyenlőséget a világ előtt, miközben a demokráciára hivatkozva jogfosztott helyzetben tarthatnak bennünket.

Habár az erdélyi és felvidéki magyarok tapasztalatai alapján okulhatunk volna a helyzetből, a szerbiai változások reményében most mégis arra az útra léptünk, amely aligha kecsegtet bennünket helyzetünk rendezésével.

MENTÁLIS TERMÉSZETŰ GONDJAINK

Létállapotainkat és cselekvési stratégiánkat illetően tehát nem éppen rózsás a helyzetünk. Létbeli és lelki állapotunkon tűnődve azonban mégsem az előbbiben, hanem az utóbbiban látom a nagyobb veszélyt. Azt gondolom, hogy a magyarság legfőbb baja mentális természetű. (Ez bizonyára így van más népek esetében is, de foglalkozunk csak a magunk bajával.)

Erről is szóltam másutt, itt megismétlem: a mi népünk szellemiségében sérült, súlyos identitászavarban szenved, amiatt nem tud közös nemzeti feladatokban gondolkodni. Ezért nem képes saját lábára állni, kezdeményezni, felelősséget vállalni, érdekeiért és jogaiért kiállni. Éppen olyan kevéssé képes ellenállni az őt eltipró erőszaknak, mint egykoron a hódító spanyol kalandoroknak az amerikai bennszülött indiánok. És ez a lelkiség a széttépett ország különböző részeinek és a világba szétszórt magyarságnak egyformán sajátja.

A magyarázat magától kínálkozik. A magyarság nem tudta a korábbi kurzusok borzalmait, szenvedéseit és meggyaláztatásait feldolgozni és elfelejteni. Emiatt a legtöbb ember lelkében folyton ott munkál a kétség: tisztességes dolog-e a nemzeti hovatartozással előhozakodni? Egyáltalán: nem káros-e magyarnak lenni a népek békés együttélése és az emberi haladás szempontjából? Nem bűnös korlátozottság-e közös érdekekről beszélni, összefogásra szólítani, nemzeti szervezkedésbe fogni?

De bizony sokak szemében az. A legtöbb kisebbségi például úgy véli, hogy békétlenséget szítana azzal, ha nemzeti közössége jogaiért szót emelne. Már amennyiben egyáltalán megfordul fejében ez a szentségtörő gondolat, hiszen a többségi nép lihegő nacionalistái sikeresen elhitették vele, hogy a nemzeti léthez való ragaszkodás sötét és reakciós dolog lenne részéről. E meggyőzés érdekében nyolcvan esztendeje mást sem tesznek, mint a kisebbségek fejére olvassák nem létező bűneiket, s felelősségre vonják őket, valahányszor csak pisszenni mernek. És a kisebbségek megtanulták, hogy az egyenlők között vannak egyenlőbbek: nekik muszáj lábujjhegyen járni, és a többség akaratahoz igazodni. Némelyek már azt is elhiszik, hogy magyar emberként kevesebbet érnek, mintha nem lennének azok. Évente egy százalék morzsolódik le emiatt.

EGY MAGYAR SAJÁTOSSÁG

A lelki bajokat emlegetve azonban nemcsak a kisebbségi komplexusokra gondoltam. Egyéb furcsaságok is nyugtalanítanak.

Más népeknél a családi összeköttetések jelentik az élet természetes szálait, a honfitársak a származás és a lelki rokonság tudattalan nyomására magától értetődően nyúlnak a saját fajtabeliek hóna alá. Ez a fajta szolidaritás, amely minden közösség életakarátának a megnyilatkozása, a magyarok lelkéből mintha teljesen hiányozna. A magyarság körében a nemzeti összetartás helyett a pártos érdekszövetségek könyörtelen

cinizmusa és rabszolga ideológiája ural mindent, illetve, aki nem kíván semmiféle politikai szekértáborhoz sem tartozni, az magányos cowbolyként az individualizmus farkastörvényei szerint próbál boldogulni.

Érdekes levelet kaptam ezzel kapcsolatosan egy Ausztráliában élő barátomtól, aki a bevándorolt népcsoportok magatartását veszi górcső alá. Legfontosabb megállapítása az, hogy ellentétben a többi nációval, akik összefognak és valamelyest összeszedik magukat, a magyarok egy szál magukban hadakoznak a világgal, és általában semmi sem marad utánuk. Bár másfajta népeknél általában jobb a munkabírásuk és a szaktudásuk, a felemelkedéshez szükséges gazdasági összefonódások híján szegénységre kárhozhatnak. De halljuk a barátomat.

A zsidók, a kínaiak, vietnámiak, olaszok gettószerű koncentrálódása egyes városnegyedekben ékesen mutatja ezeknek a népeknek az összetartását, kulturális, szociális és gazdasági összefonódását – írja. A Qantas légitársaság nagyszámú görög alkalmazottja jól példázza, milyen pozitív hatással van egy kisebbség jólétére, ha a szerencsés pozícióba jutó tagjai segítő kezet nyújtanak nemzettársaiknak. Az állami hivatalok indiai származású alkalmazottainak nagy száma szintén az összefogás szép példáját illusztrálja.

A magyarok ezzel szemben egyenletesen oszlanak szét a nagyvárosok és az egész ország területén. Szétszórtan, többnyire alacsony beosztásban vagy kis magánvállalkozásokban dolgoznak, nehezen, kevés bérért. De még ezt a nehezen megkeresett keveset is irigylik egymástól. Ha egy magyar felkapaszkodik, abból a közösségének vajmi kevés haszna származik. Vezérelvük ugyanis az – ellentétben a zsidókkal, görögökkel, indiaiakkal –, hogy „magyarokon elvből nem segítenek”. A libanoni átautózik egy másik városnegyedbe, csak hogy földijénél szerezzé be a konyhára valót. A magyar akkor sem vásárol a földijénél, ha az a szomszédban van.

De más példákkal is szolgál. Az olasz közösség által fenntartott öregek otthonában például az alkalmazottak kilencven százaléka olasz, de a többi tíz százalék is beszél olaszul. Nem így a magyar szeretetotthonban. Itt a személyzet többségében idegen nemzetiségű, magyarul nem tudó személy, jóllehet az otthon körül számos délvidéki magyar él. Őket azonban, bár náluk senki sem teremthetne otthonosabb légkört elaggott honfitársaik számára, nem alkalmazzák, így jobb híján beállnak cselédnek vagy dajkának a város túlsó részén.

CSAK?

NÉMETH ISTVÁN

Akkor se tudtam s azóta se, hogy negyvennyolc őszen hány tagja volt a pártnak, soha nem is érdekelt, kiváltképp nem boldog kamaszkorom hajnalán, az Arany Jánosban, ahol, nem tagadom, túlságosan elkényeztettek, ahol a hármas feleletemre is könnyedén ötöst adtak, mert én voltam az osztály esze, az iskola legjobb tanulója, született zseni, amit már nagyon kezdtem rühelleni, teher volt számomra, sokszor magamon éreztem osztálytársaim irigy, gyűlölködő tekintetét, dacból nem készültem, boldog lettem volna, ha bezúgatnak, de hiába nyögtem vagy hallgattam felelet helyett, inkább leültetett a tanár néptárs, mintsem beírta volna a nagy egyest, mert az volt az osztánnári akarat és vélemény, hogy Kerek Kettőnek nem lehet rossz jegyet adni.

És csakugyan: hiábavaló volt minden igyekezetem, hogy kicsikarjak legalább egy koszos kettést.

A történetet, amit itt elmondok neked, hatvan év távlatából mondom el, a mai eszemmel, magasról tekintve le arra a szerencsétlen és boldogtalan tizennégy éves srácra, aki az idők mélyén voltam.

Pedig nem is én vagyok a történet „hőse”, hanem a kor, a korszellem, ami uralkodott rajtunk az Arany János öreg falain kívül is mindnyájunkon. Nem szeretem a nagy szavakat, s ha te csakugyan novellát szándékozol írni a mesémből, remélem, kerülni is fogod a nagy szavakat, hisz te tudod a legjobban, hova valók azok.

Honnan tudtam volna én a történet idején megítélni, hogy hős vagyok-e vagy áldozat? Nem ilyen kategóriában gondolkozik egy éretlen

Velem együtt így éreztek és tettek sokan mások is. Sajnos, meg kell mondanom, az eredményesség felől közelítve meg a dolgokat, a társadalomszervező, életmódjavító, kapcsolaterősítő programokba belebukunk. A délvidéki magyarság passzív rezisztenciáján jottányit sem sikerült változtatni. A nemzeti identitástudat zavara, a közösség megromlott egészségi és mentális állapota rosszabb, mint valaha.

Nem is történhetett másként. Ősi társadalom-lélektani sajátosság: azt, aki tenni akar, és tenni tud valamit a közösségéért, keresztre kell feszíteni, el kell pusztítani. Akit a téma közelebbről érdekel, erre vonatkozó fejtegetéseim megtalálhatja a Jézus Kínssenvedése című írásomban. Az emberek elvesztett identitástudatukat, személyiségzavarait, belső értékválságukat, hiányosságaikat mások üldözésével próbálják pótolni vagy palástolni. Természetszerűleg azt veszik célba, aki ezekre a hiányosságokra rámutat, aki beállítódásukon változtatni akar.

EPILOGUS

A helyzet akkor fog megváltozni, ha a cselekvés számára meglesz a szükséges közhangulat. Vannak sorsfordító napok, és vannak reménytelennek tűnő évek. „Szél ellen nem lehet . . .” – tartja a közmondás, amit bárki megtapasztalhat. Most állni látszik az idő fölöttünk, amikor is koncokat, és nem történelmi feladatokat osztogat az élet. Sorsfordulókon egy nemzet felemelkedése a tét, egyébként a hétköznapi taposómalom kínjai állnak előttünk.

Egy kis létszámú nép csak szűk határok között mozoghat ebben a világban. A kisebbségek pedig szinte semmit sem számítanak a nagyok tusakodásában, gyorsan eltűntethetők a történelem bozótosában. Az elmúlt évek balkáni rémtörténetei után kész csoda, hogy megmaradtunk, itt vagyunk és számadásokon kotlunk. Vagy szerencsénk volt, vagy valamit jól csináltunk. Ami azonban nem jelenti azt, hogy nem lehet s nem kell új helyzetet teremteni a magunk dolgában, tisztább helyzetet, s ha lehet okosabbat, előremutatóbbat.

Ada, 2001. február 20.

A KÖZÖSSÉG HIÁNYA

Az elmúlt évtizedekben jó néhány számvetést, jelentést készítettem helyzetünkről, feladatainkról, gondjainkról, jövőbeli kilátásainkról. Az efféle számvetést kinek-kinek a saját hivatása, megbízatása, szerepvállalása alapján kell elvégeznie, amelyek aztán szerencsés esetben kiegészítik egymást. Engem, hivatásomnál fogva, elsősorban azok a történések érdekeltek, amelyek a családot, a közösséget, az emberi kapcsolatokat bomlasztják, amelyek nemzeti értékeinket kicsinylik vagy tagadják. Arra próbáltam választ keresni, hogy mi tett bennünket emberi kapcsolatainktól, értékeinktől, nemzeti önbecslésünktől megfosztott magányos tömeggé. Milyen következményekkel jár az egyes emberre nézve a közösség érzelmi zavara, távlatnélkülisége, atomizálódása.

Másokkal együtt én is sorra vettem, hogy mi mindenben vezetünk a nemzetközi haláluki statisztikai kimutatásokban, hogy a szorongó, tehetetlenségérzésével küzdő, közösségétől és önmagától elidegenített embert hányféle nyomorúság sújtja kezdve az italozástól az öngyilkosságig, a mértéktelen evés és gyógyszerfogyasztástól a legkülönfélébb egészségi és életviteli károsodásig.

Ezekre a gondjainkra itt nem térnék vissza, jöllehet kétségeim vannak, mennyire köztudomású, hogy a valahová, valakihez való tartozás döntő fontosságú az egészséges és sikeres életvitel szempontjából.

Újabb keletű írásaimban nemzeti közösségünk funkciózavarának a politikai dimenziókkal való kiegészítésével foglalkoztam. Ez az időszak egybeesett aktív közéleti szerepvállalással, attól a meglátástól indítva, hogy ha megvan a körlelet, azonnal a gyógyításhoz kell fogni.

TERÁPIÁS PRÓBÁLKOZÁSOK

Mivel meglátásom szerint a magyar lelkiállapot első és legfontosabb meghatározója a közösségek hiánya, nosza hát, támogassuk, erősítsük a közösségeket: hozunk létre pártokat, egyesületeket, népi együtteseket, táncsoportokat, amatőr színjátszókat, kertbarát-szövetkezeteket, honismereti és hagyományőrző táborokat, önszegélyező és humanitárius egyesületeket, különféle szakköröket, mindent, ami egymáshoz közelíthet, összekapcsolhat bennünket. Ezért aztán kezdeményeztem, szerveztem, megalakítottam, beléptem, támogattam mindent, amit csak lehetett.

Mi lehet az oka ennek a „saját fajtánkkal szembeni diszkriminációnak” – kérdi a barátom –, hiszen más népekkel szemben a magyarok messzemenően megértőbbek és toleránsabbak? Aztán olvasmányai alapján sorolni kezdi a vélt okokat: az idegen uralkodókat, az idegen főpapságot, az idegen arisztokráciát, az idegen megszállókat, az idegen polgárságot. Hogyne szenvedett volna a nemzet lelkülete kárt ennyi idegen befolyás alatt. Csak hát más népek is szenvedtek idegen elnyomást, s lám, őket inkább összekovácsolta – teszi hozzá kijózanítóan.

BALSORSUNK OKA

Végezetül oda lyukad ki, hogy a vélhetően a családok által átörökített szokásokban, felfogásban kell keresnünk a szolidaritásérzés hiányát, s vele a magyarság balsorsának az okát. Míg más népek fiai és lányai a családban azt tanulják, hogy egymást segítve tudnak legjobban boldogulni, a magyarok inkább a „Segíts magadon, és az Isten is megsegít” szellemében gondolkodnak, legfeljebb az idegenek kegyeire hagyatkoznak.

Mentségünkre felhozhatnánk, hogy az individualizáció a fejlődés kegyetlen útja. Igaz, hogy mondjuk Olaszországban a család messze a legfontosabb gazdasági, szervezeti és politikai egység, no de ugyanakkor a protekció és a hatalom roppant bonyolult hálózata is, amely, mint tudjuk, a maffia alapja. Ezzel ellentétben a magyar társadalom odáig modernizálódott, hogy nemcsak a családi összefonódásokat, de magát a családi fészket is felszámolta. A válóperi keresetek száma tanúsítja, hogy az individualizmus jegyében immár a családokon belül folyik a javakért való harc, amelyhez képest leányálom az egykori osztályharc.

Hogy mit szólnak ehhez a gyerekek? Semmit. Nincsenek. Nem illenek bele a modern élet showmúsorába, kivéve azt a néhány konzervatív családot, akik kutyák helyett még mindig gyerekeket vezetgetnek a „világvárossá” lett Budapest utcáin.

Ebből a szempontból némi bizakodásra ad okot, hogy a magyar kormány végre felismerte a család fontosságát. És egyszer talán eljön az az idő, amikor a család a magyarok szálláshelyein is a legfontosabb társadalmi, gazdasági, szervezeti és politikai egységgé válik. Amitől már csak egy lépés annak a gondolatnak a felismerése, hogy miként a család, úgy a nemzet számára is csak az erős és szervezett akarat nyújt távlatokat.

gyerek. Nem is túl sokat gondolkozik: hányódik érzelmei tengerén, hogy ilyen régiesen fejezzem ki magam. (Te majd úgy fejezed ki magad a novelládban, ahogy az eszed és az ihleted kiadja.)

Leszögezhetem annyi év elmúltával is minden álszerénység és a dicsekvés leghalványabb szándéka nélkül: a tanári kar kilencvenkilenc százaléka engem tartott az osztály eszének; igen, most is ki merem mondani: kis zseninek.

A maradék egy százalék Kocsis Szürke Klára volt, az osztályfőnökünk.

Nemcsak én utáltam Szürke Klárát – mert általában így nevezték őt a háta mögött a diákok, tanártársak egyaránt –, hanem az osztály nagyobbik fele, sőt érezhetően – mert éreztették velünk, diákokkal – a kollégái is.

Részemről ez az utálat nem abból táplálkozott, nem abból az ellen-szenvből, amilyen az újnak nevezett világ szószólója volt, szemben apámmal, akit a kialakított közvélemény szívesen nevezett öreg reakciósnak. (Civilben kotró, azaz kéményseprő.) Ő a maga módján és az újnak nevezett világ szemében reakciós volt ugyan – nem tisztelte kellő alázattal a komcsikat –, öregnek azonban semmiképpen se lehetett mondani, tekintettel fiatal korára. Nem. Szürke Klárát ösztönösen utáltam. Pedig ő igencsak elhalmozott az általam annyira áhított búgerokkal, rossz jegyekkel. Félévben egyedül ő tüntetett ki intővel. Mily büszkén mutogattam irigy osztálytársaimnak! Ma se tudnám megfogalmazni, mit utáltam benne. Már-már nem is utálat volt az, amit pusztá megjelenése kiváltott belőlem, hanem undor. Igen, undorodtam tőle. Amint megpillantottam, az undor előntötte teljes mivoltomat. Minduntalan tudtam, éreztem: ott parázslík az arcomon, a szememben a gyűlölet tüze. És ezt a tanárnő látja.

Aminthogy nekem is minduntalan tudomásul kellett vennem arcának, tekintetének hideglelős elváltozását, ahányszor csak felém fordult, ráemelte tekintetét. Ez volt ráírva: na, most a markomban vagy, te elkényeztetett, fölfújtt hólyag! Így éreztem! S ettől az érzéstől nem tudtam egy pillanatra se szabadulni. És ahogy mindmáig megmaradt bennem: nem is akartam tőle megszabadulni, kimondottan élveztem, mint a mesebeli Kerek Ferkó, aki hősieen szembeszegül az ellenfelével.

Mert Szürke Klára sohasem szólított Kerek Kettőnek, mindig Kerek Ferkónak, de úgy, hogy ezáltal valami negatív, csúfondáros hőst fabrikáljon belőlem: „olyan kerek a fejed, mint egy felfújtt disznóhólyag,

vigyázz, le ne repüljön a nyakadról”. Ilyeneket mondott. Hősiesen, büszkén álltam.

Szürke Klára történelmet „adott elő”. Különösen a legeslegújabb kori történelem érdekelt, az, amit még meg sem írtak. Sajat, közvetlen élményei alapján „adta elő”. Amiből az egész osztály inkább megsejtette, mintsem megtudta, hogy Szürke Klára részt vett a partizánháborúban. (Apám, az „öreg reakciós” szerint a tanárnő sohasem szagolt puska-porszagot, az viszont tény, állította az „öreg reakciós”, hogy buzgón toborozta az „önkénteseket” a Petőfi brigádba, viszont ő nem ment el a legények elejével, pedig, mosolygott hamiskásan, igencsak kedvelte a legényeket. Ez az utóbbi nem valami nagy eredménnyel járhatott számára, mondom én most, annyi év után: visszaemlékezve egykori osztályfőnökömre, inkább hasonlított szegény egy savanyú, valóban *szürke* vénlányra, mintsem egy legényszíveket meghódító tündérre . . .)

Azon a szerencsétlen napon is – osztályfőnöki óra lévén – a még meg nem írt történelemből „adott elő”. Titóról például úgy beszélt, mintha személyesen ő, Szürke Klára lett volna a futára. Mintha mind a hét offenzívában a Főparancsnok közvetlen közelében nyüzsgött volna. Fantasztikus, csakugyan mesébe illő történeteket mondott el. Szájtátva hallgatta az egész osztály. Ezeket az osztályfőnöki órákon elhangzó „történelmi leckéket” nem kellett később felmondani, nem kellett bemagolni, jegyzeteket se kellett róluk készíteni, illetéknéppen valóban szórakoztattak bennünket, ezek voltak Szürke Klára legsikeresebb, legkedveltebb órái. Évek múltán a jugoszláv partizánfilmekben boldog kárörömmel ismerem fel a tanárnő történeteit, mintha csak egy az egyben azokat filmesítették volna meg. Mintha csak Szürke Klára agyában született volna meg a gyáva ellenség és a vakmerő partizán prototípusa. De akkor még, az osztályfőnöki órákon ártatlan tudatlansággal hallgattuk a „partizánmeséket”.

Azon a szerencsétlen napon a Pártról beszélt. Szintén úgy, mint egy beavatott. Mint egy fölKent. Persze csak most fogalmazok így, jó fél évszázad távlatából, neked, az írónak, aki, remélem, megtalálja majd a legmegfelelőbb kifejezést. Ha azok felett a régi dolgok felett gúnyolódni támadna kedvem, úgy fogalmaznék, hogy Szürke Klára fölvezolta az osztály előtt a Jugoszláv Kommunista Párt rövid történetét, alapul véve a Szovjet Kommunista (bolsevik) Párt rövid történetét. Ezt az utóbbit, mint „beavatott”, bizonyára ismerte és haszonnal forgathatta, nekünk,

diákjainak, fogalmunk se volt egyikről se. Sem a jugoszlávról, sem a szovjetről. És míg a partizántörténeteit valóban tátott szájjal hallgattuk, a párttörténetét elfojtott ásítások közepette, félig lehunytt szemmel.

– Amiből, az ország egész testét behálózó pártsejtekből, mára egy erős, egészséges, egységes, hatalmas Párt lett – fejezte be, mert már erősen az óra vége felé közeledtünk. És akkor következett a végzetes mondat, amelyik ha nem hangzik el, talán most nem egy órás és ékszerésszel ülnél szemben, hanem doktor Kerek Dáviddal, akinek a nevét legalább százhusz tudományos dolgozat fémjelezné határainkon innen és túl. Az egyszerű, de fatális mondat így hangzott: – Ennek a pártnak ma kétmillió tagja van.

Ószinte csalódottsággal buggyant ki belőlem:

– Csak?

A tanárnő, aki már túlhaladt rajtam a padosorok közt sétálva, hirtelen visszafordult.

– Te voltál? – mutatott rám. – Ugye te voltál?

Felálltam, mintegy beismerve, igenis, én voltam. Ilyenkor általában röhögésbe tört ki az osztály, ezúttal mintha mindenki átérezte volna a helyzet komolyságát, halálos csend támadt. Nem szeretnék befolyásolni, de ha csakugyan megírod az esetet, időzz el egy keveset ennél a csendnél. Az ember életében, tapasztalatom szerint, csak nagy ritkán áll be ilyen csend.

Nemcsak a csend volt halálos, a félelmem is. A hajam tövétől a sarkamig éreztem, igenis megéreztem, hogy valami szörnyű bűnt követtem el, amire nincs megbocsátás. Kétségbeesetten néztem körül, én, az osztály kedvence, a védett, az érinthetetlen. Röhögjétek már el magatokat, szégyenítsetek meg, csináljatok valamit, mielőtt a tanárnő a szemetek láttára megsemmisítene.

– Jó – szólalt meg végre a tanárnő ritkán használt szenttelen hangján. – Leülhetsz. Erről még beszélgetünk.

Épp kicsöngettek. Ahogy a tanárnő elhagyta a tantermet, az osztály körülfogott. Szánalom, részvét volt a szemükben, különösen a lányokéban. A kis Keceli állt előttem, a vállamig sem ért, most nagyon keményen nézett a szemem közé.

– Alaposan leforráztad! – mondta. – Végső ideje volt! – tette hozzá.

Ma is, annyi év távlatából azt kell állítanom, hogy tulajdonképpen ártatlan voltam abban az ügyben, teljesen ártatlan, mert annak ellenére,

hogy én inkább az „öreg reakciós” apámhoz húztam, mégis azt képzeltem, a Pártnak nem kétmillió, hanem sokkal több tagja van, tagja talán a fél vagy az egész ország, apámon, az osztályon és a tanári kar java részén kívül mindenki. Ezért buggyant ki a számon az őszinte csalódottság. Az a szerencsétlen, végzetes *csak*. Azzal a végzetes kérdőjellel.

Mert számomra csakugyan végzetes volt. Kitiltottak az ország összes középiskolájából. Csak évek múlva jutott el hozzám megbízható forrásból, hogy hiába állt mellém a tanári kar zöme, végül mégis Kocsis Szürke Klára akarata győzedelmeskedett, aki szerint nemcsak a Párt tömeges voltát kérdőjeleztem meg és gúnyoltam ki, de a tömegek hitét is a Párt vezető szerepében. (Állítólag többször is elismételte: „Parázlott a szeme a gyűlölettől. Mert dicsérni me-ré-szel-tem Pártunkat, Tito elvtárssal az élén.” Ma, ugye, humor. Nevetünk rajta. De akkor?! . . .) Hiába sorakoztatták fel az ellenérveket azok, akik szólni mertek mellettem, hogy még egy éretlen gyerek vagyok, akinek halvány gőze sincs az ellene felhozott vádokról, egy éretlen, de a tanulásban kitűnő előmenetelű gyerekről, aki érett ésszel a szocializmusnak annyi mindent adhat, ám ha most kettétörik a pályáját, örökös ellenséget csinálunk belőle. Hasztalan volt minden igyekezetük.

Még csak annyit hadd tegyek az egészhez, hogy azokat a tanárokat, akik mindvégig kiálltak mellettem, hamarosan eltávolították az Arany Jánosból, az Arany János nemsokára egyesült a Zmaj Jovan Jovanovičtyal s ennek az új, vegyes tagozatú gimnáziumnak az első igazgatója Kocsis Szürke Klára lett, tehát minden úgy történt, mint egy rossz szocrealista regényben, engem apám beajánlott a barátja műhelyébe, ott nem kértek se életrajzot, se karakterisztikát, mint akkor még az ország középiskoláiban, könnyedén és kedvvel kitanultam az órás- és ékszerészszakmát, és azóta is meg most is boldogan élek, míg meg nem halok.

A POKOLBAN IS EGY MALOMBAN ÓRLÜNK

LÁSZLÓFFY ALADÁR

Doktor úr, nem tudok menni! – sóhajtott az egyszeri székely. De hiszen a rendelőbe is lám eljött valahogy. Hát jönni tudok, csak menni nem! . . . Miről szól ez a költemény? Lehet, azt a látomást kellett volna megírnom, melyet most a „gondolta a fene”-féle értelmezéseket kiszorítandó előlegezek meg, s a versikét adni elő magyarázó szöveggént.

Álmomban ugyanis, mint a valóságos múltban annyiszor, sikerült az ostromlók orrára csukni utolsó percben a várkaput. Ők kinnrekedtek, mi persze beszorultunk, de idebent az eddigi dolgok folytatásaként, kezdetét vehette egy egész más Magyarország története, melyben nem esik el Eger, Drégely, Temesvárt nem adják fel szabad elvonulás reményében sem. Ilyen álmokban időnként nem esnek egymásnak, akik el akarják emésztetni a Hunyadi-fiúkat, Dobót, Kátayt. Időnként számon szabad tartani Bocskay, Bethlen, a Báthoriak és Rákócziak bűneit és tévedéseit is, nem semlegesíti őket az erény s az érdem együttesének faramuci matematikája sem; s megvitatható Kossuth és Tisza Pista ellentmondásos személyisége; így elkerülhető az olyan örvény, csapda, tükörlabirintus-tünemény, hogy mikor az álom és való, a kinti s a benti, mint sziget után a folyó két egymást ellenőrző ága egyesül, újra találkozik, kiderüljön, hogy csak körbenjártunk, hogy ugyanott vagyunk.

Mivelhogy időnként bennszorul, ami kinti és kinnreked, ami bennvaló; az afféle bizony ezzel is jár. Hajnal a várkapuban. Hajnal a nagy-nagy malom előtt, a pokolban. Ide fut be a vén cigánynak naponta a posta, az utasításokkal, hogy amit rákentek a századok, azt mi oldja

le s mi a teendő a vármegyeházra felszálló pávák dolgában. Nagyjából hogy: húzd . . . de mégse . . . A Mont Blanc csúcsán a jég máma már nem szakad tovább. Hol vannak a gepidák, a gótok, a hunok, a longobárdok. Kedvenc rákérdező-játékunk kipróbált végeredménye mindig azzal a hízelgéssel zárul, hogy bezzeg mi itt vagyunk még. A sok „mille” úgy szálldos tudatunk körül, mint a pille. Egyesek folyton el akarnak velünk felejtetni fontos dolgokat, mások pedig valóságos vértódulássá fokoznák a bizonyos érzékenységeink és hiányérzeteink pótlására bevezetett praktikákat. Küszködünk, egyszóval. Így vágta ki magát a csempész tűzkő-árus is a háború utáni infláció idején, mikor valami rendőrféle rákérdezett a félhangos hadarásra: tűzkő-tűzkő-tűzkő-tűzkő-tű – – – Mutass nekem egy öntudatánál tartott népet, nemzetet, magyarságot, románságot, lengyeliséget, s megmondom, ki vonul be a Schengenekbe, Uniókba, és hogy vajon ha hatyút zabálni vagy gazdagítani azt, ami elkészült Európából, a világból.

Benszorultunk, jól van. De szándékban, tervben megvédelmezhető anyanyelvi kultúrával, egyetemekkel, Teleki-tékákkal és Pannonhal mákkal, Mátyás-szobrokkal és sokértelmű jelképpé szubtilizált kenyérmezőkkel. A kiművelt emberfőkbe felszipantott és beleöntött programok tovább működnek, buzognak, alkalmazkodnak és elágaznak ugyanazon jövő felé, tatárjárások, törökvilágok és Trianonok szünetei, megszakításai után is: a kiútkeresés és megmaradás torkolata irányába, ahol majd meg kell jelennie valami múltán, valami végén. Mint helyzetjelentésnek: megy a juhász . . . és rákérdezésnek: ej mi a kő? . . . fő hogy véges-végig készenlétben álljunk. Akkor is, ha a bevetés legtöbbször elmarad. Ugyanis jönni tudunk. Csak menni nem.

Megjelent a Helikon 2001. március 10-ei számában

NEKÜNK ÖNBIZALOM KELL

Tézisek a vajdasági magyar értelmiségi elit útkereséséhez

B Á L I N T I S T V Á N

1.

A magas határlázzal járó kelet-európai kór pusztít az egész térségben. Európa egészséges része már évtizedek óta tudja, hogy a határokat nem módosítani, rajzolgatni kell – mert minden határváltozás bonyodalmakkal, nagy valószínűséggel háborúval jár –, hanem a határokat mellékessé, jelképpé kell tenni, hogy úgy maradjanak meg, mintha nem is lennének. Még emlékszünk abból a régi szép időből, amikor mi jugoszlávok még utaztunk, hogy a Benelux államok között már a hatvanas években sem volt határ, de a vonatban át lehetett aludni a benelux–dán vagy a dán–svéd határt is, anélkül, hogy bármilyen határőrség vagy vámvizsgálat felébresztette volna az embert. De 1968-ban fényes nappal mentem én át a svájci–francia határon is úgy, hogy a határőr csak intett, hogy mehetünk. Azóta – főleg az ún. schengeni határok bevezetésével – ez a szabály az egész egészséges Európára kiterjedt. Az egyik barátom mesélte tavalyi nyaralásának egyik nagy élményeként, hogy Németországban átment egy hídon, és Ausztriában találta magát anélkül, hogy bárki megállította vagy legalább figyelmeztette volna. A fejlődés iránya: ennek a megoldásnak a terjedése.

A mi térségünkben viszont az államok és az azok sorsát irányító politikusok még megszállottjai a határoknak. A határ ugyanis azt a vonalat jelenti, ameddig az illető politikusok hatalma terjed. És mivel a politika még egészségesebb környezetben is a hatalomért vívott harcot

jelenti, nem kell csodálkoznunk azon, hogy ebben a több szempontból deformálódott térségben a határ ilyen fontosságot kap. Sajnos mi magyarok – főleg a kisebbségek itt nálunk – ennek a megszállottságnak mind a két változatát megszenvedjük. Az egyik változata, hogy az egyik oldalon – szenvedő alanyként – a trianoni határok még mindig fájdalmat okoznak. A skála egyik oldalán állnak azok – a magyarok többsége –, akiknek most is fájnak ezek a határok. A másik oldalán azok, akik időnként előállnak a trianoni határok megváltoztatásának gondolatával, ma, amikor már Szabadkán sincs magyar többség, amikor Kolozsvár lakosságának jó ha egynegyede magyar, sőt a románokkal együtt sem tudnak olyan többséget összehozni, amely legalább azt megakadályozná, hogy a magyarfaló Funár legyen a polgármester. Köztük állnak, akik az alapszerződések elítélésével, a romániai és szlovákiai magyarok kormányzati szerepvállalása elleni ágálással leplezik, hogy elleneznek mindent, ami Trianon végleges elismerését jelentené.

A megszállottság másik változata a szerbeké, akik mindent feláldoztak annak a kényszerképzetnek az oltárán, hogy Jugoszlávia felbomlását arra kell felhasználni, hogy a szerbek egy államba, egy határ mögé kerüljenek. Ezzel egyben elárulták azt is, hogy Jugoszláviát a szerb uralom, a szerb határok kiterjesztésének tekintették. Most is csak Šešelj beszél nyíltan arról, hogy elveszítették Macedóniát, holnap elveszítik Crna Gorát, de ez a gondolat – tudatosan vagy tudat alatt – még ma is ott él a szerb politika formáiban. Támogatva a szerb pravoszláv egyháztól, amely majd fél évszázad után sem tudott belenyugodni abba, hogy a macedóniai egyház önálló, külön egyház, most kemény harcot vív a montenegrói egyház önállósodása ellen, holott az ortodox tanítás csak nemzeti vallásokat ismer. Csakhogy Macedónia a Balkán-háborúk, Crna Gora az I. világháború szerb zsákmánya, amelyről nem hajlandók lemondani.

2.

A kelet-európai kor egyik tünete a kisebbségek iránti viszony beteges eltorzulása. Hogy mennyire beteges eltorzulásról van szó, mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a határlázban szenvedők nem képesek normálisan gondolkodni ebben a kérdésben. Nem olyan rég volt, hogy valamikor egészségesen gondolkodó, a jugoszláv gondolkodás leghala-

dóbb szárnyához – a korčulai iskolához, a *Praxis* című zágrábi folyóirat köréhez – tartozó M. Marković filozófus arról beszélt, hogy a kisebbség az, amelynek másutt már van saját állama. Eszébe sem jutott az az igazság, hogy ha ez így lenne, akkor Svájcban mindenki kisebbség lenne, kivéve a lakosság egy százalékát képező rétorománt, mert nekik nincs más államuk. Még kevesebbnek jut az egész térségben eszébe, hogy a kisebbség iránti viszony nem számbeli, hanem civilizációs kérdés: a hetvenezernyi rétoromán miatt a rétoromán hivatalos nyelv Svájcban és a vajdasági magyaroknál kisebb lélekszámú – kb. háromszázezer főnyi – finnországi svéd kedvéért nem a nálunk éppen most alkotmányellenesnek nyilvánított helységnevtáblák, hanem az utcanévtáblák is két-nyelvűek az egész országban.

A kisebbség iránti téves viszonyban megnyilatkozó kórnak legenyhébb változata, amikor Magyarország kormánya nem vesz tudomást arról, hogy nem a tizenötmillió magyar, hanem az országban élő egymilliónyi kisebbségi kormánya kell hogy legyen. Már kitört betegséget jelentő változata, hogy Romániában és Szlovákiában még mindig tömegeket lehet megmozgatni a magyarokkal való ijesztgetéssel; egy V. Mečiar komolyan előállhat azzal az ötlettel, hogy a Szlovákiában élő magyarokat ki kell cserélni a Magyarországon élő szlovákokért, egy C. V. Tudor második helyen végezhet a romániai elnökválasztásokon a kisebbségek, elsősorban a magyarok elleni handabandájával. És a betegség életveszélyes változatai a jugoszláv polgárháborúk. Az a szerb politika, amely azt állította, hogy a leghaladóbb európai mércék szerint oldotta meg a kisebbségi kérdést, de mindent arra a lapra tett, hogy a szerbek nem kerülhetnek kisebbségi sorsba. És ezzel elindította a legborzalmasabb polgárháborúkat, amelyekben minden nemzet öldökléssel, a többi nemzet tagjainak elüldözésével meg akarta teremteni a maga „etnikailag tiszta” területét, amikor az nem ment, százezreket tett földönfutóvá saját nemzettársai közül, hogy a nemzetet saját határai mögé vonja.

3.

Mindezt azért mondtuk el most a vajdasági magyar értelmiségi elit útkeresésével kapcsolatban, mert kiindulópontunk, hogy ez az elit csak úgy találhatja meg a helyét és szerepét, ha a térség leküzdí ezt a veszélyes

kórt. A vajdasági magyar értelmiségnek ugyanis volt egy viszonylag szerencsés korszaka, amikor önálló szerepet játszhatott, amellyel kapcsolatban mai kisebbségi érzésünk és bizonyos magyarországi nagyképűség ellensúlyozására néha emlékeztetni kell rá: alig tíz éve, hogy Magyarország számára mi voltunk Európa, az árubőség, a jólét, sőt a szabadság jelképe. Mert mi a Kanári-szigeteken nyaraltunk, amikor nekik az álom netovábbja a jugoszláv tengerpart volt. Az az ország voltunk, ahova még kéziratot is érdemes volt csempészni, európai levegőt szívni lehetett járni; amelynek polgárai szabadon – vízum nélkül – barangolhattak egész Európában; amelynek dolgozói ezermárkás fizetésért sztrájkoltak, amennyiről még most is csak kevesen mernek álmodni Magyarországon; amelynek polgárai, ha még ezzel a fizetéssel sem voltak megelégedve, szabadon elmehettek dolgozni Németországba vagy valamelyik másik nyugat-európai országba.

Ennek a korszaknak volt a velejárója, tartozéka az önálló, rendkívül intenzív vajdasági magyar szellemi élet. Egy olyan szellemi élet, amelyet mai nyomorúságunk napjaiban szinte már elképzelni sem tudunk. Legfeljebb megpróbálhatnánk felvázolni onnan, hogy Bori Imre újraírhatta a magyar irodalomtörténetet addig húzódó széles palettán, hogy a világ tényleg legjobb magyar napilapja a *Magyar Szó* nyaralást megkereső forrása lehetett sok neves magyarországi újságíró számára. A vajdasági magyarság ugyanis magához tért a háború végének vérengzéssel, elvándorlással járó borzalmaiból. (Ezekkel kapcsolatban a tényfeltárás munkája csak megkezdődött, többek között azért is, mert azt kérdeztük: tudott-e róla Tito, közben az igazi kérdés: tudott-e róla Churchill.) Nem kell elfelejtenünk, hogy mi már rég a „testvériség–egység” és a „kulcsrendszer” körülményei között éltünk, amikor a kommunista hatalomátvétel előtti Csehszlovákiában a lakosságcsere után ott maradt magyarok még polgárok sem voltak, valami sajátos törvényeken kívüli állapotban éltek, amelyben még személyi igazolványra sem volt joguk.

És a lassan magához térő vajdasági magyarságnak még lassabban kialakult új – még csak középiskolás, a doktorátusig csak később, önerőből eljutó – értelmisége. Ennek az értelmiségnek alapvető élménye a század egyik nagy lázadása: a szembeszállás Sztálinnal. Ehhez a hihetetlen munkába kezdő nemzedékhez csatlakozott a következő – már egyetemista, az előző, szerbül is gyengén beszélő nemzedékkel szemben szerbül jól beszélő és idegen nyelveket is ismerő – nemzedék, amelynek

tagjai már a jugoszláv szellemi életbe is bekapcsolódhattak; amely Európát és az „avantgardot” hozta el hozzánk. A két nemzedék találkozásának eredményeként a Forum 1968. évi regény pályázata már ötlet, próbálkozáskísérlet formájában hozta mindazt, amit a magyar próza az utóbbi harminc évben megteremtett. De főleg kialakult egy irodalom, amelynek művelőit a jugoszláv nyelvekre is lefordították, amelynek művelői ma is megállják helyüket a magyar irodalomban. Ehhez az irodalomhoz kapcsolódnak művészeink, színészeink, újságíróink, akik a nagy elvándorlás napjaiban – kényszerből, de – megmutatták, hogy állják a versenyt egy nagyobb nyelvközösség képviselőivel.

4.

Lassan és nehezen, de beindul az a folyamat, amely elvihet bennünket ahhoz, hogy a bebizonyítottan nagy teljesítményre képes vajdasági magyar értelmiség ismét olyan körülmények közé kerülhet, amelyek lehetővé teszik számára, hogy megmutathassa, mire képes. És napjaink legigazibb feladata az ehhez szükséges erők megőrzése, mozgósítása és felkészítése. Ezt a feladatot kell ma tudatosítanunk. Annyi nyomorunk mellett ugyanis az utóbbi évtizedeknek vannak pozitív vívmányai is. Az egyik régibb keletű: megbomlott a vajdasági magyar értelmiség egykor irodalomcentrikus felépítése. És ezen az alapon már lehetőség nyílik a mindennél nagyobb vívmány hasznosítására: a politikai és gazdasági rendszer megváltozásával kialakult új körülmények meghódítására. A vajdasági magyar értelmiség ugyanis csak akkor juthat önálló szerephez, akkor törhet ki a most rákényszerített elbizonytalanító, sőt letargikus állapotból, lehet ismét nagy teljesítmények előállítója, ha a vajdasági magyarság a svájci franciák helyzetébe kerül.

Gazdaságilag ez csak nehéz és hosszan tartó munka-erőfeszítés eredménye lehet, de politikailag a folyamat már világosabb, mert tudatosodott: térségünk a fent ismertetett kelet-európai kórt csak úgy és akkor tudja leküzdeni, ha megismétli a fejlett Európa példáját. Ennek a példának ugyanis nagyon lényeges része, hogy a franciáknak hat, a németeknek és olaszoknak négy-négy államuk van. Az angoloknál vagy spanyoloknál nem is tudni pontosan, mi a helyzet. Hisz az angol államok – az USA, Ausztrália, Új-Zéland – egészen önálló képződmények; a spanyoloknál pedig ki tudná megmondani, hogy Argentína vagy Chile

spanyol állam-e még. A lényeg, hogy a nyelvi közösség – amely bizonyos összetartó erőt ad még a franciául beszélő Afrikának, vagy a portugál nyelvterületnek is – ezen semmit sem változtathat: a svájci franciának esze ágában sincs anyaországának tekinteni Franciaországot. És e térség problémáinak is egyetlen megoldása, hogy a magyaroknak, albánoknak, szerbeknek, a térség többi „kisebbségének” négy–öt állama lesz. Vagy – másik oldalról nézve – ha a térség valamennyi állama a polgárok államává válik, ennek minden következményével és hatásával.

5.

Egyelőre azonban ettől még, sajnos, messze vagyunk. Az új szerb hatalomban sajnálatos módon hiányzik nemcsak az erő, hanem a készség is, hogy e tekintetben tényleges fordulatot hajtson végre. Nemcsak azért, mert nem pusztán a most ellenzéki Šešelj hirdeti, hogy a szerbek nem adják Crna Gorát, sőt Macedóniát sem; egyszer még visszaszerzik nemcsak Kosovót, hanem a horvátországi Krajinát is. Még ennél is lényegesebb két dolog. Egyrészt az, hogy a Miloševićet megdöntő koalícióban túl nagy – ha ugyan nem döntő – szerepet kapnak azok, akik nem téves politikája miatt fordultak szembe vele, hanem azért, mert már nem volt alkalmas e politika folytatására, mert „elárulta” a horvátországi és a kosovói szerbeket, aláírta a daytoni és a kumanovói egyezményt stb. Másrészt semmi jele sincs annak, hogy változtatni akarnak azon a politikán, amely egy évtizedig nem kereste a megoldást Rugovával, amíg a szélsőségesek nem robbantották ki a fegyveres harcot; amely nem volt képes megoldani a kisebbségi kérdést, méghozzá úgy, hogy a szerbek helyzetét is e szerint kell rendezni ott, ahol kisebbségben vannak, nem pedig valami katonai-rendőri erőszakkal kiváltságos helyzetet teremteni a számukra; amely nem vett tudomást arról, hogy az albán kérdés Kosovón kívül is létezik, és van még egy sereg más nemzeti kérdés stb. Még most sem vesz tudomást arról, hogy a terrorral egy állandóan mozgósított Izrael, egy gazdagabb és fejlettebb Nagy-Britannia vagy Spanyolország sem bír; hogy a terrorizmus leküzdésének egyetlen módja a tömegtámogatás megszüntetése és a tárgyalás, amelynek eredményeként miniszterek lesznek a tegnapi terroristákból, mint Palesztinában vagy Észak-Írországbán.

Csak a történelmi helyzet miatt kedvezőbbek a körülmények a másik – a magyar – „fronton”. Egy olyan országban, amelyben a kisebbségek asszimilációja messzebb jutott, mint bármelyik szomszédos országban; egy kormánykoalíciónak, amely ellenzékben meghiúsította a kisebbségek parlamenti képviselője kérdésének megoldását, kormányon pedig majd három év alatt semmit sem tett a megoldás érdekében, nincs joga tanácsokat adni, követelményeket támasztani a kisebbségi kérdés megoldásával kapcsolatban. Ugyanakkor tudomásul kell venni-e, hogy Antall talán még tekinthette magát lélekben tizenötmillió magyar miniszterelnökének, de a mai kormánynak már számolnia kell azzal, hogy nincsenek többé magyar–magyar tárgyalások, hanem szuverén országok egyenrangú miniszterei és kormánypártjai tárgyalnak, ahogy a francia miniszterek tárgyalnak a belga miniszterekkel. És akkor még jön az a megalázó valami, amit státustörvénynek neveznek. A vajdasági magyarnak, akinek szülei, rokonai, ismerősei áldozatul estek vagy épphogy megúszták a népcsoport megtizedelését, csak azért, mert magyar; akinek minimum annyi kellemetlensége volt a nemzeti gyűlölet vérgőzös napjaiban, hogy csúnyán ránéztek, ha az autóbuszban magyarul merészelt megszólalni; akit néhányszor megfenyegettek, hogy autóbuszra rakják, és elszállítják a határon túlra, csak azért, mert magyar; tehát ennek a vajdasági magyarnak írásbeli igazolást kell kérnie arról, hogy magyar; valaki számára, akinek sejtelve sincs arról, néha milyen nehéz magyarnak lenni; valakitől, akik embertelenül jogot kaptak emberi sorsokkal való rendelkezésre, akikre ő esetleg soha nem bízna sorsát. Csak azért, mert a gazdag rokonból segítségre szoruló nyomorult lett.

6.

Biztos, hogy a svájci francia tudja: Párizst nem pótolhatja semmi, a francia irodalommal, művészettel, színészettel stb. nem kelhet versenyre. Ez azonban nem akadályozza meg abban, hogy élje a maga szuverén, önálló teljesítményekre képes politikai, gazdasági, szellemi stb. életét. Biztos, hogy nekünk is egyszer a svájci franciák helyzetébe kell kerülünk. Biztos, hogy ezt most még elhinni is nehéz. Hisz alig tengődünk, a valamikor 1000–2000 márka helyett 100–200 márkát keresünk, és még boldogok vagyunk, hogy keresünk, ha van állásunk – mert soknak nincs –, ha a vállalatunk képes fizetni – mert sok nem képes. Hisz saját

hazánkban sehogy sem tudunk egyenrangú polgárrá válni, Magyarországon pedig szegény rokonnak tekintenek, akitől kicsit félni kell, kicsit segíteni kellene, de akit mindenképpen lenéznek. Ahhoz kell valami kapaszkodót találnunk, hogy ezt a korszakot kibírjuk, és a biztatóbb jövő néha pislákoló reményét ébren tartsuk.

A költő annak idején lázadását, csakazértis dacát úgy fogalmazta meg: Nekünk Mohács kell. Mivel nekünk már nem Mohácsunk, hanem Mohácsaink voltak, számunkra – kissé szabálytalanabb képzéssel – csak az új jelszó marad: Nekünk önbizalom kell. Mert másképp nem tudunk hinni abban, hogy lesz ez még másképp is. Nem tudjuk megőrizni-megtartani azt, ami eddig alkotásra-munkára bírta bennünket, amelyből egyszer ismét szuverén, önálló alkotó-világot formáló erő lehet. Nem lehetünk részesei annak az erőfeszítésnek, amely a mostani nyomorúságos, számunkra többrendbelileg hátrányos helyzet megváltoztatása irányában hathat.

VOLNA

CS. SIMON ISTVÁN

„Hatvan felé, hazafelé . . .”
Mondta iszogatók közben
a koravén tartalékos katona
(lelkiismeretét a pohár alján
háborogtatva).
Mert őt nem is olyan régen
azok ellen vitték harcba,
akiket hite szerint
védenie kellett volna.
Már megint a volna!
Mi lenne, ha volna?
Szétszéledtek, elaggottak
a falumbeli egykori szilaj legények.
Még mindig az a legény,
aki állja?! . . .
De meddig marja még,
aki bírja?
Féregnyúlvánnyá vált vidékünk
szürkehályogja immár a Tisza,
habjain tetszhalott reményünket
borzolja a kosava
ellenszél járta, hamvába holt
tartományunk

új fejleménye lehet,
(mert esetleg még az is megeshet),
hogy egyszer talán tűzpiros
bazsarózsa
nyílik ki a sírunkon,
bár könnyen megtörténhet,
hogy csak
euphorbia.

ENYÉM, TIÉD, MIÉNK

MÉREY KATALIN

I.

A mesék nem mesék, nem múltba néz, aki a múltba néz. A szó erős, hatalma és megtartó ereje van, de ismerni kell, és hinni az erejében.

A lebecsülőknak, az elhanyagolóknak, a szőrmentében vevőknek, a csúnyán beszélőknek, a sutba dobóknak, az elfelejtőknek, a szégyellőknek, a nem bánóknak, az igényteleneknek; azoknak, akiknek nem számít, nem fontos, és nem kell, amíg még nem késő!

Olyanok a szavaink, mint a nagymama karácsonyfadíszei. Szerettük őket, használtuk őket évről évre, mert szimbólummá nőttek, a nagymamát jelentették. Észrevettük, ha eltűnt valamelyik közülük, hiányzott, ha használhatatlanná vált valamelyikük. Mindnek megvolt a maga helye, ám ahogy múltak az évek, fogyni kezdtek, mára már egész megfogyatkoztak, alig maradt belőlük. A szavaink is ilyenek. Fogynak ők is, egyre fogynak. Mire megvénülünk, teljesen elfogynak, s mi némák leszünk, mint a sír. Ebben a sírban pedig élő halottak lesznek.

Egyik otthoni kishúgom őriz egy agyonkoptatott ezüstgyűrűt, ami még a nagymamáé volt. Keresztet formáz ez a vékonyka gyűrű, és olyan nagyon kopott, hogy alig ismerszik meg rajta a megfeszített Krisztus; csak annak jelent valamit, aki ismeri. A szavak is ilyenek. Őrizzük őket, vigyázunk rájuk mi, a megmaradtok, ismerjük őket, értjük, szeretjük,

fölidézzük őket, és emlékezünk. Nem pusztaszavak, határtalanná váltak, testet öltöttek, és lelkük van, élnek. Amíg élünk, amíg valaki él közülünk, ők is élnek, világot jelentenek, átnyúlnak hozzánk téren és időn keresztül.

Világosodik az elmém: meg kell tartani őket, hogy megtarthassanak minket, mert a múltból származva nem a múltat hordozzák, hanem a jövőt, az életet, a mi életünket, az unokáinkban való továbbélésünket. A múlt így a jövőkké válik, és a múltidézés nem múltbanézés. A nagyanyám szavai az unokáim szájában az ő unokáiknak a jövőjét jelentik. Így van ez régtől fogva, és én azt akarom, hogy így is maradjon. Lehet, hogy ez nem mindenkinek fontos, de nekem az.

*

Kutyák ugatnak ebben a kegyetlenül hallgató fekete tájban. Nem találok okát, mikor, miért kezdik, miért hagyják abba mind egyszerre, hirtelen, mint valami vezényszóra, és vonulnak el parázsló szemmel, vöröslő ínnyel, vicsorogva. Lassacskán múlik az éjszaka, oszladozik a sötétség, hajnalban már csak néhány vonyítás hallatszik hosszan elnyújtva. Reggelre abbamarad az is, világosban egészen másmilyen az ugatás.

Nem rendes éjszaka ez a mostani. Nincsenek hunyorgó csillagok, nincs holdfény, nincs derengés, nem fújnak sem tavaszi, sem böjti szelek, még a bűdi boszorkányt is elfelejtették.

Valamikor emlegettük a bűdi boszorkányt meg a vasorrú bábát, a szomszédban pedig pontosan olyan göthös, vén banya élt, mint a mesében. Velünk szemben egy favágó lakott, az asszonyok hajnali misére jártak, amit roráténak mondtak hosszú, elnyújtott á-val és é-vel, megtartották a nagykilencedet, a vasárnapi misére imádságos könyvet vittek magukkal, a férfiak meg azalatt otthon keservesen káromkodtak. Sokan fűrészporral fűtöttek, sokan dobkályhával, a fűrészpör fűrészpör volt, a gyaluforgács pedig rendes, kunkorodó forgács.

Mi, gyerekek órák hosszat kántáltuk a gólya, gólya gilicét, a kis kácsa fürdiket, és nem tapostuk el a katicabogarat, hanem fölemelt ujjunkat messzire kinyújtva elröptettük, hogy megtudjuk, merről jön a szerencsénk. Számoltuk, hányat bűg a vadgalamb, hányszor szól a kakukk, s a csigabigának addig énekeltünk, amíg ki nem csalogattuk a házából. A pitypang pihéit egyszerre egy lélegzettel elfűjtük, mert akkor teljesül a kívánságunk; papsajtot ettünk, bogáncsból emberkéket, vadgesztenyé-

ből fogpiszkálólábú állatokat csináltunk. Az apánk tengeri herkentyűt ígért billentyűvel, a nagymama útifüvet tett a téglába vert térdünkre, emlegette az útilaput meg a talpukat, és sárga virágsziromból főzött szent olajjal gyógyította, ha megégettük magunkat. A virágágyást szegélyező dísznövény leveléből fölfújít békát varázsoltunk, pattogtattuk a hajnalka bimbóit, és este, ha nagyon füleltünk, az állomás felől odahaloltunk a békakoncertet. Tó mellett város. Voltunk. Ám a tó melletti város megváltozott, és megváltoztunk mi, a lakói is. Nem háromnegyed hetet mondunk, mint a nagymama, hanem hat óra negyvenöt percet, és tíz deka helyett száz grammot veszünk valamiből. Idegenülünk szóban és lélekben, és felejtünk, felejtünk bűnösen, megbocsáthatatlanul. Tudatunkból kihullanak a dolgaink, s mint haldokló ember testéből a lélek, kiszakadnak belőlünk végül a szavaink is.

Mi lesz ebben a kutyákkal elárasztott, ugató világban a nagymamától örökölt szavainkkal? Ezeréves létünk, nemzeti kultúránk, sajátos tudatunk, ragozó nyelvünk minden eszközével nemzedékről nemzedékre alkotta és alakította őket. Sok évszázados ittlétünk alatt leírtuk, szótáraztuk, eredeztettük őket; nyelvújítottunk, reformáltunk, alkalmaztunk, tükörfordítottunk, magyaráztunk, és íme, nem kellett még egy évszázad sem, hogy szinte elnémuljunk.

Magunkra maradvá és hagyatkozva ez alatt a nyolcvan év alatt csaknem minden értékünket mi magunk legalább egyszer megkérdőjeleztük, és felejtünk, felejtünk vésszesen. A felejtés a legnagyobb bűn. Nem bocsánatos. Halálos, mert a jövőt, a gyerekeinket és az ő gyerekeiket temeti el. Nincs jogunk elvenni tőlük az égig érő fát, a süss fel napot, a fogócskát, a bújócskát. Nem béníthatjuk és nem némíthatjuk meg az unokáinkat, mert az olyan volna, mintha megölnénk őket.

Mert amikor elfelejtjük az utolsó lelkünkben leledzett gyönyörű szót, némák leszünk, mint a sír, és ez a sír élő halottakat fog rejteni, akiknek számára nem lesz föltámadás, mert elherdálták ősi örökségüket, elfelejtették, földadták, sutba dobták az egyetlen anyanyelvet.

II.

Hitvallás is lehetett volna, de vallomás maradt, csendes, kis bevallás. Egyszerűen beismerem, hogy az anyanyelvemen akarok meghalni.

Az anyanyelvemen éltem, és úgy is akarom bevégezni.

Legalábbis megpróbáltam úgy élni.

Én valóban megpróbáltam az anyanyelvemen élni, nemcsak beszélni, szajkózni, pusztán szavakat kiejteni. Megpróbáltam úgy anyanyelvű lenni, hogy az ne álarc, máz, utolsó menedék, színjáték vagy kényszer-megálló legyen. Nemcsak akartam, meg is próbáltam. Százszázalékos, tiszta kötődést akartam, anyanyelvit is, kulturálisat is; irodalmit, történelmit, értelmes, tartalmi kapcsolatot kerestem nemzeti múltammal, jelenemmel és vélhető jövőmmel, végemmel. Így becsületes. Az ember ne éljen félig, ne hagyjon félbe semmit, és fejezze be, amibe belefogott, ne végezzen félmunkát.

A nagymama gyerekkoromban arra tanított, hogy nem illik akarni, hogy nem illik azt mondani: nem akarok. Márpedig én most nem akarok. Keményen, konokul, kitartóan és elszántan nem akarok.

Nem akarok történelmi ok és okozat lenni, de még szükségszerűség sem. Nem akarok hivatkozási lehetőség, politikai trófea, összehasonlítási pont, előretolt helyőrség, netalán védőbástya vagy nemzetmegtartó hazug álmok őrzője lenni. És Isten bocsássa meg nekem, híd sem akarok többé lenni. Mások is mondták már, és gyanítom, hogy mindenki tudja: a hídon taposnak. A hídon végigtaposnak, akik átmennek rajta, és én most már nem akarom a hátamon hordani a megváltást és a megváltókat, mert ők hamis prófétának bizonyultak, akik azt hirdetik nagyon gonoszán . . . Mindenki tudja, mit hirdetnek a hamis próféták.

Egyre jobban zavar ez a hídság, a hídszerű mivoltom. Nem akarok átjáró lenni. Nem akarom, hogy átmenőben és visszajövőben végigtapossanak rajtam. Már nem. Most már nem!

A híd összeköt? Olyant köt össze, ami nem egy. Amiről elrendeltetett, hogy szét legyen választva. Ez a piszkosan múltó valóság jó volt arra, hogy rájöjjek: csak azt lehet áthidalni, ami le van választva. Állapothatározó! Ami pedig állapot, azt hagyni kell. Nem kell áthidalni azt, amit nem akarnak áthidalni. Ez az egész újjáéledő állapot meggyőzött, hogy ilyen hídra, mint én, nincs szükség. Ilyen híd nem szükséges, egyszerűen

nem kell, fölösleges. Idejét múlta. Vége. Most nem az áthidalások ideje van.

A hídság valami keserves, megátalkodott ellenérzést kelt bennem. Hazugnak érzem, legalábbis nem őszintének. Nem belülről jövő önkéntelen megnyilatkozás, hanem egy adott helyzet kényszerű elfogadása, és ezt ráadásul még kamatoztatná is, piedesztálra emelné, és átlényegítve pozitív példának tüntetné fel.

Nem akarok végre már sem kényszerülni, sem megalkudni, sem megváltani, sem megváltozni; nem akarok szökni és menekülni, elmenni és visszajönni, magyarázni és magyarázkodni. Nem akarok szükséges rossz lenni, nem akarom rimánkodó, megtúrt bennszülöttként végezni.

A nagymama biztos megbocsátaná nekem ezt a sok akarokat. Mert akkor minek énekelte, hogy a zombori csárdában ecet ég a lámpában, minek énekelte, hogy jaj de nagyon búsan ég, honvédhuszár a vendég, minek énekelte, hogy nyissuk ki a galambházat, minek mondogatta, hogy iparkodjunk, iparkodjunk, nehogy elfajzottak legyünk?

Nem akarok elfajzani, és nem akarok messzire esni a fámtól, csak az anyanyelvemen akarok meghalni.

Nem szeretnék, akarok! Ehhez csak annyi kellene, hogy hagyják. Hiszen az ember úgyis egyedül hal meg. Meghal, és mert a halál új születést hoz, megéri. Ezért már érdemes. Érdemes, mert valamiféle fű csak terem, ha nem is gyönyörűszép szívemen.

Megjelent a Magyar Szó 2001. június 2-ai számában

VAJDASÁG: A KULTURÁLIS IDENTITÁS KIALAKÍTÁSÁNAK NEHÉZSÉGEI

LOSONCZ ALPÁR

BEVEZETÉS

A vajdasági regionális törekvések témája már régóta jelen van a közéleti beszédben éppúgy, mint a mindennapok normális jellegű kommunikációs csatornáiban. Vajdaságra mint olyan sajátos entitásra, amely a jellegzetességeivel elkülönül a makrokörnyezettől, különféle politikai és kulturális szubjektumok hivatkoztak. Természetesen, a regionalizmussal kapcsolatos követelések a tágabb szociális dinamikától függően különböző hangsúlyt kaptak. A Vajdaságra való hivatkozás azonban mindig magában foglalta a szerb nemzetállam fellépését illető kritikát is. Mégpedig a) a mindennapi élet azon hagyományos mintáinak a felidézését, amelyek a mentalitásban gyökereznek, b) a fennálló etnikai különbözőségek emlegetését, és végül c) a demokratizálódás hiányával és a mélyen gyökerező szerbiai centralista hagyományokkal szembeni polemikus hangvételt. Az említett elemek számtalan alkalommal egyidejűleg jelennek meg, nem világosan, mai napig is tartó konfúziót teremtve. A vajdasági regionalizmust számos jó szándékú kiállítás jellemzi – a fellépéseket érzelmi azonosulások színezik, amelyeknek azonban gyenge az intézményes erejük.

A vajdasági regionalizmus vizsgálata a tavaly októberi politikai változással új, posztmilosevići szakaszba lépett, elsősorban a fölerősödött elvárásokra való tekintettel. Eltűnt ugyanis a színről az a politikai tényező, amelyet Vajdaság autonóm berendezésének lerombolójaként

azonosítottak, és amely a regionalizmus intézményesítésének akadályaként volt felismerhető. Létrejöttek a liberális és demokratikus Szerbia megteremtésének az előfeltételei, kitérült a kapu a regionális irányvételnek egy másfajta megfogalmazása előtt. Ugyanakkor a politikai és kulturális elit nyilvános diskurzusában szembesülünk Szerbia kulturális és intellektuális örökségével. A liberális nacionalizmus és annak módzatai ugyanis erősen gyökereznek a politikai és az intellektuális nyilvánosságban. Eredeti formájában a liberális nacionalizmus alapvető mintájául az egyéni jogokat választja a nemzetállam keretein belül. Emellett kifejezett kételyt tanúsít a kollektív identitás formáival szemben. A liberális nacionalizmus reduktívan viszonyul a közösségi identitás nyilvános képviseléséhez. Szerinte a regionális és más közösségi mintákhoz való közelítésnek dezintegráló következményei lehetnek. A liberális nacionalizmus meghatározóan jelen van ebben az időszakban is, mi több, még a szerbiai demokratikus rendszer stabilizálódásának esetén is rendkívül erősek lehetnek a pozíciói. Ennek részbeni oka, hogy az új gazdasági és kulturális elit érdekeinek egyformán megfeleljen. A kulturális és gazdasági segélyek elosztása igencsak megegyezhet a gazdasági és kulturális elit érdekeivel.

MEGJEGYZÉSEK A REGIONÁLIS IDENTITÁSRÓL

Érdemes rámutatni, hogy a vajdasági regionalizmusról valamennyire is komolyan csak a regionális identitás megalapozottságára való ráeszméléssel lehet gondolkodni. Kulcsfontosságú kérdés marad ugyanis a regionális azonosságtudat konstitúciója. Mert úgy tűnik, számos félreértés éppen a *regionális identitás* felfogásából adódik. Fűzzük hozzá, hogy hiábavaló lenne Vajdaság regionális dimenzióiról tárgyalni, ha nem térnénk ki, a jelen meghatározó dimenzióira. Ennek értelmében Vajdaság eszményítése helyett szem előtt kell tartanunk a) az identitásminták elemzésével kapcsolatos törekvéseket, különösen a kultúra rendkívüli jelentőségét az identitás vonatkozásában, b) az európai regionalizációt és c) a globalizációs folyamatokat. Csupán a felsorolt tényezők vizsgálata után mérhetjük fel „a regionális identitás kiépítésének”¹ a lehetőségeit Vajdaságban.

Mindjárt az elején szeretném *normatív síkon* megjelölni, mit tartok regionális identitásnak, és milyen irányjelzőket tartok szem előtt, amikor Vajdaságról beszélek. Identitáson általában azt a folyamatot értjük, amelynek során ráékszélünk az önmagunkról egyébként öntudatlanul alkotott képre. Ha identitásról beszélünk, mindig érdemes értékelni azt az utat, amely az öntudatlanul kialakított képek és az azokra való ráékszélés folyamata között húzódik.² A regionális identitás az önmagunkról *közösen* alkotott képekre utal, amelyek alapján az adott közösség saját magát látja és meghatározza. A regionális identitás létezése arra a tényre mutat rá, hogy egy meghatározott térség politikai, gazdasági szerveződését úgy fogják fel, mint az adott térség minden tagjának *a közös vállalkozását*. Ezzel azt jelezzük, hogy a regionális identitás gyökerében meghatározott *közösségi struktúra* és ragaszkodás van, amelyek irányjelzőként szolgálnak az ugyanahhoz a régióhoz tartozók számára. Az adott térséghez tartozók nem olyan egyéneknek tartják magukat, akik csupán véletlenül kötődnek egymáshoz, mert egymás iránt nagyobb felelősséggel viseltetnek, mint az ugyanazon ország más polgárai iránt. Kiválnak az állam makrotérségéből, és sajátosságaikat közös fellépéssel igazolják. A regionális identitás tehát csak akkor lehetséges, ha a régióba tartozók közötti megértéshez szükséges bizonyos habituális hajlandóság megvan. *A bizalom* meghatározott elemei nélkül nem jön létre a közösségi azonosságtudat. Az adott térségben élő minden csoportnak biztosnak kell lennie abban, hogy meghallgatják, és hogy a törekvéseit figyelembe veszik. Más szóval, a regionális identitás kiépítését mindig követi az egyazon regionális térségben élők közötti „tapintatos konszenzus” kialakítása is.³

Facta bruta, hogy a század eleji demográfiai arányokkal szemben a szerbek jelentős többséget képeznek a többi etnikai csoport tagjaihoz viszonyítva. A regionális identitás témájával foglalkozva nyilvánvalóan nem lehet valamilyen idealizált harmónia mögé bújni, hanem figyelembe kell venni az ilyen adottságokat is. Mint ahogy a mai elemzők többsége rámutat, a korszerűsítés elkerülhetetlen homogenizációs következményekkel jár, ami a kisebbségi csoportok számára asszimilációs folyamatokat jelent. Ezenkívül az említett időszakban az etnikai összetétel megváltozásának irányított folyamatai is jelen voltak a tartományban. Vajdaságot mint entitást azonban még mindig a nemzetiségi és vallási

sokszínűség jellemzi, annak ellenére, hogy a XX. században, különösen a kilencvenes években sok tekintetben megváltozott az etnikai térkép. Feltesszük tehát a kérdést normatív projekciónk alapján: hogyan képzelhető el Vajdaság mint *közös vállalkozás* az etnikai és vallási különbözőségek intézményes méltánylásával?

A régióra való hivatkozás feltételezi, hogy a régióhoz tartozók együtt, bizonyos felismerhető értékek alapján, nagyobb egységekhez csatlakoznak. Mert a régió megléte esetén az oda tartozók az állam polgáraiként értelmezik magukat, de ezt a percepciót a regionális hovatarozással közvetítik. Ha megvan a regionális azonosságtudat, akkor a régió minden lakosa az adott térség karakterisztikus jegyei és eredményei által válik felismerhetővé. Stabil mintájú identitást nem lehet csupán a külső környezettel való szembenállás alapján kialakítani. A dichotómiákban való gondolkodás nem elegendő az identitás összetevőinek megjelölésére. Más szóval: a regionális identitást a saját értékmintáink alapján, azaz a létrehozott saját értékeink alapján kell kialakítani. Ennek megfelelően, amikor a vajdasági regionális identitás létrehozásának esélyeit mérlegeljük, figyelembe kell vennünk az említett kritériumokat.

Miért léteznek és keletkeznek a régiók: a regionalizmus lehetséges legitimációs alapjainak a kutatása

Amennyiben Vajdaság regionális identitásának a potenciáljaiért szállunk síkra, akkor nem elég, ha azt kizárólag és redukáltan a szerbiai nem demokratikus és központosító hagyományokkal való szembenállásban jelöljük meg. Ez az utóbbi hagyomány kétségtelenül létezik, ami sok szereplő fellépését igazolja. Az ezzel a hagyománnyal szembeni bíráló magatartás azonban még nem jelenti a regionális identitás megerősödésének a lehetőségét. A hasonló esetek vizsgálatára az ösztönöz bennünket, hogy szükség van a vajdasági regionalizmus legitimációs alapjainak a felkutatására. Nem lehet ugyanis regionális identitásról beszélni, ha nincs meg az az alap, amely összekapcsolja a különféle csoportokat a térségben.

A regionalizmusról folytatott korszerű vitákban rendszeresen fölbukkan három mozzanat.⁴

Az első, hogy a régió különvált és önálló történelmi és gazdasági, újabban pedig még ökológiai entitásként jelenik meg.⁵ A leggyakrabban

azt állítják, hogy az emberek preferenciái a szűkebb környezetben jobban érvényesülnek. A decentralizációnak jelentős információs előnyei is vannak, mert a regionális politika irányítói jobban ismerik az adott környezet szükségleteit. Két példát említünk a mostani régiók hosszú jegyzékéről. Az első választott példánk a spanyolországi Vega Baja Del Segura.⁶ Az adott körzet a reprodukált és habitualizált szocio-gazdasági jellegzetességek és magatartásminták eredményeként jött létre. Pontosabban szólva, a régió a kommerciális mezőgazdaság és az intenzív kézművesség társításának közvetítésével létesült. Ennek során jelentős szerepet játszottak a történelmi folyamatok, de maga az állam is kezdeményezte és támogatta a szakszervezetek és a munkáltatók közötti viszonyok regionális hálózatát. A külső tényezők tehát nem akadályozták a regionális mechanizmusok létrejöttét. A régióba tartozó személyek spontánul teremtették meg azokat az értékeket, amelyeket a mai szereplők is elfogadhatnak, mert legitimek a szubjektumok széles rétegei számára. A másik példa a „nem formális gazdaságok” paradigma keretében a hagyományos kapcsolatokkal egyesített és a szokások által egybegyűlt szubjektumokra vonatkozik.⁷

A régió keletkezésének okait a következőképpen osztályozhatjuk⁸:

- földrajzi és fizikai jellegzetességek,
- hagyományok és kultúra,
- gazdasági szerkezet, például az ipari vagy a mezőgazdasági termelés bizonyos jellegzetességeinek megléte,
- szociális szerkezet.

A második mozzanat, hogy amennyiben a politikai és a jogi intézmények nem tesznek eleget a gazdasági, szociális, kulturális és ökológiai szükségleteknek, akkor a regionális szintér szereplői olyan követelésekkel lépnek fel, hogy alakítsák ki a regionális politikát a földalap, a gazdasági fejlesztés, a közszolgáltatások pénzelése és a környezetvédelem irányítására.

A harmadik jelenség az olyan külön mechanizmusok létrehozása, amelyek formába öntik a regionális törekvéseket a fennálló szintek alatt. A meglévő példák ugyanis arra a tényre hívják fel a figyelmünket, hogy a regionális berendezés nem mindig követeli meg a regionális intézmények létezését. Bizonyos regionális mechanizmusok ugyanis a különböző helyszínről való szubjektumok érdekeinek társítása, bizonyos lobbik

érdekegyeztetése alapján is működhetnek.⁹ Ennek értelmében különböző érdekcsoportok alakulhatnak, amelyek részt vesznek a politikai és a gazdasági hatalom felosztásában.

Mínthogy a kérdésről *kritikai* elaborátumot készítünk, szükséges annak a megkülönböztetésnek a hangsúlyozása és megszilárdítása, amely kritikai irányvonalként szolgál majd. A regionalizmusról elmélkedve ugyanis fontosnak tűnik hangsúlyozni a különbséget:

1) a decentralizáció, mint a meghatározott illetékességek hordozójának az autonóm fellépéséhez szükséges alap, azaz a decentralizáció mint a meghatározott területi entitás autonómiájának alapja, és

2) a regionalizmus mint a „kényszermentes konszenzus” alapja között.

Decentralizáción olyan folyamatokat értünk, amelyek során a politika alakítása és a végrehajtó hatalom gyakorlása az állami szint alatti nivóra kerül át. A decentralizáció következményeként bizonyos funkciók abban a térben valósulnak meg, amely földrajzilag tekintve, közelebb van a felismerhető körzet bizonyos szubjektumaihoz. Természetesen lehetséges, hogy a különféle funkciók alacsonyabb szintekre kerüljenek, azaz hogy a decentralizált szervek legyenek a különféle illetékességek és hatalmi formák hordozói. Ennek során szó lehet *dekoncentrációról* (ami a decentralizáció legmérsékeltőbb formáját jelenti, valójában közigazgatási decentralizációról van szó¹⁰), vagy *devolúcióról* (a döntéshozatal lehetőségének alacsonyabb szintekre való áthelyezése). Ha az adminisztratív devolúciót vizsgáljuk, akkor azt látjuk, hogy a központi szervek határozzák meg az általános szerkezetet, a regionális szervek pedig ezt a szerkezetet tartalommal töltik meg, és rendelkeznek a végrehajtás szabadságával. A törvényhozási devolúció esetében még több tartalom kerül át a regionális szintekre, mert itt a politikai illetékességek messze ható felosztása regisztrálható. Bizonyos illetékességek a központi szervek, más funkciók pedig a körzet szintjén valósulnak meg. A törvényhozási devolúciónál jelentős elmozdulás észlelhető az adminisztratív devolúcióhoz képest, mert határozottan különválnak a magasabb és az alacsonyabb szintek funkciói. A decentralizáció legerőteljesebb formájaként a föderációt említik, amely a legmesszebbre megy a politikai funkciók felosztásában. Az ilyen rendszerek a decentralizáció gyakorlását az alkotmányban határozzák meg, s ezzel olyan berendezés

jön létre, amely állandó jelleggel biztosítja a regionális szervek fellépésének hatáskörét.

Rendkívül fontos, hogy:

- az alacsonyabb szintű szervek illetékességébe tartozzon az adó elosztása funkcióik megvalósítása végett,
- a regionális illetékességek hordozóit az adott területi entitás polgárai válasszák meg.

Aligha szükséges külön megemlíteni, hogy erős, mértékadó érvek szólnak a decentralizáció mellett. Úgyiszlván általános egyetértést tapasztalunk a különböző tudományágak elemző megközelítéseiben, amelyek szerint a különféle illetékességek széthelyezésére a területi decentralizáció a megfelelő forma. Hivatkozhatnánk számos bíráló leírásra, amelyek arra mutatnak rá, hogy a hatalom bürokratikus központosítása tehetetlenné teszi a polgárokat. Elveszik a demokratikus kezdeményezések indításának értelmét, és alárendelődnek a központosított hatalomnak. A központosítás tehát, ahogy azt már Tocqueville is meggyőzően állította több mint száz évvel ezelőtt, gyengíti a polgárok demokratikus hangulatát. A területi decentralizáció a jövedelmek és a költségek hatékony elosztására is alkalmas forma. Végül, nem kis jelentőségű az a tény, hogy az európai diskurzusban az uralkodó paradigma a decentralizált formák sokféleségét mint a legjobb európai hagyományok hordozóit támogatja. A különféle autonómiák hálózatoként értelmezett korszerű Európa meggyőzően igazolja, hogy a decentralizáció a közélet hatékony szabályozási, valamint a teher és a haszon releváns elosztási módja.

Ugyanakkor a közép- és kelet-európai, de főleg a jugoszláviai történelmi folyamatok elemzése szükségessé teszi a figyelmeztetést: *nem lehet egyenlőséget tenni a területi decentralizáció és a kényszermentes konszenzus közé*. Lehetséges az olyan helyzet, amikor a decentralizáció képezi az intézményesített keretet a hatalom felosztására annak megtestesítői között, amit egyébként az egykori jugoszláv konstelláció tanúsít. Megvoltak a területi decentralizáció formái, ám azok a hatalom bizonyos típusának a megvalósítását szolgálták. Kosovo ezeknek a példának a sorába tartozik. Teljességgel lehetséges, hogy létezik olyan területi decentralizáció, amelyhez nem ragaszkodnak sem a többség, sem a kisebbség tagjai. Az ezekben a régiókba tartozók a területi ösz-

szeffonódottság ellenére sem értelmzették a demokratikus kezdeményezések megvalósításának az alapjaként a hovatarozásukat. Mint ahogyan más példák is mutatják, a decentralizációban megnyilvánulhat *a hatalom technológiája*, a hatalomé, amely nem a pluralizmushoz idomul, hanem éppen a decentralizáció által végzi a társadalom erőszakos egyesítését. A területi decentralizáció tehát eszközként szolgált annak érdekében, hogy lehetővé váljék a politikai és a kulturális éltek részvétele az illetékességek felosztásában. Ennek a figyelmeztetésnek megnő a jelentősége, ha a Vajdaság kulturális sokrétűségét, többkultúrájúságát tartjuk szem előtt. Ha a decentralizáció nem párosul a plurális kulturális jegyek tiszteletben tartásával, akkor a meghatározott keretek erőszakos kényszerítését, azaz végső esetben a kulturális minták erőszakos egyesítését képviseli. Nyilvánvalóan meg kell különböztetni a területi decentralizációt a kollektív identitás kialakulásától, amely keretbe foglalja a konszenzuson alapuló közös törekvéseket.

VAJDASÁG REGIONÁLIS IDENTITÁSÁNAK LEGITIMÁCIÓS FORRÁSAI

A hagyomány mint legitimációs forrás

A hagyomány nemcsak azért vetődik fel a legitimáció lehetséges alapjaként, mert a különféle vajdasági tényezők retorikájában hangsúlyt kap, hanem azért is, mert a hagyomány valóban jelentős forrása lehet a legitimációs cselekedeteknek. Azonban ha megkíséreljük, még ha teljesen igénytelenül is, hogy vajdasági viszonylatokban értelmezzük a hagyomány jelentését, akkor arra az eredményre jutunk, hogy a hagyományra való hivatkozást számos ellentmondás terheli. Kétséges ugyanis, hogy fel lehet-e idézni olyan jelentéseit a vajdasági hagyománynak, amelyek alapul szolgálhatnak a regionális közösségi identitás kiépítéséhez. Mert a hagyomány nem mutat fel olyan jelentéseket, amelyekkel kapcsolatban a fentebb említett értelemben konszenzus várható.

Ezt egyértelműen megmutatja az egyes történelmi eseményekhez való kötődés kísérlete. Teljesen világos, hogy a XIX. századnak, pontosabban 1848-nak a felidézése, majd az 1918-ra vagy 1945-re való hivatkozás nem felel meg az általunk említett mércéknek. A feljegyzett történelmi helyzetek ugyanis inkább a különböző és ellentétes értelme-

zések forrásai, amelyek nem szolgálhatnak útmutatóként, és nem illesz-
kedhetnek bele a regionális identitásba. Nem kell megfeleledkezni arról,
hogy a sorsdöntő határozatok a partikuláris nemzeti konceptus megva-
lósulásához kötődtek (1918), és hogy magukban foglalták a lakosság
nagy részének a kizárását a döntéshozatali eljárásból. Ha a közelmúltat
vizsgáljuk, hasonló nehézségekre bukkanunk. Az 1974-es alkotmány
Vajdaságot látszólagos állami kiváltságokhoz juttatta, beillesztve az ak-
kori tartományt az állam egyesítésének kommunista típusába. Viszont
az adott időszak következményeinek már a futólagos áttekintése is azt
mutatja, hogy éppen a multikulturális szerkezetet sújtották a negatív
változtatások. A kisebbségeknek „az uralkodó kohézióba” való integ-
rálása az asszimilációs tendenciákat és az etnikai térkép átszabását hozta.
Persze, ez a lehangoló diagnózis nem jelenti azt, hogy az együttélés
mindennapi, rutinos formái az évtizedek során a Vajdaságban nem
mutatták fel a tolerancia elemeinek repertóriumát. Ellenkezőleg, ez az
elem, amely a pragmatikus irányvétel alapját képezi az életvitel
különböző formáinak az összességében. A multikulturalizmus elmélete
azonban arra figyelmeztet bennünket, hogy a személyes és a közösségi
tolerancia rendkívül hatástalan, amikor a plurális kultúrák *intézményes*
megerősítését akarják elérni. A mi diagnózisunk a súlypontot arra a
tényre helyezi, hogy a történelmi helyzetek megítélése túlságosan el-
lentmondásos lehet, és hogy azok a lakosság jelentős részét kizárták a
saját sorsuk irányításából. Ez az „*előírányzott*”, *ráerőszakolt, nem pedig*
a kényszermentes egyetértés modellje, amely mind kevésbé felel meg a
korszerű követelményeknek. Ebből pedig az következik, hogy a hagyó-
mány revitalizációjának mint a Vajdaság lehetséges legitimációs forrá-
sának áthidalhatatlan gyengeségei vannak

Vajdaság mint a nemzetek feletti törekvések kerete

Vannak érvek, amelyek arról szólnak, hogy a regionalizmust alkal-
massá kell tenni a többség nemzeti aspirációinak és a nemzetiesítéssel
terhelt kisebbségi irányvételnek a megszelídítésére. Ezek az argumen-
tumok azt a nézetet feltételezik, amely Vajdaságot mint a nemzeti és a
demokratikus törekvések között létrejött egyensúly megtestesítőjét mu-
tatja be. A Szerbiában a kilencvenes években burjánzó etno-nacio-
nalizmussal szembeni bíráló és nemes magatartásból indulnak ki, és a

nyers partikularizmussal szembeni ellenszegülés hagyományát hordozzák magukban.

a) Az összehasonlítás érdekében ajánlatos a következőket megjegyezni. Európában a regionalizmus egyrészt a „gerillaharc” szerkezetét és stratégiáját jelenti, vagyis a nemzetállam részéről megnyilvánuló kiegyenlítés elleni lázadást. Másrészt viszont a regionalizmus az etnikai enklávék szeparatista célú, az önálló államiság megteremtésére irányuló törekvéseit jelenti. Egyszerűen etnikai alapon kialakított régiókkal találjuk magunkat szemben. Európában a regionalizmus megnyilvánulása elkerülhetetlenül egyesíti ezt a két, gyakran eltérő törekvést. A regionalizmust tehát nem kezelhetjük olyan keretként, amely automatikusan eredményezi a nemzetek feletti irányvételt.

b) Az említettek mellett ismételten figyelembe kell vennünk, hogy Vajdaságban létezik többség és különféle kisebbségek, amelyek között egyenlőtlenül oszlanak meg a hovatartozásból eredő javak és költségek. A multikulturalizmus éppen a különféle csoportok közötti *szervezetbeli* egyenlőtlenségre való reakció stratégiáját jelenti. Javaslatok arra összpontosulnak, hogy javítsanak azon a gyakorlaton, amely a közös identitást a mereven, elvontan értelmezett meghatározó jegyek alapján akarja kialakítani. Az absztrakt állampolgárság meghirdetése ugyanis szervezetileg egyenlőtlen helyzeteket teremt s akadályozza a kisebbségek kulturális segélyforrásainak a használatát. A közös identitás nemzetek feletti jellegének bizonyos szférákban, például a gazdaság terén kétségtelenül van megalapozottsága. A kollektív identitás ilyen mintájú rigorózus kiépítésének azonban végzetes következményei lehetnek a kulturális források alkalmazásának rendszerére, amelyek meghatározóak a részleges kulturális identitás kialakításában. Ha a regionális kollektív identitás kialakítását a mereven elvonatkoztatott felfogásnak rendelik alá, akkor olyan sémát kapunk, amely *a többség szervezetbeli fölérendeltségét* biztosítja. Egyébként ismeretes, hogy a demokratikus eljárások, ha nem tartják tiszteletben a korrekció mechanizmusát, rendszeresen hátrányos helyzeteket teremtenek a kisebbségi csoportok számára.¹¹

Ha konkrétan beszélünk a Vajdaságról, akkor az említett tény érdekesebb többszörösen is hangsúlyozni. Mert a regionális identitás is megragadhat a többségi demokrácia hálójában, amennyiben nem nyitott a kisebbségi identitások intézményes igazolása előtt. Gyakran találko-

zunk olyan megnyilvánulásokkal, amelyek a külső környezettel szemben regionális követelésekkel lépnek fel, azaz a regionalizmus fellépését példázzák. Más szóval: a külső környezet felé egy *kollektív* identitás perspektívájából formálják meg a fellépésüket. Ugyanezek a szereplők azonban elhatárolják magukat a kisebbségi identításoknak a regionális identitás keretein belül való kialakulásától, vagyis ellenzik a regionális térségnek a kisebbségi identításoknak megfelelő felosztását. Amikor a kisebbségi követeléseket mint „nemzetieskedőket” bírálják, akkor az egyéni szabadságra hivatkoznak a kollektív identitás viszonylatában. *De facto* tehát a kollektív identitás egyik típusát (a regionálisat, ugyebár) fölébe rendelik a kollektív identitás egy másik típusának. Csak az összes identitás intézményes kialakításának tiszteletben tartása hozhatja meg, hogy Vajdaságban a regionális identitás *nyitott* identitássá váljék. Különben elkerülhetetlen a többségi demokrácia csapdája, amely a *pluralitás semlegesítésében* nyilvánul meg.

A TERÜLETI AUTONÓMIA MINT A LEGITIMÁCIÓ ALAPJA

Itt a korábbi állításainkhoz kapcsolódunk, amelyekben arra a következtetésre jutottunk, hogy nagy különbség van a decentralizáció és a regionális identitás kialakítása között. Ennek során szem előtt tartottuk, hogy az egyetértés alapján szerveződött közös élet és a területi autonómia között nincsenek egyértelmű kapcsolatok. Most hozzáfűzünk még egy, tapasztalati indokot, amely igazolja az álláspontunkat. A *demokratizálódás lehetőségét* vizsgáljuk ugyanis, amely nem kötődik területi entitáshoz a régió értelmében.

A területi autonómia létrehozásának stratégiája kifejezheti az állam és a terület közötti hagyományos viszonyt. Szokásos ugyanis, hogy az államra, vagy az állam részeire úgy gondolnak, mint entitásokra, amelyek az adott területtel rendelkeznek. Bizonyos múltbeli tendenciák vizsgálata és a korszerű gondolkodás azonban helyesbítésre ösztönöz bennünket.

Európában meg is van az egymást átfedő és decentralizált politikai egységek hosszú premodern hagyománya.¹² Rendkívül szemléletes példák idézik fel e hagyományt, amely azt bizonyítja, hogy lehetséges bizonyos, jelentős!, igazgatási funkciók létezése a meghatározott területhez való kötődés nélkül. Hasonló tendenciákkal találkozunk a mai

Svájcban és az Egyesült Államokban is. Svájcban¹³ igen nagy számú közigazgatási egységet lehet bejegyezni. A 26 kanton mellett 8000 különböző fajtájú kommunát tartanak nyilván. Ezek közül 2940 politikai közösség a lakosság státusának meghatározásában is illetékes. A kommunák jelentős fokú autonómiával rendelkeznek, a közigazgatási funkciók különféle formáit gyakorolhatják, egyebek között adót is kivethetnek. Tekintettel arra, hogy az adólabák különböznek, a polgárok előtt összehasonlítható közigazgatási egységek állnak. Emellett több mint 5000 átfedő, funkcionális kommunát is bejegyeztek. Különösen ismertek az oktatás terén működő funkcionális kommunák, amelyeknek szintén lehetőségük van adó begyűjtésére a polgárok egyöntetű beleegyezése alapján. Az oktatási kommunák lehetőséget nyújtanak a különféle politikai kommunákból való gyermekek képzésére.

Az Egyesült Államok esetében érdemes felfigyelni arra, hogy Tocqueville múlt századbéli diagnózisa ma is beigazolódik. Tocqueville ugyanis feljegyezte, hogy Amerikában szemben találta magát az erős központosítás és a közigazgatási decentralizálás szintézisével. Erre vonatkozólag különösen hangsúlyozta, hogy a községi önkormányzat, a helyi szintű hatalom gyakorlása nélkül, ahol a polgárok bevonása a legpéldásabb, nem lehet kitapintani a szabadság érverését. Fűzzük hozzá, hogy a lokális környezethez kötődő hatalom decentralizálása rendkívül jelentős helyet foglal el az amerikai színtér mai analitikusainak érvelésében is.¹⁴ Ezekben az elemzésekben azonban a lokalizmus és a regionalizmus nem egyszerűen mint egymást kiegészítő mozzanatok szerepelnek, hanem állandó a figyelmeztetés a regionalizmus és a lokális környezet lehetséges konfliktusaira, mi több, a regionalizmust a centralista törekvések *lehetséges forrásaként* tüntetik fel. Azt állítják ugyanis, hogy a regionalizmus, bármilyen formában jelenjen is meg, sokkal kisebb mértékben van meghatározva, mint a szabadság gyakorlásának lokális keretei. A regionalizmus ezek szerint a leírások szerint a despotizmus fészkevé is válhat, ha nem biztosít kereteket a plurális intézményes rendszer kialakulásához és fenntartásához. Láttuk tehát, hogy a mai gyakorlat ismeri a demokráciának mind területi, mind területhez nem kötődő formáit is, s ezért nem mondható ki, hogy a területi autonómia meghatározott formája a demokratizálódás biztosítója.

VAJDASÁG MINT EURORÉGIÓ

Vajdaságnak mint eurorégióknak a megjelölése a) a szerbiai Európa-ellenes tendenciák bírálataán, s ezzel összhangban az európai struktúrákhoz való csatlakozás keresésén, valamint b) az eurorégió kontinensünkön betöltött szerepének, jelentőségének a nyolcvanas és kilencvenes években való növekedésén alapszik.¹⁵ Eurorégióknak elsődlegesen az együttműködés formáját értjük, amely átlépi a határokat, és egyesíti a hatalom helyi és regionális képviselőit és az egyéb társadalmi szereplőket. A felismerhető közös gazdasági érdekek mellett észrevehető, hogy az eurorégióknak a határon túli együttműködés kapacitásainak serkentése céljából alakulnak meg, amivel erősíteni szándékoznak a kölcsönös bizalmat, Közép- és Kelet-Európa e ritka segélyforrását. A regionális kapcsolatteremtéssel, a közös megegyezések gyakorlásával tehát, a meglévő határok mellett, olyan hálózatot próbálnak létrehozni, amely túlhaladja a múlt felgyülemlett terheit.

Mint ismeretes, 1997-ben Vajdaság részvételével létrejött a Duna-Maros–Körös–Tisza eurorégió. A DMKT ugyan a régi, nem demokratikus szerbiai rendszer idején alakult ki, de mégis előlegezte a közös megegyezés számtalan formáját, különösen mikroszinten. A következő időszak eseményei természetesen nem kedveztek széles hálózatú kapcsolatok kialakulásának, s a DMKT lehetőségei egyelőre kihasználatlanok maradtak.

Természetesen most nincs lehetőségünk e kérdéskör alaposabb áttekintésére. Vajdaságnak mint eurorégióknak a konceptusa nagy figyelmet érdemel, és teljes támogatást kell kapnia a jövőben. Az elképzelés azonban egyelőre még nem alakult ki, majd csak a jövőbeni folyamatok, a kérdéssel kapcsolatos politikai akarat megnyilvánulása mutatja meg az euroregionalizmus lehetőségeit a Vajdaságban. Az euroregionalizmus esetleges erősödése azonban nem jelenti azt, hogy el fog tűnni a *kulturális differenciációval* való szembesülés szüksége a Vajdaságban. Eleget kell tenni azoknak az alapvető mércéknek, amelyek biztosítják mindenki számára a kulturális elismerést és a társadalmi részvételt, mert éppen ez a feltétele annak, hogy Vajdaság eurorégió lehessen.

Emellett nem kell figyelmen kívül hagyni, hogy az euroregionalizmus megerősödése szubrégiók keletkezését is jelentheti Vajdaság keretein

belül, azaz határ menti alterületek kialakulását, amelyek a más országok hasonló határ menti régióival működnek együtt. Ez a Vajdaságon belüli bizonyos körzetek megerősödését jelentené, bizonyos értelemben területének az új, szubregionális vonalakkal történő felosztását. Végül is, ez a tendencia teljesen összhangban lenne az európai normákkal. A demokrácia létrejöhet mind a civil egyesülések hálózataként, mind pedig *a szubregionális törekvések együtteseként*. Mint ahogyan lehetséges, hogy a lokalitások legyenek a „szabadság szellemének” hordozói, ugyanúgy lehetséges, hogy a szubrégiók legyenek a demokrácia megnyilvánulásának a képviselői. Ebből következhet, hogy Vajdaságot sem kell szükségszerűen a területi autonómia térségeként kezelni. A különféle civil és szubregionális törekvések kereteként is elképzelhető.

VAJDASÁG MINT GAZDASÁGI ENTITÁS

A gazdasági indítékokat már korábban úgy jelöltük meg, mint a regionális törekvések jelentős dimenzióját. A regionális eltérések már sokszor szerepeltek témaként a különféle tudományágakban. A gazdasági különbségek megállapítása alapján jönnek létre a politikai irányvételek is, amelyekkel meghatározott szubjektumok lépnek fel a politikai térségben. Némely régiók munkaerő-piacként, mások a megfelelő ügyviteli kultúra kereteiként, megint mások a sajátos termékek piacaként működnek.

A lehetséges vajdasági szubregionalizációra és a szubregionális energiákra vonatkozó észrevételünk éppen a gazdasági érdekeket vette figyelembe. Ám hogy jellemezni tudjuk a gazdaság szerepét az identitás vonatkozásában, szükség van azoknak a társadalmi-gazdasági összefüggéseknek a világos áttekintésére, amelyeknek a keretében ezek a gazdasági érdekek kifejezésre jutnak. Bizonyos, hogy a társadalmi dinamika Szerbiában feltételezi majd a piaci normák bővülését, hogy kaput nyit a gazdasági liberalizálódás előtt. A szabad piac lehetővé teszi a gazdasági szabadság kibontakozását, a gazdasági szándék megnyilvánulását, de az érdekek harcát is kiélezi. A társadalmi elméletírók gyakran vitáznak a kiirtás folyamatairól, mint olyan következményekről, amelyek a piaci normák jelentőségének erősödésével járnak. A piaci normák expanziója „dekontextualizálást” végez, s átrendezi a társadalmi viszonyokat „az

idő-tér meghatározatlan kiterjedésének keretében”.¹⁶ Ezen az a tény értendő, hogy a piac expanziója eltünteti a hagyományos identitásokat, s közülük alááshatja a helyi és regionális identitásokat is. Ugyanezek a teoretikusok persze felhívják a figyelmet arra is, hogy a piac előretörése ellentmondó következményekkel jár az identitás formáit tekintve, de megmarad a könyörtelen tény, hogy a piac immanens logikája felhígítja a hagyományos identitásokat.

Most az vár ránk, hogy a piac és az identitás viszonyainak fenti értelmezését Vajdaság viszonylatában alkalmazzuk. A megjósolt gazdasági liberalizáció ugyanis bizonyosan azzal jár, hogy felbomlanak a regionális identitás eddigi, törékeny formái is a Vajdaságban. Okkal feltételezhetjük, hogy a piaci logika ugyanolyan ellentmondásos következményeket hoz, mint a többi leírt és említett esetben. Ennek értelmében a regionális identitás kiépítőinek és szereplőinek az a feladatuk, hogy elgondolkodjanak a regionális identitás és a piaci „dekontextualizálás” kérdéseiről.

KULTURÁLIS IDENTITÁS, DE MINT ALAPVETŐ DIMENZIÓ

Az eddigiek során a vajdasági regionális identitás kiépítésének különféle forrásait vizsgáltuk. Az a felismerés vezetett bennünket, hogy az identitás igen összetett fogalom, amelynek különböző rétegei vannak, és kétségtelenül csak a különféle dimenziók figyelembevételével kereshetünk választ az identitás tartalmára vonatkozó kérdésre. Elemzésünk megmutatta a regionális identitás bármely különálló dimenzióra való leegyszerűsítésének a gyengeségeit. Ugyanakkor hangsúlyozni szeretnénk, hogy Vajdaságban a regionális identitás kulcsfontosságú eleme a tartomány *kulturális differenciáltsága*, vagyis az etnikai és vallási különbségek tarkasága.

Ezen a helyen meg kell szilárdítanunk az állításunkat. A regionális identitás a *kollektív* identitás egyik fajtája. Ebből az okból érdemes követeléssel fellépni a kollektív regionális identitás hordozóival szemben, hogy tanúsítsanak érzékenységet a régió keretében meglévő partikuláris identitások iránt. A multikulturális felépítés nem olyan jelleg, amelyet egy kalap alá lehet venni Vajdaság többi jellegzetességével, ez biztosítja ennek a régiónak a *differentia specificá*-ját. Emellett a kultu-

rális különbözőségek intézményesítése jelenti a regionális identitás *alulról jövő* megteremtésének a lehetőségét. *A kulturális különbségek megerősítésének intézményes lehetőségei* jelentik a kulcsot a regionális identitás átgondolására a Vajdaságban. Ezek meghaladják a területi¹⁷ decentralizálás normáinak a hatáskörét. Természetesen egyetlen pillanattig sem vonjuk kétségbe a területi decentralizálás jogosságát, de nem tartjuk elegendőnek Vajdaság plurális kulturális képletének a viszonylatában. Vajdaságban a decentralizálást ki kell egészíteni a kulturális differenciáció lehetőségeivel, mert ellenkező esetben számíthatunk rá, hogy a régi kelepcébe esünk.

Hátravan még, hogy elgondolkozzunk, mit jelent a kulturális differenciáció érvényesítése a Vajdaságban. A hasonló esetek elemzése azt mutatja, hogy a multikultúrájú társadalomban mindig létezik megegyezés a közös politikai-jogi keretekről, amelyek lehetővé teszik a különféle közösségek kulturális igazolását. Mint ahogy számtalan leírás is meggyőzően mutatja, a jól berendezett társadalom feltételezi a közös alapvető politikai normáknak az elismerését, amelyek közvetítenek a különféle politikai közösségek között, és a különféle közösségek kulturális érvényesülését. A tapasztalat azt mutatja, hogy szükség van a plurális társadalomban élők közös politikai identitásáról folytatott megbeszélésre.¹⁸ A Vajdaságra vonatkozó megbeszélés ilyen értelemben inkább *folyamatot*, mintsem befejezett állapotot jelöl, Vajdaság inkább a közös politikai normákról folytatott megbeszélést, nem pedig egyszerűen a területi decentralizálást testesíti meg. Végül a kényszermentes egyetértésnek, amelyet fentebb említettünk, ki kellene terjednie a különféle területekre, a mindennapoktól kezdve az élet egyéb szférájáig. Ez a vajdasági etnikai többség és a nagyszámú kisebbség között jönne létre, amelyek az önkormányzat különféle formáit fejlesztik majd ki a kulturális identitásuk megerősítésére.

Az általunk itt felkínált kép azt jelenti, hogy felélesztjük a régi tocouville-i eszmét az *önkormányzat*¹⁹ különféle formáiról, amelyek lehetővé teszik a kulturális identitások érvényesülését. A múlt egyetlen instanciája sem felel meg ennek a képnek. A kulturális identitások, kisebbségi minták, amelyekkel a Vajdaságban találkozunk, majd csak a különféle önkormányzatok, intézmények, civil társulások hálózata által jutnak teljes kifejezésre.

JEGYZETEK

- ¹ A regionális identitás kiépítése annak a kifejezésnek a parafrázisa, amelyet elsődlegesen a nemzet vonatkozásában használtak, Bendix, R. (1996), *Nation Building and Citizenship: Studies in our Changing Social Order*, Transactions Pubs.
- ² Marquard, O–Stierle, K, Hrsg. (1979): *Identität*, in: *Poetic und Hermeneutik XVIII.*, München.
- ³ Tejlor, Č. (2000), *Prizivanje gradanskog društva*, Beograd, 124.
- ⁴ See, e.g., Briffault, R. (1996) *The Local Government Boundary Problem in Metropolitan Areas*, 48 *STAN. I. REV.* 1115, 1117–1120.
- ⁵ „... földrajzi térség a nagyobb populáció magvával és megfelelő közösségekkel, amelyeknek magas fokú gazdasági és társadalmi integrációjuk van azzal a maggal”, Bureau of the Census, U. S. Dep’t of Commerce, *State and Metropolitan Area Data Book 1991*, at 353 (1991).
- ⁶ Narotzky, S. (2000), *The Cultural Basis of a Regional Economy: The Vega Baja Del Segura in Spain*, *Ethnology*, Vol. 39, 1/2.
- ⁷ Itt pl. az Emilio–Romagna szubjektumainak regionalizmusára gondol, lásd: Capecchi, V. (1989), *The Informal Economy and the Development of Flexible Specialisations in Emilio Romagna*, in: *The Informal Economy*, Ed. by A. Portes, M. Castells, L. A. Benton. The John Hopkins University.
- ⁸ Frey, B., Eichenberger, R. (1999), *The New Democratic Federalism for Europe: Functional Overlapping and Competing Jurisdictions*, Cheltenham.
- ⁹ Scott Bollens, A. (1997), *Fragments of Regionalism: The Limits of Southern California Governance*, 19 *J. URB. AFF.* 105, 118.
- ¹⁰ Példaként Franciaországot lehet említeni.
- ¹¹ Packer, J. (1993), *On the Definition of Minorities*, in: *The Protection of Ethnic and Linguistic Minorities of Europe*, (Ed. By J. Packer and K-Myntty), Abo Academic University, 27.
- ¹² Hayek, F. A. von (1960), *The Constitution of Liberty*, London. Frey, B.S. and R. Eichenberger (1996): *FOCJ: Competitive Governments for Europe*, *International Review of Public Economics*, 16, 315–327.
- ¹³ Frey, *ibid.*
- ¹⁴ *Columbia Law School Public Law & Legal Theory Working Paper Group Paper Number 1 Localism and Regionalism Richard Briffault Version of August 11, 1999.*
- ¹⁵ Esterbauer, F–Penthaler (Hrsg.): *Europaischer Regionalismus am Wendepunkt, Bilanz and Ausblick*, Braumüller, Wien, 1991
- ¹⁶ Gidens, E. (1998), *Posledice modernosti*, Beograd, 30.
- ¹⁷ Caglar, A. A., *Hyphenated Identities and the Limits of Culture*, in: *The Politics og Multiculturalism in the New Europe: Racism, Identity and Community* (T. Modood and P. Werbner eds.), 169.
- ¹⁸ Rendkívül problematikus egyáltalán területhez kötni a kultúrát, Caglar, A. A.: *ibid.*
- ¹⁹ Packer, J. (1998), *Considerations on Procedures to Implement the Right to Self-Determination*, kézirat.

HALÁLTANFOLYAM

*A megtalált levelekből. Lakatos F. Margit levele a Münchenben
Ephemeria Silver néven élő nővéréhez*

FEKETE J. JÓZSEF

Kedves Ephemeria!

Emlékszel még Bodonyi Palikára, arra a Van Gogh-képű, vagy még inkább Juhász Gyulára emlékeztető sárfalusi könyvtárosra? Két hete, egy tavaszi délelőttön kilépett az olvasóterem harmadik emeleti ablakából. Előbb még elköszönt a padokban ülő diákoktól – más se jár az olvasóterembe –, szépen, szerbül, magyarul: Dovidenja! Viszontlátásra!, majd kinyitotta az egykori palotaépület ajtónyi ablakszárnyát, s kilépett, tudva, hogy a viszontlátást ígérő búcsúszása hazugság volt. A lábszár-csontja a mellkasán jött ki . . .

Nem volt szép halála, az biztos. Negyvenhárom éves volt, s tudod, bőbeszédősége mögött mintha valami beláthatatlan zárkózottság bujkált volna, én mindig attól féltem, hogy egyszer majd a levágott fél fülét a kezében tartva lép be az irodám ajtaján. Olyan önsorsrontó típusnak tűnt, pedig folyton mosolygott, szívélyessége, udvariassága páratlan, nemcsak az intézményben, de a városban is.

Mindegy. Eltemettük, gyászoljuk.

A számítógépe ideiglenesen átkerült hozzám, mert a kollégák felfedezték, hogy levelezését, feljegyzéseit magyarul írta, s nem értvén tartalmukat, rám bízta, ellenőrizzem, fontos, a munkával kapcsolatos, vagy immár lényegtelené vált, magánjellegű irományok halmozódnak a merevlemezen. Hát, magánjellegűek ugyan, de távolról sem lényegtelenek. Talán nem túlzok, ha azt állítom, Palikának segített valaki kilépni az ablakon. Nemcsak a belső ördöge hajtotta, hanem volt egy e

világi Belzebubja is, lelke sötét oldalának kivételése talán. Palika ugyanis monodrámát írt – mellesleg a munkahelyén. *Haláltanfolyam*. Ez volt a címe, és a műfaji megjelölés is elképesztő: *utolsó felvonás*. Utolsó, tehát valamit lezáró, befejező, ezután már csak leoltják a villanyt, hazamegy a személyzet. Igen ám, de előtte nincs semmi. Se előző felvonás, se prologus, érted, semmi, csak egyetlen felvonás, az utolsó. Könyvtáros volt ugyan, de senki se gondolta, hogy nem csupán olvas, hanem ír is. Én ugyan meg nem mondhatom, ér-e valamit ez a monodráma, legjobb lesz, ha kinyomtatom, és elküldöm az ÍV-nek, vizsgálják csak a kritikusok, a színművészet avatott szakértői – számomra sokkal érdekesebb a számítógépben talált levelezése. Csupán egyetlen levelezőpartnere volt, Palika öngyilkosságát követően ennek is nyoma veszett, mintha soha nem is létezett volna ezen a világon. Üzeneteit a *darkzone@karizma.net* címről adta fel, Palika is erre küldte válaszait, ám amikor én írtam erre a címre, Palika esetleges barátai, ismerősei után nyomozva, a kiszolgáló folyton arra hivatkozott, hogy nemcsak ilyen felhasználói név nem létezik, de ilyen elnevezésű szolgáltató sincs!

Kedves Néném! Ezért gondolom, hogy valami belzebubság van a dologban! Nem létező levelezőpartner, aki az utcára taszította az emeleti ablakból az áldott jó Palikát!

Ám ne a magam fantáziáját erőltessem rád, inkább idemácsolok néhány érdekesebb levelet ebből a gazdag és intenzív kapcsolatnak az emlékéből. Sajnos, csupán a Palika halálát megelőző két nap anyagát sikerült kimenekítenem a számítógépből, ám azok is szemléletesen bizonyítják, benne volt a dologban a gonosz keze!

From: *darkzone@karizma.net*
Sent: 2001. február 5. 8.36 CET
To: Bpalika
Subject: Jó reggelt!

Drága Barátom,

Remélem, „hallgatásod” termékeny időszak, kicsit megpihentél, olvashattál kedvedre . . . s hallgatásod nem a postagalambok ördögi műve! Szilágyi Tibor írt egy szép nekrológot Lajosról a Naplóban; elküldjem a fénymásolatát?

Darky

From: *Bpalika*
Sent: 2001. február 5. 9.41 CET
To: *darkzone@karizma.net*
Subject: Re: Jó reggelt!

Te!

Éltem volna inkább a középkorban, Boccaccio, vagy még inkább Rabelais mester kortársaként, esetleg Sebastian Brant egyetemének hallgatójaként, hogy kegyetlen és ugyanakkor közvetlen közösség tagjaként művelhetném azt, amiRe adottságom és tehetségem feljogosít! Füstös, züllött kiskocsmák kármentője aljában, vagy az egyetem öntapasztalatra építő (anti)dogmatizmusától elvakult taláros testületben – mert úgy tűnik, Németh István is elvágódik erről a vidékről. Herceg János már nincsen. Messze a nyolcvanon túl, szélütötten, térden, könnyéken kúszott fel a doroszlói portavégen langyosodó Mosztonga-partról a házáig, mert a világa mégsem ott volt, a frissen kaszált heréskertben, hanem a könyveket, festményeket egybefogó lakásának falai között. Szívvel, tüdővel küzdve, fürdőgatyában, a tarlón kúszva, ide visszajutott. Hazájába, az anyanyelvbe? Dehogy. A halál kapujába, a sárfalusi idegkórházba, ahol a régi fekvőtámaszok emlékéen visszakúszott írói senki meg nem látogatta, kivéve ifjabb újságíró-kollégáját, aki nemes egyszerűséggel csak „öReg tökök”-ként tisztelte irodalmunk metaforikussá növekedett alakját.

Ne írd Te nekem irodalomról! Elhunyt színészekről se! Semmiről se írd!

Én.

*

From: *darkzone@karizma.net*
Sent: 2001. február 5. 11.13 CET
To: *Bpalika*
Subject: Se nekrológ, se irodalom?

Palika, Palika!

Hát hová vezet ez az elzárkózás? Nem együtt jártál Dreán, Kevin, Brazíliában Lajossal meg a Tanyaszínházzal? Most meg még a színész-kolléga nekrológiát se vagy hajlandó elolvasni! Csak nem azon ment fel

a pumpád, hogy neki bár volt bátorsága fölpakolni motyóját és elmenni?
Te minek maradtál? Írmagnak?

Darky

*

From: *Bpalika*

Sent: 2001. február 5. 12.00 CET

To: *darkzone@karizma.net*

Subject: Re: Se nekrológ, se irodalom?

Te Senky!

Az vagy te, nem Darky, hanem egyszerűen egy senki, sehonnani senkiházi! Mi közöd neked ahhoz, hogy ki ment, és ki maradt? Te is csak maradhattál, mert nagyon jól ismered az itteni helyzetet! Vagy valahonnan távolról figyelsz bennünket? Szállj le a gépről, szállj le rólam!

Hiányzik egy kis tiszta hó . . .

Na, rendben, tudod, soha semmi kifogásom nem volt azokkal szemben, akik időben leléptek. Sajnáltam őket, ugyanúgy, mint az itthon maradtakat, akár magamat. Az önsajnálataból persze annyi hasznom volt, mint neked. Elmenni? EZEKNEK?

Remény . . . ha a még aktív, kitűnő emberekkel találkozhatok, akár egy színvonalas rendezvényen, akár egy műsorban a tévében vagy a rádióban, talán nem borul be teljesen Tündérlak felett . . . a pártbutaság etc. mellett sokfelé villannak pogány fényugarak, ez jó jel!

Netuddki!

*

From: *darkzone@karizma.net*

Sent: 2001. február 5. 14.06 CET

To: Bpalika

Subject: Na, én megyek

Kilépek. Házi feladatként azonban olvasgasd Böndör Pál verseit. Az alábbi részletet külön a figyelmedbe ajánlom:

A magyart csak beszélem.
S mondatomban hibás a rend
– mert más az anyanyelvem:
a teremtés előtti csend.

Amihez hasonló jókat kívánva búcsúzom!
Darky

*

From: *Bpalika*
Sent: 2001. február 6. 7.17 CET
To: *darkzone@karizma.net*
Subject: Jó reggelt!

Ébredj, te Senky!

Szemet szemért, fogat fogért!

Ha olyan nagyra vagy az anyanyelveddel, olvasgasd akkor te meg Tóth Bélát! Nesze neked!

Maradok

Portyáz a hatáŐr-i-portás
HANIBAL ANTE PORTAS
kimehet, ki váltott kilépŐ levelet

Mondták, pucoljunk, míg lehet
cipőt, vagy leheletet még
most is itt rontom éneket
levegőt veszek üres üzletben

ez ITT most ŐTIEtKIKÉPZŐ tábor
hódít az, ítélező mámor
GUMIGYURIT GYÚRNAK belőled
felŐled

Anyád is elmehet Anyádba
csak semmi ne vesszen kárba
parancsra Bokacsattintással felelsz

Ötlekiképző tábor
bátor seggnyaló tanfolyam
nézzük NO csak Anyanyelvedet
-irodalmi nyelved, HOGY(an) ÁLL,
idegenNYelved van, működik?

vagy csak küszködik a létért?
 van AKI „HAZASZALAD” nyáladzóval
 nyelve alatt-szegény
 Reményt Remél.

*

From: *darkzone@karizma.net*
 Sent: 2001. február 6. 10.10 CET
 To: Bpalika
 Subject: Re: Jó reggelt!

Ejnye-bejnye Palika!

Veszélyes ám kora reggel ilyen felajzott idegzetten kezdeni a munkát! Vagy nincs is munkád, csak bejársz a munkahelyedre, és ott fundálsz ki rengeteg elméncséged? Meg hát, mintha pozíciót cseréltünk volna – a Tóth-verset inkább nekem kellett volna a címre postáznom. Vagy egyetértesz végre velem? A kultúrára tetted fel az életed, kétharmadát elvesztegetted, mert szart se érsz anyanyelvestül együtt?

Lezárult már öregem a nemzeti kultúrák ideje, nincs lelki táplálék, mert nincs rá szükség! Civilizáltságod és a nemzeti kultúrához kötődésed egyelőre még ott van nyelvedben . . . de milyen nyelven is beszélsz az igazgatóddal? Milyen nyelven beszélsz az olvasóterembe nagy ritkán betévedőkkel? A hivatalban, a boltban, a piacon . . . HAHHAHAHA! Hát mersz egyáltalán megszólalni anyanyelveden?

Tudnod kell – ha Jean Baudrillard dolgozatait nem is olvastad (Nem anyanyelved!!!?) – hogy „nemcsak a kultúra centralizációja, de a magas kultúra eszméje se létezik, és nincs jelen az átteologizált és megszentelt vallásé sem. A KULTÚRÁNAK NINCS KULTÚRÁJA, A VALLÁSNAK NINCSEN VALLÁSA.”

Ihaj, csuhaj, hejehuj!

Darky

*

From: *Bpalika*
 Sent: 2001. február 6. 12.45 CET
 To: *darkzone@karizma.net*
 Subject: De van!

Most aztán higgadt vagyok. Nincs igazad semmiben sem. Hazudsz te is, meg a könyveid is. Idestova tíz éve lesz, hogy egyedül, magányosan

járom utam, s kissé házsártossá is váltam . . . ám segíték mások terhét cipelni, elviselni. Remélem, ezúton kapok az égiektől egy-egy most-ot, pillanatot, amelyet életem végéig viszek. (Róka-like taktika, ha megtorpedóznak könyveim között, ez lehet a menekülés útja.)

Ha elvesztem lábam alól a talajt, még mindig belekapaszzkodhatom a grammatikába! De mibe kapaszkodsz te, a nihilista hedonizmusodba?

Én. (Aki számára továbbra is egy Senky vagy.)

*

From: *darkzone@karizma.net*

Sent: 2001. február 6. 13.03 CET

To: Bpalika

Subject: Sürgős

Nagy barom vagy te, Palika.

Hát lehet-e grammatikája egy vesző nemzet nyelvének?

A holnapi levélváltásunkig elméledjél ezen!

Darky

*

From: *darkzone@karizma.net*

Sent: 2001. február 7. 5.34 CET

To: Bpalika

Subject: Jó reggelt!

Palikám, lelkelem!

Elmondtad már a reggeli imád! Akkor hadd segítsék a hajnali tépeledéidben:

„Így szólék azért magamban: az emberek fiai miatt van ez így, hogy kiválogassa őket az Isten, és hogy meglássák, hogy ők magokban véve az okatlan állatokhoz hasonlóak. Az emberek fiainak vége hasonló az okatlan állatnak végéhez, és egyenlő végök van azoknak; a mint meghal egyik, úgy meghal a másik is, és ugyanazon egy lélek van mindenkiben; és az embernek nagyobb méltósága nincs az okatlan állatoknál, mert minden hiábavalóság. Mindenik ugyanazon egy helyre megy: mindenik a porból való, és mindenik porrá lesz.”

(Prédikátor Könyve, III, 18–20.)

remélem, ízlik majd a reggeli kávé!

Darky

*

From: *Bpalika*
 Sent: 2001. február 7. 7.53 CET
 To: *darkzone@karizma.net*
 Subject: Re: Jó Reggelt!

Ízlett a kávé is, a prédikáció is, de nem tudsz kihozni a sodromból. Sőt, van az én tarsolyomban is valami! Nem olvasom többé a leveleid. Nyugodtan áttérhetsz a tetriszre, vagy a FreeCellre, ami kedvesebb számodra, pasziánszozz csak kedvedre, ne strapáld magad a levélírással. De azért tudd: itt ülök továbbra is a számítógép előtt, s amint tőled érkezik üzenet, gógös élvetegséggel pöccintem meg a Delete gombot, és már hullasz is a szemétkosárba leveleddel együtt.

Emelem kávécsészémet! Pá! A viszont nem találkozásra. Befejeztük. Hasta la vista, Baby!

Nincs többé levél! Delete! DELETE! DELETE!

*

From: *darkzone@karizma.net*
 Sent: 2001. február 7. 8.27 CET
 To: *Bpalika*
 Subject: no subject

Kedves Pál.

Levelezésünk során folyton udvariatlan voltál, elnéztem neked. Most meg már hazudsz is! Nem olvasod többé a leveleim? Alig várod, hogy a számítógép képernyőjén felvillanjon a figyelmeztetés: ÜZENETE ÉRKEZETT! Alig várod, és már habzsolod is a betűket: ITT VAN DARKY, A CSODÁLATOS, A ZSENI, A BOLDOGÍTÓ, BÁRCSAK ÉN IS OLYAN LEHETNÉK, MINT Ő! Szabadon él, szabadon ír, szabadon beszél, ÉS MINDIG MINDENBEN IGAZA VAN!

Viasz füleidbe, tűz égesse ki szemed világát, te mindig HALLANI AKAROD DARKYT! A CSODÁLATOST, A ZSEMIT, A BOLDOGÍTÓT, AKINEK MINDIG ÉS MINDENBEN IGAZA VAN! Ki ez a Darky? Maga az Üdvöztítő? A számítógép Istene? Egy földönkívüli? Az objektivitás kvintesszenciája? Kérdezd csak, kérdezd, és halld szavam, olvasd BETŰM!!!

Am tudd jószágom: amíg nem kéred, nem szólok hozzád. Csak kala-uzollak. Mégpedig a saját olvasmányaid között, olyan oldalakon, ame-

lyeket magad is átlapoztál, de már nem volt szemednek világa, viasz volt füledben, bár lehet, hogy ólom is! Gyere, kedves Pál, lapozzunk bele a kultúrpeszimizmus gazdagon illusztrált olvasókönyvébe!

A te ölelő Darkyd!

*

From: darkzone@karizma.net
Sent: 2001. február 7. 8.40 CET
To: Bpalika
Subject: no subject

„Boldogok az elhunytak! És háromszor boldogtalanok, akik az örület hatalmában fogantak! Boldogok az érintetlenek! Boldogok a magtalanok! Boldogok, akik többre becsülik a kéjelgést a termékenységnél!” (Albert Caraco)

*

From: darkzone@karizma.net
Sent: 2001. február 7. 9.00 CET
To: Bpalika
Subject: no subject

„... csak a tökéletesség fontosságát tagadom. Ezek a pazarnál pazarabb szímfóniák nem mások, mint a haszontalanság katedrálisai. Elérhetetlenek az ember számára. Embertelenek. Eltúlozzuk a jelentőségüket. Alsóbbrendűeknek érezzük magunkat hallgatásukhoz. Európa ötven zseniális műre zsugorította Európát, amelyeket senki sem ért. Gondoljanak csak bele ebbe a felháborító egyenlőtlenségbe: európaiak milliói, akik semmit se számítanak, szemben a minden képviselő ötven névvel.” (Kundera)

*

From: darkzone@karizma.net
Sent: 2001. február 7. 9.15 CET
To: Bpalika
Subject: no subject

„Utolsó inspirációját [. . .] a művészet még az emberi színvonal alig követhetően rohamos süllyedéséből meríti; de ez a megállíthatatlan süllyedés hamarosan elsöpör majd minden inspirációt – kivéve a pusztítást. Már most is: ki beszél irodalomról? Följegyezni az utolsó vonaglásokat, ennyi az egész.” (Kertész Imre)

*

From: darkzone@karizma.net
 Sent: 2001. február 7. 9.30 CET
 To: Bpalika
 Subject: no subject

„Eltűnik lassan mindaz, ami nem áll helyt az objektív, tudományos szemlélet előtt: odalesz az erkölcs, a művészet, a vallás – előbb csak relativizálódnak, azután formalizálódnak, végképp háttérbe szorulnak, s ezzel megszűnik az emberközösségek (erkölcsi-tudati) kohéziója. Erkölcsi köztudat híján atomizálódik a társadalom; a hajdani kulturális szabályozás helyét a természeti törvény, a dominanciaelv, a politikai manipuláció veszi át. [. . .] Ha tehát manapság a szellemi megaláztatás érzése lesz úrrá rajtunk, annak oka az évezredek alatt felhalmozódott kulturális hagyománykincs folytathatatlansága, hitelvesztése s ezzel párhuzamosan a politikai ideológiák agresszív térhódítása. [. . .] Amit az igazságra törekvő írástudó ma még tehet: szembenézni a való világgal; megfosztani szegény embertársait, sorstársait illuzórikus (történelmi és eszkatalogikus) reményeiktől, egyáltalán minden reménytől, hogy ezzel legalább a csalódásoktól, a végső kétségbeeséstől is megmentse őket.” (Vekerdi László)

*

From: darkzone@karizma.net
 Sent: 2001. február 7. 9.45 CET
 To: Bpalika
 Subject: no subject

„Ha a lelki élet helyét az ész veszi át, megkezdődik az a hanyatlás, aminek végül az ész is áldozatául esik.” (Kertész Imre)

*

From: darkzone@karizma.net
 Sent: 2001. február 7. 10.00 CET
 To: Bpalika
 Subject: no subject

„A szellemi sivatag, a társadalmi sivatagosodás letisztult formája szemlátomást terjed. Az elsváárosodás a maga letisztult formáját a sebesség elszabadulásában találja meg. Ami hideg és halott csak van a társadalmi elsvatagosodásban és magavesztettségben, az itt, a sivatag bőségében

találja meg kontemplatív formáját. [. . .] Ez az a hely, ahol majdani asszociális és felszínes világunk embertelensége egy csapásra felleli esztétikai és eksztatikus alakját. Hiszen a sivatag nem más; a kultúra elragadtatott kritikája, az eltűnés elragadtatott formája.” (Jean Baudrillard)

*

From: *darkzone@karizma.net*
Sent: 2001. február 7. 10.15 CET
To: Bpalika
Subject: no subject

*„Minden tartósan elnyomott csoport gondolkodása sérült.”
(NoKi?)*

*

From: *darkzone@karizma.net*
Sent: 2001. február 7. 10.30 CET
To: Bpalika
Subject: no subject

„A halál az egyetlen bizonyosság a világban. Mindenki egyedül hal meg és végérvényesen meghal. Mivel az ember nem szabad akaratából születik, hanem tulajdonképpen rákényszerítik az életet, szabad választását csupán a halál meghívásával nyilváníthatja ki, és ezzel eloszlathatja az életet kísérő bizonytalanságot – vagyis, hogy mikor, hol és miként lép majd át az életből a halálba.”

(NoKi? Darky! Kukkucs!)

*

From: *Bpalika*
Sent: 2001. február 7. 10.43 CET
To: *darkzone@karizma.net*
Subject: Ipiapacs!

Kiléptem. Elmentem. Kikapcsolhatsz.
Pali

*

Kedves Ephemeria,
ezzel az üzenettel nemcsak az egyre inkább egyoldalúvá, tolakodóvá és agresszívvé váló kapcsolat ért véget, hanem kezdetét vette Palika

rövid, kiútkereső szárnyalása is. Azt mondják, mielőtt elkészönt, kikapcsolta a számítógépet, majd még talán a huzatban kicsapódó ablakszárnyat is behúzta maga mögött.

Érted te ezt, kedves Néném?

Nyaláb,
Margitod

EGY MONOGRÁFIA MEGÍRÁSÁNAK BUKTATÓI: MAGYAROK A VAJDASÁGBAN (DÉLVIDÉKEN) 1918–1947*

A. SAJTI ENIKŐ

Nem véletlenül kértem e konferencia tisztelt szervezőjét, Király Béla urat, hogy előadásom címe így hangozzék: egy monográfia megírásának *buktatói*. Igen, buktatói. Nemcsak azért, mert a történész, jelen esetben én, egy olyan kor „teremtményeként” vizsgálja a múltat, amely kor túl van a pozitív hit, az „értelemre támaszkodó önbizalom” 19. századi korszakán. Hanem azért is, mert történészként nem hiszek abban, hogy a történelem pusztán „a felderített tények összessége”, amit *Edward Hallett Carr* után szabadon fogalmazva csak haza kell vinni, meg kell főzni, és az éppen jelenlévő gourmand (vagy kevésbé ínycsokor) közönség szája íze szerint lehet ízesíteni. Írás közben nyilván eszembe fog jutni *C. P. Scott* kedvenc mondása is: „A tény szent, a vélemény szabad.” De melyik tény? Vagy talán azoknak van igazuk, akik Croce nyomán azt hiszik, hogy a történelem nem más, mint hogy a *jelen* problémáinak fényében látjuk a múltat? A történész feladata tehát nem a pusztán tényfeltárásban van, hanem az *értékelésben*. Igen ám, de milyen viszonyt alakítson ki vizsgálódása tárgyával: vádló vagy védő legyen, esetleg pártatlan, szenttelen krónikás? Van valami igazság abban, hogy a történelem nem más, mint a történész „tapasztalata”, hiszen kutatásaival ő „alkotja meg” a történelmet. Ez azonban, különösen olyan érzékeny témák esetében, mint a nemzetiségi kérdés, nem lehet sikeres egy nagy adag *empátia* nélkül. Ez az empátia véleményem szerint nem lehet egyirányú, csak és kizárólag a kisebbség felé irányuló –, utat kell találnunk

Az előadás elhangzott egy az Atlanti Kutató és Kiadó Társulat Alapítvány által rendezett konferencián 2000. III. 24-én.

azok gondolkodásához is, akik „erőtöbbletük” révén így vagy úgy, de befolyásolták mondjuk a vajdasági, délvidéki magyarok sorsát.

Egyetértek azokkal, akik úgy vélik: „a történéseknek nem az a dolga, hogy szeresse a múltat, vagy hogy magát a múlttól függetlenítse, hanem hogy birtokba vegye és megértse . . .” (E. H. Carr: *Mi a történelem?* Századvég Kiadó, 1993. 24.) E „birtokbavétel”, azaz a kutatás során én mindig is tisztában voltam, vagyok a végeredmény esendőségével. Ez a konferencia azonban bizakodással tölt el. Ha ugyanis a történelmet egy magas hegyhez hasonlítjuk, amelyet különböző szemszögből különböző formájúnak látunk –, miközben tudjuk, hogy csak ezek *együttese* adja ki a hegy valódi formáját – akkor az itt elhangzó előadások eltérő szempontjai minden bizonnyal hozzásegítenek bennünket ahhoz, hogy azt a bizonyos hegyet minél teljesebben ragadjuk meg.

Itt van mindjárt a tervezett monográfia címében rejlő buktató. Hogyan fogalmazzunk? *Délvidéki* vagy *vajdasági* magyarok története? A magyar olvasó inkább az előbbit érti racionálisan, érzelmileg egyaránt, szerbül, angolul viszont a vajdasági hangzik adekvátábban. És az időhatár. Miért éppen 1918–1947? Az első évszám, 1918 világos, hiszen a Szerb–Horvát Királyi Állam (a provizórium időszakában, 1921-ig kraljevstvának nevezték, és csak utána kraljevinának, azaz királyságnak) ekkor foglalta el a Délvidéket. Az 1947-es dátum már némi magyarázatra szorul. Miért nem 1948, 1974 és még sorolhatnám a lehetséges korszakhatárok évszámait. Egyrészt azért, mert a magyarok 1947 utáni történetének alapvető forrásai mindmáig feltáratlanok s az ezzel a korszakkal foglalkozó tanulmányok, könyvek pusztán e história politikai-jogi felszínét ragadták meg. Szemléletük visszajára fordított sérelemtörténet, pozitív óda az állam gondoskodásáról. Ma sem jobb a helyzet – pusztán az óda előjele változott pozitívról negatívra. A sérelmi attitűd maradt. Az 1947-es korszakhatár mellett azzal is érvelhetünk, hogy a megtorlások lezárásával kikristályosodtak a második, ún. titói Jugoszlávia magyarságpolitikájának alapelemei, illetve megkötötték Magyarországgal a békeszerződést. Ezzel nemzetközi-jogi értelemben tisztázódtak Magyarország és Jugoszlávia határai, nyilvánvalóvá vált, ami már korábban eldőlt, hogy a délvidéki magyarság ismét a jugoszláv állam határai közé, azaz kisebbségi sorba kerül.

S itt a leendő könyv egyik lényeges szemléleti-módszertani vonatkozására szeretném felhívni figyelmüket. Abból indulok ki, hogy 1918 és

1947 között az akkor még több mint félmillió magyar olyan *kényszerpályán* mozgott, amelyet önerejéből nem tudott megváltoztatni. Ezért érzem fontosnak annak az egyébként változó *koordináta-rendszernek* a rekonstruálását, amely egy-egy korszakban megszabta a magyarság önmegőrzésének, szervezkedésének lehetőségeit, és kijelölte annak sokszor nagyon is kemény korlátait. Választ kellene adjunk olyan kérdésekre is, hogy felismerték-e minden esetben a kor szereplői ezeket a koordinátákat? Gondolok itt például az 1922-ben megalakult Jugoszláviai Magyar Párt vezetőire, vagy Magyarország hivatalos köreire, akik nemcsak anyagi támaszt, kapaszkodót nyújtottak a délvidéki magyaroknak, de sokszor parancs jellegű „sugallatokat” is rájuk kényszerítettek. Vegyünk egy konkrét példát. A források alapján egyértelmű, hogy a vajdasági magyarok ún. aktivista és passzivista szárnya közötti vitát Budapesten döntötték el. A magyar kormány egyértelműen az aktivistákat támogatta, azaz egy nemzeti alapú magyar párt megalakítására utasította Szabadkát. (Ezek a kérdések a Felvidéken és Erdélyben már korábban eldőlték, s nyilván a magyar kormány álláspontját ez is befolyásolta.) Ellenkező esetben kilátásba helyezték a pénzügyi támogatás megvonását és a „hazafiatlan eljárásban résztvevők teljes bojkottját”. Az ún. passzivisták, akik főként a Baranyából Jugoszláviába menekült baloldali oktobristákból kerültek ki – de ide tartozott Szabadka utolsó magyar főispánja, a Népkör nagy tekintélyű vezetője, Pleszkovich Lukács is –, inkább a kulturális szervezkedésre fektették a hangsúlyt. Szerintük inkább a vajdasági nemzetiségek közös, a Vajdaság autonómiáját felvállaló politikai szervezetre lenne szükség. Íme, a jugoszláviai magyarság egyik 1918 óta létező, máig eldöntetlen dilemmája!

E helyen engedjenek meg egy módszertani megjegyzést. A téma kapcsán szeretném azt is bemutatni, hogy egy-egy korszakban, egy-egy adott kérdés kapcsán volt-e más alternatívája is a jugoszláviai magyarságnak, s ha igen, az események, a kérdések miért éppen úgy dőltek el, ahogyan eldőlték.

Itt van egy másik fontos kérdés: mik voltak Belgrád fokozódó intoleranciájának okai a 20-as években, s mitől váltak toleránsabbá a 30-as évek végén ugyanazok a jugoszláv politikai körök? Mitől foszlottak szét az egyébként tisztán délszláv összetételű újvidéki Nemzeti Tanács ígéretes szavai: „a határainkban megmaradó nem szerb és nem szláv népeknek biztosítatnak mind ama jogok, amely jogok által mint kisebbség

nemzeti létünket megőrizni és fejleszteni óhajtják”. Ennek mintájára fel kell tegyük azt a kérdést is, hogy a jugoszláv partizánok végül is miért a bosszú mellett döntöttek, hiszen 1942–43-ban még azt vallották (eltérően Draža Mihailovićéktól, akik kezdettől fogva a büntető, megtorló szerb nacionalizmust képviselték), hogy „nem felelhet minden magyar Szálasi és Horthy bűneiért.” Érdekesnek ígérkezik annak elemzése is, miért kötnek Kardeljék egy korlátozott, negyvenezres létszámot tartalmazó kitelepítési egyezményt Magyarországgal, s ezt az egyezményt végrehajtják, vagy nem hajtják végre. Mindkét állásponttal találkozni a hazai és nemzetközi szakirodalomban.

De visszatérve az előző kérdésre: annyi bizonyos, hogy a magyarok elleni bosszúra nem a szerbekbe kódolt valamiféle zsigeri ösztön miatt került sor, ahogyan azt a magyar közvéleményre nagy hatást gyakorló, egyébként kiváló szépíró Cseres Tibor sugallja *Vérbosszú a Bácskában* című könyvében.

De erre a kérdésre még visszatérek.

Az említett koordináta-rendszer fontos eleme volt Belgrád hivatalos köreinek politikája is. Az eddig etnikailag homogén Szerbia kormányzásában edződött szerb politikai pártok mindvégig értetlenül szemlélték a „hálátlan” horvátok, macedónok, albánok és magyarok nemzeti mozgalmait, még akkor is, ha követeléseik jogszerűen az alkotmány és a nemzetközi kisebbségvédelmi egyezmények keretei között mozogtak (iskoláztatás, nyelvhasználat stb.).

A rövid távú politikai taktikázás nagymesterei, a Radikális Párt vezetői sikerrel akadályozták meg a két világháború között egyrészt a vajdasági kisebbségi pártok, politikai erők összefogását, másrészt a magyarok Horvát Köztársasági *Parasztpárt* felé irányuló esetleges lépéseit. A parlamentáris időszakban „sikerült” a Radikális Párt taktikázásaitól függővé tenni a Jugoszláviai Magyar Pártot. A magyarság létszáma, Jugoszlávián, sőt a Vajdaságon belüli etnikai súly azonban soha nem volt elég ahhoz, hogy a horvátokhoz hasonlóan alkudozásra kényszerítsék Belgrádot a magyarság kérdésében. Mindvégig a magyar revízió potenciális lehetőségén keresztül ítélték meg a magyar kisebbséget, akik minden mozdulatát szerintük a revízió, a kifelé húzás befolyásolja. Az már a történelem paradoxonai közé tartozik, hogy Jugoszlávia külpolitikai veszélyérzetének felerősödése, belső centralista egységének fel-

bomlása hozta meg a magyarok számára a nemzetiségi lét megőrzésének táguló lehetőségét a harmincas évek végén.

Elemezni kell majd azt is, miért nem használták ki a délvidéki magyarság vezetői a Népszövetség által kínált nemzetközi jogi kereteket sérelmeik orvoslására. Ma is az a véleményem, hogy nem „gyávaságból”, amivel Budapest vádolta őket, hanem egy, a belgrádi vezető körökkel kötött alku miatt. Az alku mögött az a hibásnak bizonyuló megfontolás állt, hogy politikai alkukkal előbbre lehet vinni a magyarság ügyét.

Bizony, le kell majd írunk, hogy mindvégig hiányoztak a délvidéki magyarság nagyformátumú vezetői, gyakran kicsinyes viták, rossz helyzetfelmérések, esetenként a „civil kurázi” hiánya is tovább szűkítette egyébként sem túl tágas mozgásterüket. Politikailag aktív középosztályuk történelmi okoknál fogva túlságosan is a magyar államhoz kötődött, ezért a kétszeri impériumváltás hangsúlyosan kiszolgáltatottá tette ezt a réteget az éppen aktuális új hatalommal szemben.

A népi, plebejus nemzeti gondolkodásról a történetírás egyébként is keveset tud, hiszen a nemzeti gondolkodásra vonatkozó forrásaink zöme a kulturális, politikai elit nézeteibe enged csak bepillantást. Azt azonban világosan kell látnunk, hogy a délvidéki magyar társadalom 60–70%-át kitevő kisparaszti réteg (10%-uk tetejében földnélküli!), valamint a zömmel kisipari magyar munkások nem elsősorban a nemzeti alapú pártprogramokra, sérelmi politizálásra voltak fogékonyak, hanem a szociális egyenlőség és igazságosság bal- és jobboldali profétáira figyeltek. Csak emlékeztetni szeretnék, hogy a Szálasi-féle párt agrárprogramjának hatására sok földönfutó magyar paraszt lépett be a Nyilas Pártba, akiket aztán '44-ben pártlisták alapján mint fasisztákat összeszedtek, és közülük sokat kivégeztek a partizánok. De ez volt az egyik oka annak is, hogy az 1945-ös jugoszláv földosztás széles magyar paraszti rétegeket állított a megtorlások ellenére is az új rezsim mellé. Megítélésem szerint az államszocialista Jugoszlávia kisebbségpolitikája legalább olyan egyoldalú volt, mint az őt megelőző királyi kormányoké, vagy éppen a Horthy-korszak magyar kormányaié. Még akkor is, ha az egyoldalúság más-más tőről fakadt. A kommunista rendszer felfogása szerint, mint ismeretes, a társadalmi ellentétek feloldása automatikusan elvezet majd a nemzeti, nemzetiségi kérdés megoldásához. Korábban viszont éppen a vajdasági magyar társadalom zömét érintő szociális megközelítés hiányzott mind a helyi vezetők, mind pedig a magyar kormányok szempontjai közül.

A könyvnek, úgy vélem, ki kell majd térnie a mindenkori Magyarország kisebbségtámogató lehetőségeinek és gyakorlatának elemzésére is. De arra is, mikor, milyen súllyal szerepelt Magyarország és Jugoszlávia kapcsolatában a jugoszláviai magyarság sorsa. Ebből a szempontból össze sem lehet hasonlítani mondjuk a '40-es évek eleje Magyarországnak lehetőségeit az 1944 végi, 1945-ös Magyarországéval. Az előbbi egy revíziók által jelentős területi gyarapodást átélt ország volt, közép-európai hatalom, amely tetejében, legalábbis úgy tűnt, egy legyőzhetetlen koalíció tagja. 1944–45-re drasztikusan megváltozott a helyzet, egy háborúban vereséget szenvedett, dezintegrálódott állam volt, amelynek pillanatnyilag szinte nullára redukálódott a külpolitikai mozgástere. Jugoszlávia a győztesek oldalán került ki a háborúból, óriási tekintélye volt a korabeli Európában, ráadásul belpolitikai tekintetben sem volt gyanus a szovjetek szemében.

Tekintettel arra, hogy engem a könyv megírására felkérő Atlanti Kutató és Kiadó Társulat nagy hangsúllyal szeretné látni az 1944-es partizánmegtorlás méreteinek elemzését, engedjék meg, hogy előadásom második részében erről mondjak el néhány általam fontosnak tartott gondolatot.

Úgy vélem, az mindenki előtt világos, hogy az 1944-es és későbbi megtorlások nem speciálisan egy-egy náció ellen irányultak Jugoszláviában, hanem *mindenki* ellen, aki a győztesek filozófiája szerint kollaboráns volt, s ezen keresztül veszélyeztette az új rendszer társadalmi berendezkedését. A „jók” és a „rosszak” között ekkor ideológiai választóvonalat húztak. Aki a „rosszak” kategóriájában találta magát, azt semmi, legfeljebb a véletlen menthette meg.

Azt is egyértelművé szeretném tenni, hogy az 1941–1945-ös időszak történései csak kölcsönös összefüggésükben vizsgálhatók. Mert sem az 1942-es partizánvadász razziát, sem az ezt megtorló partizán visszacsapást nem a magyarokba vagy éppen a szerbekbe belekódolt „fasiszta”, vagy éppen „ősi” ösztön diktálta.

Minden tömeggyilkosság irracionális, embertelen – a mi feladatunk mégis az, hogy racionálisan leírjuk eme irracionális események mozgatórugóit.

Az 1941. áprilisi, Jugoszlávia elleni magyar katonai támadás révén visszacsatolt délvidéki területeken kezdettől fogva sajátos *kettősség* jellemezte a délszlávokkal kapcsolatos nemzetiségpolitikát.

Már a határt átlépő hadsereg különböző instrukciókat kapott a horvátokkal és a szerbekkel tanúsítandó magatartást illetően. A horvátokat „megkülönböztetett, barátságos” bánásmódban kellett részesíteni, míg a szerbeket és a „szerb érzelmű lakosságot” nemzethűségi szempontból kollektíve megbízhatatlannak, Magyarországgal szemben *eleve* ellenséges csoportnak minősítették. A Délvidéken két körülmény mégis sajátosan keményvé tette az ún. nem őslakos délszlávokkal, azaz a bevándoroltakkal, optánsokkal és dobrovoljácokkal (telepések) kapcsolatos magyar politikai gyakorlatot.

Egyrészt a szerbek esetében hiányzott az akár csak a függetlenség látszatát keltő anyaország, mint a horvátok esetében, amely lépéseivel ellensúlyt adhatott volna a retorziók politikájának. Azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a különleges helyzetű Bánátot leszámítva Szerbiában csak elenyésző számú szórványmagyarság élt, így a magyar nemzetiség elleni esetleges retorzióktól – mint például Dél-Erdélyben – nem kellett tartani. Másrészt a Délvidék a visszacsatolás katonai jellege miatt, azért, mert egy időre itt a hadsereg szinte kizárólagos politikai tényezővé vált, kísérleti terepéül szolgált a nemzetiségi kérdés katonai körök által elképzelt szélsőséges megoldásának. Ehhez az ereje teljében lévő Németország totális kitelepítési tervei szolgáltak mintául. A katonai körök komoly lépéseket tettek, hogy az állam egységét és területi gyarapodását potenciálisan, majd pedig valóságosan is fenyegető szerbeket, a tervek szerint mintegy százötvenezer ún. bevándoroltat és telepést Szerbiába telepítsenek, s helyükre bukovinai és egyéb magyarokat telepítsenek.

A szerb kérdéseknek ez a megoldási módja egyrészt a Bárdossy-kormány realitásérzéke, másrészt a német kormány és a szerbiai német katonai körök tiltakozása miatt 1941 őszére zátonyra futott.

1942 januárjában ismét a hadsereg vált a szerb kérdés megoldásának döntő tényezőjévé. Ma már levéltári források alapján tudjuk, hogy a több ezer halálos áldozatot követelő, túlméretezett partizánvadász razziának a kormány elsősorban külpolitikai szerepet szánt. A kormány azt próbálta ezzel is a németek tudomására hozni, hogy a magyar hadseregre nem a keleti hadszíntéren, hanem az országban van szükség, hiszen a bolsevista felkelés hullámai máris átcsaptak a Bácskára. Ez a törekvésük azonban, mint ismeretes, célt tévesztett. A magyar hadsereg keleti hadszíntérre küldendő csapattesteinek számát sikerült ugyan csökkenteni, de nem a razzia eredményeként, hanem az SS magyarországi

toborzóakciójának engedélyezése révén. Kevésbé ismert, hogy ezzel párhuzamosan a katonai körök, pontosabban a razziát irányító Fekete-halmy-Czeidner Ferenc altábornagy, többször is nagyszabású kitelepítést szorgalmazott a szerbek által lakott Sajkás-vidéken. Ezt azonban ekkor már sem a vezérkar főnöke, sem Bartha honvédelmi miniszter, sem pedig a kormány nem tartotta időszerűnek – az újvidéki razziát követő nemzetközi felháborodás, valamint a Dél-Bácskában tapasztalható rendkívül feszült helyzet miatt.

A katonai ügyészség a Feketehalmyék elleni 1943-as perben 3309 halottat említ. Az V. hadtest parancsnoksága által 1944-ben összeállított jelentés 3340 főt regisztrál (2550 szerb, 743 zsidó, 11 magyar, 13 orosz, 7 német, 2 horvát, 1 szlovák, 13 ruszin).

A Kállay-kormány, immár mélypontról indulva igyekezett egységesíteni a kormány szerb és horvát nemzetiségpolitikáját, felerősítve a szerb nemzetiségpolitika toleráns vonásait. Ehhez döntő lökést a háború menetében bekövetkezett fordulat és a nyugati szövetséges hatalmakkal kezdeményezett diplomáciai próbálkozások adták. 1943 augusztusában például újra engedélyezték a nagy múltú szerb kulturális egyesület, a *Matica srpska* működését, megkezdték az internáltak ügyének felülvizsgálatát, leváltották a szerbellenességéről ismert bácskai főispánt, 1943 októberében pedig – a háborúban álló Európában egyedülálló módon – Horthy elrendelte az újvidéki razzia főbűnöseinek bíróság elé állítását.

A per kimenetele, a fővádolt katonatisztek szökése a magyar történelem közismert epizódja. Jóval kevesebb szó esik arról, hogy a Kállay-kormány elindította az anyagi károk felmérését, és részbeni kifizetését is. A zsidókat azonban eleve kizárták a kártalanítás köréből.

Magyarország német megszállása után a Sztójay-, illetve a Lakatos-kormány a „kemény kéz” politikáját újította fel a szerbekkel szemben. Ez elsősorban bizonyos korábbi engedmények visszavonásában mutatkozott meg, de az 1941. áprilisi és 1942. januári tömeges megtorlásokra, kitelepítésekre már nem került sor.

Sőt! A háború menetében beállt kedvezőtlen változások hatására Henyei Gusztáv, a Lakatos-kormány külügyminisztere 1944. szeptember végén felvetette egy bácskai szerb véderő tervét. Henyei terve azon az ekkor már minden realitást nélkülöző elképzelésen alapult, hogy a szerb véderőbe beszervezett Mihailović-párti (csetnikbarát) bácskai szerbek addig tartják majd a déli frontot, amíg a magyar és a német

csapatok vissza nem foglalják a Bácskát. E tervben homályosan egy Szerb Nemzeti Tanács gondolata is körvonalazódott.

1944. október végén Tito partizánjai lényegében harc nélkül visszafoglalták a Délvidéket. Tito marsall 1944. október 17-én aláírta a bánáti és bácskai katonai közigazgatásról szóló rendeletet. A jugoszláv katonai közigazgatás bevezetését Tito azokkal a „rendkívüli körülményekkel” indokolta, amelyek között e területek a megszállás idején éltek, de utalt a vajdasági gazdaság háborús mobilizációjának szükségességére is.

Ivan Rukovina vezérőrnagy, a katonai közigazgatás parancsnoka október 22-ei felhívásában (ezen a napon vezették be a katonai közigazgatást) már jóval nyíltabban úgy fogalmazott, hogy a katonai közigazgatás bevezetésére „a nemzeti jövő és e területek délszláv jellegének megőrzése” szempontjából van szükség.

A jugoszláv katonai közigazgatás bevezetésének célja tehát a gazdasági megfontolásokon túl a terület nacionalizálása volt, és eleve feltételezték a magyar és a német kisebbség új állammal szembeni illojalitását, potenciális ellenállását. A németeket *nyíltan* minősítették kollektíve felelősnek, annak minden következményével együtt, a magyarokkal kapcsolatban a kollektív bűnösség fogalmát az új hatalom hivatalosan soha nem használta – annál inkább gyakorolta.

Az új hatalom fegyveres erői, hasonlóan a magyar hadsereg pacifikáló és partizánvadász akcióihoz – ún. *tisztogató akciókat* folytattak a magyarok ellen. A kollektív megtorlás legfőbb oka kétségkívül a visszavágás, a megtorlás volt Újvidékért, a sajkási szerbellenes megtorlásokért, amelyet, ma már tudjuk, a katonai vezérkar és személyesen Tito tudtával, sőt beleegyezésével folytattak a helyi partizán alakulatok.

A becslések tíz–negyvenezerre teszik a kivégzett magyarok számát, az e témában legalaposabb levéltári kutatásokat végző Aleksandar Kasaš 1996-ban megjelent munkájában körülbelül ötezer, hivatalos, írásos források alapján rekonstruálható áldozatról beszél. Úgy vélem, ma még lehetetlen egyértelműen állást foglalni ebben a kérdésben, az azonban világos, hogy a magyarok elleni megtorlás is csakhamar túllépett a politikai vezetés szándékán, és ők is a „mindenért visszafizetünk” politikájának felülvizsgálatára kényszerültek. Az 1944. december 1-jén kiadott jugoszláv katonai közigazgatási rendelet megszüntette a magyarok munkatáborokba történő kitelepítését (pontos létszámukat nem tudjuk), és elrendelte a hadköteles férfiak rendes katonai alakulatokba,

illetve munkaszázadokba történő besorozását. Ezt a rendeletet csak részlegesen hajtották végre, a sajkási magyarok totális kitelepítését például soha nem bírálták felül.

1945 januárjában Rákosi Mátyás, a Magyar Kommunista Párt főtitkára (egyébként vajdasági, adai születésű), titokban a Vajdaságba érkezett, ahol találkozott a legfőbb vajdasági kommunista vezetőkkel és Titóval is, akitől a tömeges megtorlások, illetve a magyarok kitelepítésének felfüggesztését kérte.

1945 elején még valóban a magyarok *totális kitelepítésének* terve foglalkoztatta a jugoszláv vezetőket. 1945 őszén azonban Sreten Vuksavljević telepítésügyi miniszter egyik tervezetében már a *korlátozott kitelepítés* mellett érvelt, és nyolcvanezer vajdasági magyar kitelepítésére tett javaslatot. Mint ismeretes, 1946 szeptemberében Gyöngyösi János magyar külügyminiszter és Edvard Kardelj közötti megállapodás már csak negyvenezer magyar és magyarországi délszláv „önkéntes és kölcsönös” cseréjéről szólt. Kardelj emlékiratában azt írja, hogy mindenekelőtt „azért követeltük a vajdasági magyarok egy részének kitelepítését, hogy legalizáljuk ezzel a németek kitelepítését”. A tervek szerint 1947-ben kezdődött volna meg a lakosságcsere, és három év alatt kellett volna lebonyolítani. Még ma is keveset tudunk a magyar–jugoszláv lakosságcseréről, végrehajtását azonban a nemsokára bekövetkező szovjet–jugoszláv szakítás végleg levette a napirendről.

Milovan Đilas 1990-ben megjelent visszaemlékezése szerint Rákosi jugoszláviai útja vajmi kevésbé befolyásolta a jugoszláv vezetés magyarokkal kapcsolatos politikáját, a változások hátterében szerinte egyértelműen kül- és belpolitikai megfontolások álltak. Mint írja, tudták, hogy a Szovjetunió ellenzi a magyarok kitelepítését, mivel Magyarország szocialista ország lesz; másrészt „Magyarország nem olyan nagy ország, hogy féljünk tőle, mint Németország”. Belpolitikailag pedig fontolóra vették, hogy a vajdasági magyarok nem voltak kollektíve elutasítóak a jugoszláv ellenállási mozgalommal szemben, tehát integrálhatók az új államba és az új rendszerbe. Nyilván komoly jelzés volt az ország vezetői számára a Kosovóban 1944 decemberében kitört albán lázadás is.

Nyilván külön kell majd szólni a kötetben a jugoszláv népbíróságok ítéleteiről, a Szombathelyi, a Deák Leó-féle perről és másokról is. Annál is inkább, mert a legutóbbi időkben elterjedtek olyan hírek is, hogy Szombathelyi Ferencet nem agyonlőtték, hanem állítólag karóba húzták,

Feketehalmy-Czeidner Ferencet Csúrogon, Grassy Józsefet pedig Zsablyán harckocsival taposták agyon.

1945 áprilisában Jovan Veselinov, a Jugoszláv Kommunista Párt Vajdasági Tartományi Bizottságának titkára már a magyarok népfelszabadító bizottságokba történő bevonásáról beszélt, amelyeknek jelentőségét az adta, hogy a bizottságok kizárólag szláv nemzeti alapon szerveződtek.

A párt szerbiai szervezetének titkára egyenesen úgy fogalmazott, hogy a Vajdaság problémáját nem lehet úgy megoldani, hogy „egymillió szerbet” telepítsenek oda, hanem olyan körülményeket kell teremteni, hogy a magyarok „jobban harcoljanak az új Jugoszláviáért, mint harcoltak a reakciós Magyarországért”. Ennek szellemében vonták be, különösen a Bánátban és nem a Bácskában a magyar földnélkülieket a jugoszláv agrárreformba, szinte kizárólag elkobzott német birtokokból juttatva számukra földet.

1945 tavaszára tehát megtörtént a „kollektíve bűnös, fasiszta magyar nemzetiség” álláspontjának revíziója, s ha nehezen is, de megkezdődött a több mint ötszázéves jugoszláviai magyar kisebbség hosszú és fájdalmas beilleszkedése az új államba.

A hatalom és a magyar kisebbség konszenzusának alapját a rendszerrel történő *politikai azonosulás* és a megtorlásokról való *hallgatás*, a kollektív amnézia képezte. Annál is inkább, mert 1945 után nem volt olyan hatalom, amely ellenkező irányú nemzetközi nyomást gyakorolt volna Jugoszláviára.

Megjelent a debreceni Szemle 2000. 1. számában

SZERBNEK LENNI: EGYES SZÁM ELSŐ SZEMÉLY

MILORAD PUPOVAC

Szerbnek lenni, mit is jelent ez ma valójában? Mit jelent egy olyan nép tagjának lenni, amelyet az elmúlt tíz évben úgy fogtak fel, mint a metaforáját minden bajnak, ami ebben a százban Európa talaján megesett, minden rossznak, ami a volt Jugoszlávia népei között az elmúlt tíz év alatt történt, vagyis mint a nacionalizmus, a kommunizmus, a nácizmus, a háborús bűnök, az etnikai tisztogatások és a népiirtás valamiféle szublimált metaforáját? A saját történelmi nagyságától elbűvölt kis néphez tartozni, amely nem képes felmérni ennek a nagyságnak a reális méreteit? Egyénnek lenni abban a népben, amelyről néhányan azt tartják, hogy nem képes az egyenlőség és a kölcsönös elismerés alapján együtt élni másokkal? Tagja lenni egy nemzetnek, amely nemigen lehetne magányosabb, mint amilyen, és bizonyos értelemben arra a helyre került, ahol Albánia volt a kommunizmus időszakában? Polgára lenni egy befejezetlen, *unbeendet* nemzetnek, az egyedüli ilyen nemzetnek a mai Európában? Egy meghatározatlan identitású néphez tartozni? Megjelöltnek lenni a nemzetnév bélyegével, amely meggátol másokat az objektív módon való percipiálásban?

Milorad Pupovac 1955-ben egy Benkovac melletti faluban született. A zágrábi egyetem tanára, általános nyelvészetet és keleti tudományokat ad elő. 1991 óta a horvátországi szerb szervezetek egyik alapítója és vezetője, 1997 óta a Szerb Népi Tanács elnöke. Újabbban a politikai-nyelvi kommunikáció kérdései foglalkoztatják.

I. A SZERBSÉG NULLPONTJA: A SKÓT, AKI SOHASEM LÁTOTT SZERBET

„Én még sohasem láttam szerbet, így hát eljöttem megnézni, hogy milyen” – egy fiatal skótnak a szavai ezek, aki Németországban tanult a passauai egyetem közigazgatási szakán, s így válaszolt Wolf tanár úrnak, a vendéglátómnak arra a kérdésére, mi készítette, hogy eljőjön az előadásomra, amelyet 2000. július 15-én a késő esti órákban tartottam meg azon az egyetemen. Így esett meg velem, hogy ötnapos németországi tartózkodásom után, mialatt négy különböző egyetemen¹ tartottam előadást a *Being a Serb* témáról, végül ezeknek a szavaknak a hallatán célját tévesztettnek tűnjön minden igyekezetem, hogy megmagyarázzam, mit jelent ma szerbnek lenni.

A meggyőződés, hogy mondhatok valamit arról, mit jelent ma szerbnek lenni, szembesült a ténnyel, hogy a fiatal skóthoz hasonlóan egyesek csak azért jönnek, hogy meglássák, hogy is néz ki tulajdonképpen egy szerb. A rokonszenves fiatal skót tehát nem azért jött el, hogy meghallgassa, mit mondhat önmagáról és a szerbekről „professzor dr. Milorad Pupovac” (így mutattak be ugyanis a német hagyomány módjában mint előadót), hanem hogy végre meglássa, milyen is a szerb. Valószínűleg már annyi mindent hallott a szerbekről, hogy már csak az hiányzott, lásson is már egyet. Nála a szó nyilvánvalóan képpé alakult át, úgyhogy csupán annak fizikai igazolása hiányzott. Ezzel a lehető legjobb módon fejezte ki a szerbség nullpontját², sokkal jobban, mint ahogyan én elmondhattam volna. Ezért azután mindenképpen hálás vagyok neki, habár nem vagyok benne biztos, milyen mértékben voltak ezek az ő szavai, s mennyire a mások beszéde.³

Az, hogy a fiatal skót nagy-britanniai, befolyásolhatta a kijelentését, de nem hiszem, hogy ez volt a döntő. Gyarmati reflex mindenképpen van a kijelentésében, de nemigen lehet olyan értelemben, mint amit a 18. és 19. századi elődei számára jelentett „törököt látni”, „arabot látni”, „indiai látni”, vagy „indiánt látni”. Az, hogy a balkáni szerb úgyszintén befolyásolhatta a kijelentését, többé-kevésbé szintén történelmi reflex.⁴ Nem döntő fontosságú tehát a ténye, hogy „látni akarta, hogy néz ki a szerb”, mert a kijelentésében nem ismerhető fel sem faji, sem nemzeti elem. Kétségtelenül eszébe sem jutott volna azt mondani, látni akarja,

hogy néz ki a néger, a kínai vagy az indián, mint ahogyan az sem fordult meg a fejében, hogy azt mondja, szeretné látni, milyen a francia, az orosz, vagy a német. Megkívánhatja, hogy lássa ezt és ezt a kínait, vagy azt és azt az oroszot, de hogy kínait vagy oroszot akarjon látni – ugyan már, ki tenne ma olyat! Az viszont, hogy látni szeretné, hogy néz ki a szerb, a legnormálisabb kívánság. Ő valószínűleg tudja, hogy a szerbek nem másmilyen faj, mint a skótok, valószínűleg tudja, hogy nem Európán kívüliek, mint ahogy valószínűleg kevesebbet tud a románokról, a bolgárokról, sőt még a görögökről is, mint amennyit a szerbekről tud. De miért is akarjon valaki inkább románt, bolgárt, vagy görögöt látni, mint olaszt, spanyolt, vagy portugált? A népek európai családjának azok mindenképpen szegényebb és nem teljesen befogadott tagjai, viszont a róluk alkotott kép az európai periféria percepciójának kereteiben van. Az ő percepciójuk nem szublimációs. Többé-kevésbé, kisebb vagy nagyobb mértékben ugyanazok, mint az olaszok, a spanyolok, vagy a portugálok. Őket nem hasonlítják ahhoz, ami az európaiaknál vagy az amerikaiaknál nincs, vagy többé már nincs meg. Tőlük eltérően, a szerbek éppen ezt jelentik – *terminus comparationis* arra, ami nem, vagy többé már nem az első Európa, sem a második Európa (Amerika). Ők nem a *terra incognita* lakói, de nem is *savage people*.

Az elmúlt tíz évben a szerbek jelentik a szublimációját mindannak, amit az első Európa és a második Európa már maga mögött hagyott, és amit igyekeznek megtagadni. Ők „a klerikális, a vallási fanatizmustól véres Európa”, „a szultáni, török Európa”, „a megalkuvás nélküli államalkotástól vezérelt, nacionalista Európa”, „az imperialista, kizsákmányoló Európa”, „a fanatikus fasizmustól destruált, nemzeti-szocialista Európa”, „a vasfüggöny mögötti, kommunista Európa” nyomainak a szublimációja. Ők nem egyszerűen a CNN, a SKY-News, az RTL, vagy az Antenna *Headline*-jai, amelyeken a mi ifjú skótunk nőhetett fel a tizedik évtől a huszadikig, mint ahogyan a vele egykorúak nőhettek fel Szerbiában, vagy a volt Jugoszlávia más részein. Ők azok, ami nem látható, mert egy pillanatban megszűntek realitásnak lenni. A szerb nacionalista diskurzus ezt asztrális, mennyei szerbségként határozna meg. Meghökentő, hogy az asztrális, vértanú mennyei szerbségről szóló hagyományos, nacionalista, önistenítő és önfeláldozó szerb mítosz ho-

gyan talál igazolást abban a posztmodern képben, amelyet a média alakított ki a szerbekről Jugoszlávia széthullásának éveiben.

Nem tudom, hogy az ifjú skót valóban látott-e szerbet az én előadásom alatt. Nem tudom, utána valóban mondhatja-e majd, hogy látott szerbet, vagy pedig hogy belátta, szerbek nem léteznek. Remélem, hogy nem. Remélem, hogy az a szerb, akinek a látására eljött, nem létezik. Remélem, hogy mégis meghallotta, mit akart neki a *Being a Serb* témáról elmondani Milorad Pupovac. Tehát egy egészen konkrét szerb.

II. BECOMING A SERB: AVOIDING ONE-DIMENSIONAL IDENTITY⁵

Ha nem is mindannyian, a többségünk valahova tartozik. Van valamilyen identitása. Régtől fogva, s az nem egyszerű és nem egységes. Valaki amerikai, valaki orosz, valaki kínai, valaki arab, valaki meg spanyol. A többségünknek tehát van valamilyen identitása. Többé vagy kevésbé kifejezett, többé vagy kevésbé tudatos. Noha az emberek többsége úgy gondolja, hogy ez nem így van, mert azt hiszi, hogy a nemzeti identitás természetes, veleszületett állapot, pedig éppenséggel úgy van, hogy mi az identitásunkat megszerezzük és elsajátítjuk, mint ahogyan elsajátítjuk a nyelvet, amellyel azonosulunk, mint ahogyan elsajátítjuk a vallást, amellyel azonosulunk, vagy ahogyan elsajátítjuk a hagyományt, amelyhez tartozunk. Tehát, szemben a szokványos, hagyományos értelmezésekkel, amelyek szerint az etnikai közösségbe belenövünk, mi valójában kialakulunk az etnikai közösség tagjává. Valaki a szüleinek köszönhetően, valaki a tágabb környezete által, valaki pedig saját érdemből. Ilyen szempontból valószínűleg én sem vagyok kivétel.

Jugoszlávia demokratizálódásának és feloszlásának kezdete olyan túlnyomórészt jugoszláv irányvételű értelmiségiek baloldali-liberális körében talált, akiknek két aktivista motívumuk volt: leszámolni a hatalom egypárti kommunista típusával, és elkerülni a hatalom áldemokratikus, nacionalista típusát. Mint az abban a körben levő kollégáim többsége, én is úgy hittem, hogy ezek az összetevői annak a minimális programnak, amelynek alapján kitárulhat az ajtó az utánunk jövők: fiaink, lányaink előtt. Bármennyire is tudatában voltunk annak, hogy ez a program üveglábakon áll, nem tudtuk és ma sem tudjuk elfogadni a tényt, hogy

a demokratizáció hátsó bejáratán nem demokrata szereplők jutnak be, és hogy a fiaink, lányaink helyett nagyapáink lépnek a színre a saját értékeik, frusztrációik és beteljesületlen eszméik megvalósításáért, amelyek vagy újabb száműzetést, vagy újabb engedelmességet, vagy ami még jobb, újabb feláldoztatást kínálnak nekünk.

a) Az egydimenziójú identitás áramlata ellen

Az akkori Jugoszláviában történt változások dinamikája és élessége a viszonylag biztonságos értelmiségi-politikai körből hamarosan a mind erőteljesebb etnikai konfrontációkkal jelölt politikai történések forrongó arénájába vetett. 1990 nyarának végét a dalmáciai közutak egy részének a radikális szerb körök által történt lezárásai jellemezték, mintegy válaszul a Horvát Demokratikus Közösség győzelmére és a Horvátország függetlenítését szorgalmazó politikájára. Világos volt, hogy az ilyen fajta zárlatok biztosan a háborúba vezető utat készítik elő, mint ahogy világos volt az is, hogy a szerbeknek a horvát állam eszméjéből való kizárása útjelzőket állít ugyanarra az útra. Hogy ez mennyire világos, hamarosan megtapasztaltam, mert ezzel kapcsolatban tévévitát szerveztek, amely nyitva állt a nézők kérdései és véleményei előtt is. Elfogadtam a meghívást, hogy én is vegyek részt a vitában, nem is sejtve, hogy az döntően befolyásolja majd további politikai szereplésemet és horvátországi percepciómat. Tulajdonképpen két kérdésről van szó, amelyek számomra bizonyos módon az egész beszélgetés lényegét jelképezik. Az első kérdést az egyik prominens kolléga, egyetemi tanár, akkor Tudman úrnak, a Horvát Köztársaság elnökének a tanácsosa tette fel, s ebben fontos mozzanat volt, ahogyan engem megszólított – *ön mint szerb értelmiségi*. Maga a kérdés, de a válasz is vesztített az érvényességéből, ugyanis visszautasítottam, hogy szerb értelmiségi legyek, mert tudtam, mint ahogy a beszélgetőtársam is tudta, hogy a szerbség nem összetevő része az intellektualitásnak, akárcsak az identitás bármely más változata sem az. A másik kérdést az egyik néző tette fel, s így hangzott: *Vajon ön mint szerb veszélyeztetettnek érzi-e magát⁶ Horvátországban? – Nem, mint szerb nem, de mint a polgára ennek az országnak, amely fölött a háború felhői gyülekeznek, igen* – volt a válaszom.

Ezeknek a kérdéseknek és válaszoknak a hatása a saját magam, de a horvát nyilvánosság számára is messze ható volt. Sokkal messzibbre

ható, mint amennyire azt az én intellektuális-doktriner vélekedésemmel előre láthattam volna. Mindenesetre attól a pillanattól kezdve, a szándékaim ellenére, nyilvánosan elsősorban szerbként ismertek fel engem. Az általam való szorgalmazását annak, hogy a nemzeti identitás nem lehet alapvető meghatározónk, és nem is szabad, hogy az legyen, az akkori időknek a horvát kontextusában, amikor minden elnemzetiesedett, s az emberek teljes egzisztenciája és teljes identitása azon az úton volt, hogy kizárólagosan etnikaivá váljon, pedig csakis úgy fogadhatták, mint egy szerbnek a szemtelen provokációját.

b) Apa, ugye, ezek a szerbek gonoszak, veszélyesek és rosszak?

S amíg nyilvánosan nagyobb szerbbé váltam, mint amennyire a horvát nyilvánosság és én is, más-más okból, elfogadhattuk, és amíg az otthoni telefonom a feleségem és az egész családom éjjel-nappali rémületeinek forrásává vált, a magánéletemben én olyan szerb maradtam, mint amilyen azelőtt voltam. Vagyis túl kevésbé. Ezt a legjobban az a beszélgetés példázza, amit 1992 során folytattam az akkor hatéves kislányommal.

El kell mondani, hogy ami a szerbek helyzetét illeti, az 1992. esztendő volt a legnehezebb, ami pedig engem illet, *public enemy No 1*-nek számítottam.⁷ Ilyen kontextusban, a fakultáson eltöltött hosszú nap után – ahol a nagy megpróbáltatások ellenére, amelyek akár az én nyilvános szereplésem, akár annak nyilvános értékelése miatt érték őket, az egyetemistáimnak, a legközelebbi kollégáimnak és a fakultás akkori vezetőségének a támogatását élveztem – az én hatéves kislányom a délutáni pihenő alatt nekem szegezi a kérdést: *Apa, ugye, ezek a szerbek gonoszak, veszélyesek és rosszak?* Meghökkenve a kérdéstől, előbb zavarba jöttem, majd visszakérdeztem: *Vajon a te Obrad nagyapád (az én apám) gonosz, veszélyes és rossz? Amire következett a válasza: Nem, ő jó. Ő horvát. – Hát a te Mile nagyapád (az édesanyja apja), ő vajon gonosz, veszélyes és rossz? – Nem, ő jó. Ő horvát.* Ezután a bátyám és annak két gyermeke felől kérdeztem. A válasz mindig ugyanaz volt. *Nem, ők jók. Ők horvátok.* Az egyetlen, amit abban a pillanatban mondhattam neki: *Rendben van, kislányom, az a fő, hogy ők jók.* A többről majd egy másik alkalommal.

Másik alkalomra nem volt szükség. A lányom most tizenhat éves. Időközben sok mindent megtanult. Azonkívül, hogy tudja, kik a nagyapái és a rokonai, mindenekelőtt tudja, hogy az emberek egyetlen lehetséges

pillanatban sem azért jók vagy rosszak, mert horvátok vagy szerbek, és hogy valójában azok az idők a „veszélyesek, gonoszak és rosszak”, amikor a szerb vagy a horvát lét válik erkölcsi értékké. Az ilyen időkben az erkölcsi értékeket nem a jó szerbek, nem a jó horvátok, hanem a jó emberek őrzik. Az erkölcsiség szubjektuma az egyén, nem pedig a nemzet, sem a nemzetiség.

c) Mérsékelt szerb, vagy fából vaskarika

A jugoszláv dráma egész időtartama alatt nemzetközi körökben engem a leggyakrabban mint mérsékelt szerbet fogtak fel, aki szót emelt a háború ellen, aki elismeri mások jogait, és aki, a lehetőségek keretében, megoldást keres maguknak a szerbeknek. Habár ennek igazi jelentését soha nem fogadtam el, mint ahogy nem fogadtam el azt sem, hogy „szerb értelmiségi” legyek, megszoktam, mint ahogy megszoktam azt is, hogy amikor bemutatnak, hozzáteszik, hogy szerb vagyok. Egy ezzel kapcsolatos élmény azonban hozzásegített, hogy felfogjam, ki is vagyok én tulajdonképpen, mint „mérsékelt szerb”.

1998 tavaszán történt az egyik gyönyörű ohridi szálloda teraszán, ahonnan még szebb kilátás nyílt az Ohridi-tóra és a szomszédos Albániára, hogy egy macedón barátom (akkor a Szobránye, a macedón parlament elnökének a tanácsosa) bemutatott egy holland párnak, a Rose-Roth szeminárium résztvevőinek, amelyen magam is részt vettem a Horvát Állami Szábor küldöttségének tagjaként. A férfit ismertem korábbról, mert az Észak-atlanti Szövetség Közgyűlése politikai bizottságának elnökeként járt Horvátországban, s találkozott velem, akár mint a parlament tagjával, akár mint a Szerb Nemzeti Tanács elnökével. A hölgyet nem ismertem.

Ő dr. Pupovac. Horvátországi, zágrábi szerb – mutatott be szívélyesen a macedón barátom (valójában egyike annak a sok barátomnak és kollégámnak a volt Jugoszlávia térségéből, akikkel Jugoszlávia demokratizálódásának kezdetén azonos reményeket tápláltunk). Mire a hölgy, kissé teátrálisan, összerázkódott, mint akit derült égből villámcsapás ért. A barátom úgy akart a benyomásán javítani, hogy hozzátette: *Dr. Pupovac azonban mérsékelt szerb*. A helyzet viszont, ahelyett hogy javult volna, még rosszabb lett, mert a hölgy még erőteljesebben reagált.

Abban a pillanatban, annak az igazán kedves és rokonszenves északi nőnek (a külseje alapján ugyanis ilyennek maradt meg az emlékezetemben) a reagálása alapján megértettem, hogy a *mérsékelt szerb* szintagma tulajdonképpen *contradictio in adiecto*, ami a nem hozzáértőknél csak növeli magának a névnek a negatív konotációját, a beavatottaknak meg valószínűleg nem jelent többet, mint a fából vaskarika.⁸

III. TRANZÍCIÓS SZERBEK: MAGÁNYOS ÉS BEFEJEZETLEN NEMZET

Az elmúlt tíz év alatt sok mindent, könyvet, vagy másféle szöveget írtak, amelyben a szerzők arra törekedtek, hogy megmutassák, milyen jók, vagy milyen rosszak a szerbek.⁹ Akár az egyiket, akár a másikat bizonygatni értelmetlenség lenne. Ugyanez vonatkozik arra az esetleges próbálkozásra is, hogy valami harmadikat bizonyítsanak be. Az erkölcsi kategóriákat egyszerűen nehéz az úgy konstituálódott szereplőkre alkalmazni, mint amilyenek a népek vagy az államok, nehéz a politikai szubjektumokra vagy berendezésekre vonatkoztatni, különösen pedig az identitás szubjektumaira, mint amilyenek a népek. Jó vagy rossz lehet ez vagy az a szerb férfi, vagy szerb nő, az ilyen vagy olyan szerb politika, ez vagy az a hatalom. A szerbek mint olyanok, nem. Ők a többi néphez hasonlóan nem erkölcsi szubjektumok, a szónak sem pozitív, sem negatív értelmében.¹⁰

Ugyanez érvényes arra az esetleges törekvésre is, hogy bebizonyítsák, a szerbeket nem mindig látták olyanoknak, mint amilyeneknek most látják. Az emberek többsége annak alapján ítél, ami most van, nem pedig annak alapján, ami volt, vagy ami lehetett volna. Különösen nem, amikor politikai megítélésről van szó. Mintha ez tudás, vagy tudatlanság kérdése volna! Így sok szerbre emlékszem, s nemes reakcióikra a szerbek kellemetlen megbélyegzésével kapcsolatban – „meg kell nekik magyarázni, ők ezt nem tudják!” Ne vitassuk, hogy ez a „magyarázat” vagy „tudás” történelmi lecke volna a kétségtelenül szabadságszerető szerb történelemről (mintha bárkinek a története nem lenne szabadságszerető!). Nem is beszélve, hogy a politikában a magyarázatnak¹¹, vagy tudásnak egyetlen fajtája sem, de a legkevésbé a történelmi, nem szól, és nem is szólhat önmagáról politikai közvetítés nélkül. Nem is szólva,

hogy a politikában, mint ahogy Foucault, vagy még pregnánsabban Louis Carroll mondja, minden, s így a tudásnak és a nyelvnek a kérdése is oda jut ki – *who is mastering the game?*

Mindezekhez és sok más, vagy kevésbé sántító megállapításhoz hozzá lehetne fűzni még néhányat. Ennek viszont nem sok értelmét látom, még retorikai szempontból sem. Mindemellett azonban megvilágítatlan marad – valójában mi is történt a szerbekkel a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején? Hogyan történt, hogy az a nép, amely az európai történelem utóbbi kétszáz éve alatt mindig az „igaz oldalon” állt, most a „téves oldalra” került? Hogyan van az, hogy az a nép, amelynek a törökök elleni két utolsó felkelése nemcsak a Török Birodalom felbomlására volt döntő hatással, hanem az európai forradalmi mozgásoknak is része volt, most az orientalizmus jelképévé vált? Mivel magyarázható, hogy az a nép, amely a múlt század végén és ennek a századnak az elején az alkotmányosság liberális konceptusának alkalmazása, a liberális republikanizmus mellett foglalt állást, most a szultáni, despotikus berendezkedésű nemzetek sorába került? Hogyan történt, hogy az a nép, amelynek nagyobb része hozzájárult az osztrák–magyar császárság széthullásához, többé nem azokat az értékeket követi, amelyek őt és szövetségeseit az egyeduralom alól való felszabadulásra ösztönözték; hogyan van az, hogy a század végén már nem a Wilson-doktrína vonalát követi, mint ahogyan a század elején tette? Hogyan történt, hogy azt a népet, amely a második világháború alatt antifasiszta irányvételével és szerepével élen járt a többi nép között, olyan jelzőkkel illetik, amelyek az akkor legyőzött ideológiák követői közé sorolják? Hogyan lehetséges, hogy az a Belgrád, amely a kommunista hatalom utóbbi évtizedei alatt központja, sőt menedéke volt az ellenzéki diszsidens tevékenységnek, az Európa e részében fennmaradt utolsó kommunista hatalomnak a szinonimájává váljon? Hogyan lehetséges, hogy ez a város, amely sok mindenben példaként szolgált Varsónak is, Prágának is, Budapestnek is, ilyen szempontból ma messze Tirana mögött álljon? Hogyan történt, hogy egy, az európai viszonylatokban is kis népet imperialista nemzetnek tartanak?

A szerbek helyzete a Jugoszlávia széthullását megelőző években nem volt sem könnyű, sem egyszerű. Annak az államnak, amelybe másokkal együtt oly sokat befektettek, Jugoszláviának a széthullása mind bizo-

nyosabbnak tűnt, míg annak, amivel csatlakoztak Jugoszláviához, Szerbiának mint államnak a megőrzése mind bizonytalanabbá vált. Ezen a kritikus ponton alakul ki a politika, amelynek két iránya van – az első magának Szerbiának az államhatára, a második pedig a Jugoszláviában élő szerbek etnikai határa.¹² (Az elsőnek Szerbiát, a másodiknak viszont Jugoszláviát kellett megőriznie. Legalábbis egyesek így beszélték, mások pedig vakon hitték.) Az előző kérdésekre a válaszokat jórészt megtaláljuk abban a módban, ahogyan ezek a politikai irányok a gyakorlatban megnyilvánultak, miközben sem Jugoszláviát nem őrizték meg, sem Szerbiát nem védték meg. Éppen ellenkezőleg. Mindazok az államok, amelyek el akarták hagyni Jugoszláviát, kiváltak, s a szerbekre maradt a felelősség a háborúért és a mások szenvedéseiért (ami magában foglalja annak lehetetlenségét, hogy szóljon a saját szenvedéseiről), valamint Szerbia mint befejezetlen, magányos nemzet.

A volt Jugoszlávia térségében többféle állami állapotot találunk. Szlovéniát, amely minden szempontból befejezett állam és stabil demokrácia; Horvátországot, amely befejezett állam, de nem stabilizált demokrácia, nem befejezett demokratikus berendezés; Bosznia-Hercegovinát, amely nemzetközi protektorátus, s amely még mindig inkább a nemzetközi tisztségviselőknek, mintsem saját polgárainak az állama; Macedóniát, amely a NATO-nak és az ENSZ-nek a védence, amelyek fenntartják a békét, s megakadályozzák az etnikai macedónok és az etnikai albánok közötti polgárháborút; Crna Gorát, amely Macedóniához hasonlóan mindinkább a NATO védencévé válik a lappangó és kiprovokált belső feszültségek miatt; valamint Szerbiát, amely a befejezetlen államok példája. Mint ilyen, sok mindenben hasonlít az 1992 és 1995 közötti Horvátországra. Egy jelentős különbséggel – a nemzetközi közösség mind az elismerés politikáját, mind a támogatás politikáját illetően Horvátország mögött állt, amit egyelőre semmilyen szempontból sem mondhatunk Szerbia esetében. Ebben a vonatkozásban Szerbia nemcsak hogy befejezetlen állam¹³, hanem magányos nemzet is.¹⁴ Magányosabb, mint bármikor a történelmében. S ez a két dolog, az állam befejezetlensége és a nemzet magányossága, úgy tűnik, karöltve jár együtt.

Ellentmondásosan hangzik, de így van: Szerbia, amelynek az államiságát, Crna Gora államiságával együtt beleépítették a közös jugoszláv

állam alapjaiba, ma befejezetlen állam, míg Szlovénia és Horvátország a magával Szerbiával való összehasonlításban messze befejezett állam: Szerbia, amelynek Jugoszlávia széthullása előtt is, és a széthullás kezdetén is megvolt minden állami attribútuma, idővel elveszítette ezeket, hogy végül mintha az összes volt jugoszláv tagköztársaság korábbi befejezetlensége valamilyen különös módon a saját tulajdon befejezetlenségébe tevődött volna át! Valaki azt mondja majd, hogy ebben nincs semmi különös, mert ilyen utat tett meg sok más nemzet is a nagy és összetett rendszerek felbomlásakor, mint ahogyan megtette Ausztria és Magyarország az Osztrák–Magyar Monarchia széthullása után, vagy Törökország a Török Birodalom szétesése után. És ez így is volna, ha Szerbia valóban imperialista nemzet lenne. Ilyen meghatározói azonban valójában sem a jugoszláv, hát még a balkáni viszonylatokban sem voltak neki. Ami nem jelenti, hogy nem léteztek az ilyen jelleg megszerzésére irányuló törekvések vagy ideológiák. Léteztek, de azok inkább virtuálisak, mintsem reálisak voltak, és inkább a szerb állam eszméjéhez, mintsem a szerb birodalom eszméjéhez kötődtek.¹⁵ Sokan azt hiszik, hogy ebben a tíz évben Szerbia imperialista politikát gyakorolt, és valamiféle imperialista háborút folytatott. Úgy hiszem, bebizonyul, hogy ez valóban így van az eszközök, de nem a célok tekintetében. A célokat a nemzetállamnak, és nem a birodalomnak a megteremtése határozta meg.

Szerbia ma nemcsak gyenge állam, mint amilyen többé-kevésbé az összes posztkommunista állam Oroszországtól Albániáig, hanem a befejezetlen állam számos meghatározóját mutató állam is. Ez még mindig inkább a széthulló Jugoszlávia, mint a létrejövő Szerbia. A hatalom még mindig inkább Jugoszlávia széthullásának az őrzője, mint magának Szerbiának a hatalma. A Crna Gorához és annak a Szerbia iránti lehetséges státusához való jelenlegi viszonyulás csak az egyik mutatója Szerbia ilyen helyzetének. Sokkal jelentősebb és sokkal relevánsabb mutató az a tény, hogy a hatalom a volt állam hivatalnokaival és azokkal a választókkal tartja fenn magát, akik a korábbi, mind jugoszláv, mind pedig kommunista időszak értékeivel és eszméivel élnek, és nem azokra az emberekre támaszkodik, akik Szerbia jövőjét jelentik.¹⁶ Végül, a hatalom mindezekben az években a volt államnak az ereje, különösen a katonai ereje által tartotta fenn magát, amely nem volt összhangban magának Szerbiának az erőarányaival, ez pedig maguknál a szerbeknél

is és másoknál is a percepció és az önmagukról való képalkotás különféle formáit eredményezte.

Ezenkívül Szerbia, mint állam, de mint nemzet is, részben a hatalom ilyen jellege miatt, részben pedig magának Miloševićnek a személyes tulajdonságai miatt, sajátosságok nélküli, saját identitásának létfontosságú meghatározói nélküli állammá vált. Szerbiának mint államnak és mint nemzetnek gazdag hagyományai vannak, s a legkevésbé volt várható, hogy ezen a téren lesznek komolyabb nehézségek. Azonban mégis az történt, hogy Szerbia saját identitásának a súlyos válságát éli meg. Nézzük meg e válságnak csak néhány vonatkozását. Először – a jelképek szintje. A rendszer ilyen fajtája Szerbiában szinte nem létezik. Horvátországtól eltérően, ahol Tuđman még az állami kialakulás befejezése előtt megformálta Horvátország jelképrendszerét, mint az államberendezés fenntartásának és a belső nemzeti kényszernek az eszközét, Milošević teljesen lecsupaszította Szerbia jelképrendszerét, többé-kevésbé elvetve ennek az identitásnak a kommunista elemeit, de úgyszintén többé-kevésbé nem fogadva el annak nemzeti elemeit sem. Másodszor – a területi szint. Az „ahol szerb sírhalom domborul, az a szerbek földje” jelmondat, valamint az úgynevezett „szerb földek” multiplikálásának eszméje szerint való imaginárius nemzeti identifikáció időszaka után, amelyben kétségtelenül lehetetlen volt megtalálni Szerbia polgárai számára a területi identitás valódi és reális alapját, Szerbia polgárai szembe találják magukat Szerbia reális állami területének az alapvető kérdésével, állami identitásuk jelentős elemével. Ez különösen érvényes a NATO-beavatkozás, valamint a NATO és az ENSZ erőinek a Kosovóba való telepítése utáni időszakra. Épp hogy kialakultak az előfeltételek annak megértésére, hogy Szerbia határai nincsenek annak határain túl, amikor most olyan helyzetbe kerültek, hogy azt kellene felfogni, Szerbia nincs még a saját szerbiai határain belül sem. Az előtérrel való azonosulásnak az ilyen válsága, vagy az ilyen állapot kétségtelenül nem lehet produktív sem rövid, sem hosszú távon. Ez az állami identitás helyett csupán az etnikainak a latens fenntartását segítheti elő. Harmadszor – a mások szerepe Szerbia, illetve a szerbek identitásának kialakításában. Akár Szerbia, akár Jugoszlávia kialakulásának történelmi folyamata a szerbeket nemegyszer állította szembe náluknál sokkal erősebbekkel és sokkal befolyásosabbakkal, vagy éppenséggel olyan szerepet osztott

rájuk, amely messze meghaladta az akár politikai, akár másmilyen reális erejüket. Ez azonban valamiképp azt az érzést keltette, hogy Szerbiának *nation grande* jellege van. Valami hasonló ment végbe az elmúlt tíz évben is, csak most túlnyomórészt negatív előjellel. Amennyiben nem változik meg valami a nemzetközi közösségnek a Szerbiához való viszonyulásában, ha a nemzetközi közösség nem támogatja Szerbiának mint reálisan megfogalmazott identitású államnak a kialakulási folyamatát, megtörténhet, hogy tudatosan, vagy akaratlanul hozzájárul a *nation grande* érzés további erősödéséhez, még ha ez a jelenlegi Szerbia területénél kisebb területen is nyilvánul meg. Így a rigómezei mítosz, a mennyekben győzelmes háborúvá átalakuló földi csatavesztés mítosza hatszáz évvel később is igazolást nyer. Ezúttal nem a Kelet, hanem a Nyugat részéről.

Anélkül a szándék nélkül, hogy teljes, még kevésbé, hogy tökéletes választ adjak arra a kérdésre – mert sem az egyikre, sem a másikra nem tartom magam szakavatottnak –, hogy Szerbia miért befejezetlen állam, az egyedüli az európai posztkommunista országok közül, amelynek még tíz évvel a kommunizmus bukása és Jugoszlávia széthullása után sem sikerült államként kialakulnia, a következő irányokban kereshetünk feleletet. A volt jugoszláv föderáció összes tagállama közül százalékos arányban Szerbiában van a legtöbb nemzeti kisebbség. A legnagyobbak közülük, az albánnak mintegy kétmillió tagja van, és abszolút többséget képez Szerbia viszonylag széles délnyugati részén, vagyis Kosovo tartományban. Részben magának Szerbiának a kosovói albánok iránti politikája miatt, részben azok erős nacionalizmusa és az Albániával való egyesülési törekvése miatt ez a tavaly óta a NATO és az ENSZ protektorátusa alatt álló tartomány és többségi albán lakossága késlelteti, hogy Szerbiának mint államnak a kialakulása befejeződjön, mert a dolgok jelenlegi állása szerint nem fogadják el, hogy Kosovo tartomány bármilyen módon is Szerbia összetevő része. Az, hogy ott már évek óta nem tartanak választásokat ugyanolyan szabályok szerint és ugyanazokra a képviseleti testületekre vonatkozólag, és hogy a közeljövőben sem fognak tartani, csak egyik mutatója annak, hogy mennyire releváns az albán kérdés Szerbiának mint államnak a kiteljesedése szempontjából. Az, hogy az ottani reális hatalmat a NATO és az ENSZ gyakorolja, valószínűleg a leghitelesebben bizonyítja Szerbiának mint államnak a

befejezetlenségét. Szerbia tényleges állami szuverenitását azon a területen meghatározatlan időre felfüggesztették. Nem tudni, hogy az ott élő emberek vajon Szerbia állampolgárai-e, a jogaikat pedig államként sem megvédeni, sem korlátozni nem tudja. Ami a Jugoszlávia széthullása során a kisebbségek helyzetét illeti, az általunk ismert valamennyi eset közül a kosovóihoz leginkább a kelet-szlavóniai hasonlít, ahol az UNTAES, az ENSZ átmeneti közigazgatása volt, és ahol a horvát állami szuverenitást függesztették fel. Az volt a cél, hogy azt az ENSZ segítségével helyreállítsák, miután az ott élő horvátországi szerbek kialakították a saját hatalmukat, s miután Belgráddal megállapodtak abban, hogy annak a területnek be kell épülnie a Horvát Köztársaság állami-jogi rendszerébe. A különbség tehát abban van, hogy a nemzetközi közösség Horvátországnak mint államnak a kiteljesedését segítette, míg Kosovóban a legjobb esetben is csak halogatja Szerbiának mint államnak a befejezését. Így a nemzetközi közösség, magára vállalva a kosovói albán kisebbség égető kérdését, tudatosan vagy akaratlanul e folyamat befejezésének kulcsát tartja a kezében. Akármerre fordítja el a kulcsot, bezárja-e, vagy pedig kinyitja-e Szerbia előtt Kosovo kapuját, a nemzetközi közösség lesz az, amely akár pozitív, akár negatív értelemben hozzájárul majd Szerbia állami kiteljesedéséhez. Más kérdés, hogy a nemzetközi közösségnek van-e ereje az ilyen szerephez, vagy pedig e közösség is, Miloševićhez hasonlóan, csupán taktikai húzásokra képes kellő stratégiai vízió nélkül. Kérdés az is, hogy van-e ereje egy olyan szerep vállalásához, amelyet akár keresztapaként, akár államokat teremtő konstitutív hatalomként mindebben a tíz évben a volt Jugoszlávia térségében betöltött, s ily módon valójában legyőzte Miloševićet, aki ezt a szerepet kitartóan elvetette abban a hitben, hogy a politikájával egyedül is befejezheti Szerbia kialakítását. Ez a tulajdonképpeni kérdés. Ha a nemzetközi közösség nem talál rá megfelelő választ, amely ugyanazokon a politikai elveken alapszik, mint amilyeneken a volt jugoszláv köztársaságok nemzetközi elismerése, tehát a területi egység sérthetlenségén, az emberi és a kisebbségi jogok tiszteletben tartásán, akkor ön maga is és Szerbia is tartósan a miloševići politika túsza marad, olyan alapokon, amelyeken lehetetlen a béke megteremtése és a jövő kialakítása, mint ahogyan lehetetlen volt az elmúlt tíz évben is. *Ergo, hi Rhodos, hic salta!* Minden körülmény azonban arra mutat, hogy ezek

az ajtók Szerbia előtt mindaddig zárva maradnak, amíg maga Szerbia nem nyitja meg a saját ajtaját, s nem hagy fel a magányos nemzet politikájával. Lesznek, akik ezt demokratizálódásnak, mások a szerb politikában az elmúlt tíz évben uralkodó politikai autizmus túlhaladásának nevezik majd, nekem viszont úgy tűnik, megfelelőbb az „önnön maga legyőzése” kifejezést használni.¹⁸ Szerbiának tehát erőt kell gyűjtenie ahhoz, hogy megváltoztassa a politikát, amely folytonosan ellenségeket kreál. Az „ajtót nyitni” ezért itt olyan politikának a metaforája, amely az ellenségből is barátot formál, amely a magányos nemzetből másokkal együttműködni és integrálódni képes, kommunikatív nemzetet teremt. Magányos nemzetként Szerbia nem védheti meg alapvető nemzeti érdekeinek egyikét sem. Nem válhat stabil állammá, sem demokratikus nemzetté. Önnön magának a legyőzése ezért ilyen értelemben fennmaradásának a követelménye. Szükségszerűen le kell győzni azt a bénító tudatot, hogy a nemzetközi közösség igazságtalan politikát folytat a szerbekkel és Szerbiával szemben a kosovói megoldatlan kérdést illetően. Ellenkező esetben Szerbia a permanens dilemma előtt áll: demokrácia, vagy Kosovo, a világ, vagy Szerbia. Pedig a napnál is világosabb: semmilyen formában sem lehet szó Kosovóról demokrácia, az önlegyőzés nélkül, és nincs Szerbia a világ nélkül. Csupán az a kérdés, kinek a hangja fog eljutni a súlyos szavaktól és fegyverdörgéstől zúgó fülekbe, s nem akad-e újra valaki, aki a szerbeket úgy akarja észhez téríteni, hogy Miloševićet erősíti meg annak gyengesége ellenére.

Végül el kell mondani, hogy a közös jugoszláv állam széthullásának folyamata tulajdonképpen még mindig nem fejeződött be, s nehezen is lehet elképzelni, hogy befejeződik, amíg Szerbia nem konstituálódik államként. Meg kell mondani, hogy ennek messzire ható következményei vannak mind Szerbia, mind a Jugoszlávia széthullásával létrejött államok számára. Ha nem is mind, a többség függ ettől a folyamattól. Mind a belső stabilitás, mind a társadalmi felvirágzás tekintetében. Szerbiának mint államnak a befejezése, a magányos nemzet státusának a megszüntetése nemcsak a szerbeknek, hanem a szomszédoknak, s így a nemzetközi közösségnek is érdeke. Más kérdés, hogy a nemzetközi közösség belső dinamikája mennyire vág egybe Jugoszlávia széthullásának folyamatával és Szerbiának mint államnak a befejezésével.

IV. MÁSOK SÖTÉT OLDALA: ÖSSZEESKÜVÉS, ELLENSÉGESKEDÉS, ÁLDOZATHOZATAL

Amint láttuk, a szerbek és a többiek dolga az elmúlt tíz évben nem áll jól. A szerbek elveszítettek másokat, mint ahogy mások is elveszítették a szerbeket. A századok során épített közösségi élet megsemmisült, az évszázados kapcsolatok elszakadtak, a sorsdöntő történelmi pillanatokban létrejött szövetségek széthullottak. S még ennél is több minden. A szerbek és a többiek időnként megszűntek létezni egymás számára. Emlékszem egyes szerb nacionalisták dühödő kijelentéseire a kilencvenes évek elejéről: „Ők a mi számunkra nem léteznek többé. Soha többé velük. Csak elválni, semmi más. Tudni sem akarunk róluk.” (A horvátokra vonatkozólag.) „Mindenki a szerbek ellen van. Mindazok, akikkel a szerbek tegnapig együtt éltek, most egyesülnek a szerbek ellen.” Úgyisint emlékszem a horvát nacionalisták nem kevésbé dühödő kijelentéseire ugyanabból az időből: „A szerbek és mi két külön világ vagyunk. Köztünk és közöttük berlini falat kellene emelni. Ők nem olyan nép, amelyik együtt tudna élni másokkal.” Semmivel sem szelídebbek a kívülről, azaz a világból érkező kijelentések: „Serben müssen sterben” – olvashattuk a szomszédságban, „Only language they understand is language of force” – volt a közhelynek számító rezonálás a tengeren túlról. Hogyan történt mindez, nem lehet egyszerűen megválaszolni. Talán jobb lesz, ha ezt holnap teszik meg a történészek, akik több ténynek lesznek a birtokában, mint amennyit most mi tudunk. A vezető és uralkodó szerb politika a közös állam széthullásának folyamatában a mások bemutatásának három építőelemét használták: az összeesküvést, az ellenségeskedést és az áldozathozatalt. A mindennapi gyakorlatban három elnevezést alkalmaztak: a szerbektől irtózót, a szerbgyűlölőt és a szerbfalót, mint az előzőeknek a megtestesítőit, szubjektumait.

Kezdetben ez volt a Komintern és a Vatikán, amelyek saját okokból irányították a szerbek elleni összeesküvést. A Komintern azért, mert a szerbekre „ráerőszakolta a kommunizmust és a kommunista Jugoszláviát, az elnemzetietlenítés ideológiáját és az olyan államot, amely mindenkinek a hasznára volt, kivéve a szerbeket”; a Vatikán azért, mert összeesküvést szőtt a pravoszláv szerbek és Jugoszlávia ellen. Később

ezekhez hozzáadták az összes többi is. Németországot, természetesen. Amerikát mindenképpen. Sőt, még az „áruló” Angliát és Franciaországot is. Ezeknek a „szolgái” meg szóra sem érdemesek. Régi előítéletek és sztereotípiák kerültek így előtérbe, a közös állam széthullásának következményeitől való indokolt félelem pedig az új nemzeti vezérek kezében a manipuláció eszközévé vált. Ilyen összefüggésben például a múlt s a mostani század (nemcsak a szerbek körében és a szerbek számára) két vezető eszményképét, Vuk Stefanović Karadžićot és Josip Broz Titót igyekeznek úgy bemutatni, mint a szerb érdekek szempontjából nem autentikus személyeket, hanem mint a szerbek elleni összeesküvés megtestesítőit is. Az ilyen propagandatörekvések szerint ugyanis Vuk Stefanović Karadžić voltaképpen „osztrák kém” volt, olyan ember, akiből a bécsi udvar formált eszményképet, hogy uralkodhasson a szerbek felett, elrabolva tőlük eredeti hagyományaikat, írásukat, nyelvüket. Josip Broz Tito még ennél is rosszabbul járt. Ő egy felcserélt identitású személy. Valaki, aki számára a szerencsétlen Josip Broz neve csak eszközként szolgált arra, hogy megvalósítsa gazdáit, ez esetben a Komintern céljait.

Az összeesküvés elméletét felváltotta az ellenségeskedés gyakorlata. Az összeesküvők és szolgáik által alakultak ki másokból az ellenségek. Azok, akik veszélyeztetik a szerbeket, akik szétrombolják Jugoszláviát, és akik társultak az ellenségeinkkel.

A régi félelmek, a régi összetűzéseknek, különösen a második világháborúból valóknak a tapasztalatai, az előző nemzedékek összezsapásai egyik napról a másikra megszabták a mai unokák összetűzéseinek irányát is. Sokan büszkén hangsúlyozták, hogy a második világháborús ellenségek, a csetnikiek és a partizánok, vagy az usztasák és a partizánok fiai ma ugyanabban a lövészárokban vállalva harcolnak a közös ellenség ellen, ugyanazon ellenség ellen, amelyik miatt a múlt háborúban egymással csaptak össze. A tegnapi testvérepek és a tegnapi barátok elveszítették a saját igazi nevüket, és másikat, visszafordíthatatlanul ellenségeset kaptak. A szerbek így minden horvátot usztasának, minden bosznia-hercegovinai muzulmánt töröknek (vagy balijának) kezdtek nevezni.¹⁹ Az ilyesféle névadással mintha nemcsak a régi összetűzéseket s a hozzájuk kötődő traumákat akarták volna elmélyíteni, hanem a névvel az ellenségeskedést szándékoztak volna ad liminem és maradék-

talanul megjelölni. Mintha azoknál, akiknek semmilyen tapasztalatuk, semmilyen közvetlen élményük sem volt az ilyen nevet viselőkkel kapcsolatban, az autentikus tapasztalat érzését akarták volna kialakítani, s az igazságát is mindazért, amit az ilyen ellenséggel szemben tesznek.

A másoknak mint ellenségnek az ilyen értelmezési módja semmi másnak nem hagyott teret, csak az olyan logikának – vagy a mi pusztulásunkig, vagy a ti kiirtásotokig!²⁰ A mások exterminációja logikájának. Az ilyen helyzetben még az áldozatok ilyen fejtetőre állított elítélése is hallatszott: Soha nem fogjuk megbocsátani nektek, hogy arra kényszerítettetek bennünket, hogy ezt tegyünk veletek. A háborúba keveredett emberekkel szemben többé már nem ellenség volt, amelyet le kell győzni, nem olyan, amelynek a katonai erejét meg kell törni, hanem ellenséges népeség, amelyet vagy el kell űzni, vagy le kell ölni.

Mások, ha nem rosszabbnak, akkor semmivel sem jobbnak mutatták be a szerbeket. Mi több, teljességgel mondható, hogy nyomon követték a mások bemutatásának azt a logikáját, amelyet az elmúlt tíz évben a belgrádi uralkodó csoport fejlesztett ki. Nem a terepen levő másokról, a „hazai másokról” beszélek most, hanem a „nemzetközi közösségről”. A nemzetközi közösség fő szubjektumai, mind az akadémiai, mind az általános közvélemény alakítói, a politikusok, de nem ritkán az egészen egyszerű, beavatatlan emberek is a szerbegről olyan képzetet alkottak, amelyet három alapvető összetevőből alkottak: a megbélyegzésből (demonizálás), az elszigetelésből és végül a viktimizálásból.

A szerbeknek a „nemzetközi közösség” részéről való bemutatása egyfajta *vegyülete* volt a domináns retrográd ideológiáknak és rezsimeknek, amelyek megrázkódtatták Európát, veszélyeztették annak nyugalját és demokratikus hagyományait. Egyszer úgy mutatták be, mint „az utolsó kommunista népet”, másszor mint „a radikális és szélsőséges nacionalizmus népet”, harmadszor mint „a náci vezetőségű országot”, negyedszer pedig mint „a gyilkosok és háborús bűnösök népet”. Elég csak megnézni a címeket és a karikatúrákat, amelyek az elmúlt tíz év alatt a vezető nemzetközi lapokban megjelentek, s könnyen meg lehet állapítani, hogy a leggyakoribb szimbólumok a vörös csillag, a horogkereszt, a négy tűzcsiholó, a késes ember és a kalasnyikovok voltak. Az ilyen bemutatás alapján nem ritkán az a benyomás alakulhatott ki, hogy a szerbek háborús bemutatásakor és a háborús retorikában valamilyen

elmaradott, befejezetlen vagy utólagos háború folyt a nacionalizmus ellen, a kommunizmus ellen, a fasizmus ellen, de amelyben az igazi szereplők, a valódi célok láthatatlanok maradtak. Az „etnikai tisztogatás” kifejezést, amely a bosznia-hercegovinai háború idején került használatba, s amely az etnikai kisebbségek elűzését jelentette az etnikai többség által ellenőrzött területekről, az esetek többségében a szerbekkel azonosították – a szerbek azok, akik etnikai tisztogatást végeznek. Az etnikai tisztogatás gyakorlatát mi sok más történelmi helyzetből ismerjük, legyen szó egyoldalú aktusokról (a lengyelek elűldözése a Sztálin által ellenőrzött területről a második világháború kezdetén, vagy a németek elűldözése a lengyelek által a második világháború után), kétoldalúan egybehangolt aktusokról (török–görög példa, pakisztáni–indiai példa), vagy nemzetközileg elismert eset (török–görög a Népek Ligája előtt). Más népek esetében is ismert a volt Jugoszlávia területén akár az előző háborúkból, akár a mostaniból. Nincs szándékomban igazolni azt, amit nem lehet igazolni, sem viszonyítani azt, amit nem szabad viszonyítani, csak azt akarom mondani, nemcsak a történelmi tényeknek, hanem a szerbek iránti lehetséges viszonyulásnak sem felel meg, ha az etnikai tisztogatás a szerbek egyik szinonimájává válik. Abban az esetben kétségtelenül nem a reális szerbekkel, hanem azok stigmájával szembesülnek. Akkor viszont már nemcsak a szerbek problémája lesz, hanem mindenki másnak a problémája is, elsősorban pedig a kommunikációé. Emlékszem, 1993-ban amerikai tartózkodásom alatt meglátogattam egy vegyes családot (a férj belgrádi szerb, a feleség katolikus vallású cseh), ahol két általános iskolásfiú volt. A látogatásomból két dologra emlékszem: az egyik a szerb és cseh származású amerikai szülők büszkesége, amikor a nagyobbik fiú felolvasta a Martin Luther’s Day ünnep alkalmára írt esszéjét, amit díjaztak az iskolában; a másik pedig amikor a két fiú elmesélte, milyen kellemetlenségeik voltak, amikor a szomszéd gyerekek megtudták, hogy az egyik szülőjük szerb és hogy szerb pravoszláv templomba járnak. Az Arizona állambeli Phoenix város gyermekeinek problémájuk van a szerbekkel! Istenem, gondoltam, ezt még a legnagyobb szerb nacionalista entuziaszták sem hitték volna. Ez túlszárnyalja még az ő eszméiket is a szerbség nagyságáról és hírük hatósugaráról.

Szerbia egyik ellenzéki vezetője, dr. Vojislav Koštunica²¹ nemrégiben egy interjúban a következőket mondta: Szerbia börtön. Kívül-belül őrzik. Belülről Milošević, kívülről Amerika őrzi.²² Nem tudom, hogy eddig valaki is ilyen érzékletesen ábrázolta-e Szerbia nemzetközi elszigeteltségének a következményeit, mint ahogy nem tudom azt sem, hogy bárki is közönyös maradhatott-e az ilyen metafora iránt. És függetlenül attól, hogy ki milyen mértékben ért egyet a Koštunica metaforája által megrajzolt kép minden elemével, az közvetlen, egyszerű és ezért durva módon a mai Szerbiát rajzolja meg.

Nekem nincs annyi szerbiai belső tapasztalatom, mint amennyi horvátországi belső tapasztalatom van, de a külső tapasztalataim alapján, és úgy hiszem, mások is így vannak vele, azt mondhatom, hogy Szerbia az elmúlt tíz évben mind jobban és jobban börtönné vált, amelyben a büntetőintézkedések külső falának növekedésével és szilárdulásával egyidejűleg vált mind keményebbé és durvábbá a belső rezsim. Ezért voltak illuzórikusak és tévesek azok az elvárások, hogy a szankciók és az elszigetelés majd megtöri Miloševićet. Éppen ellenkezőleg, a nemzetközi közösség által bevezetett minden újabb izolációs intézkedés után ő csak erősödött. Az elmúlt öt-hat évben nem azért, mert ő vált volna erősebbé, vagy az ő hatalmi rendszere vált volna erősebbé. Nem, nem azért, hanem mert gyengült a demokratikus ellenzék, mivel szétverték a civil társadalmat, általában a társadalmat. Nem azért, mintha az emberek elégedettek lennének akár a hatalommal, akár a helyzetükkel. Nem, és határozottan nem! Hogyan is lehetne valaki elégedett azzal, hogy mindennap elmegy dolgozni és hónapokig nem kap fizetést, vagy 50 márkát kap? Hogyan is tiltakozhatna a menekült amiatt, hogy nincs semmije, hogy mindenét elveszítette, ha az állam által ellenőrzött humanitárius segélytől függ, s ha feketézésből él, amit úgyszintén az állam ellenőriz? Hogyan is fejezhetné ki bárki az elégedetlenségét Milošević kosovói politikájával szemben, vagy a volt Jugoszlávia térségének bármely kérdésével kapcsolatban, ha az átlagos szerbnek az az érzése, hogy Szerbiát azért bombázták, hogy megvédjék az albánokat, s hogy büntessék Szerbiát? Különben hogyan lehetne bármit is tenni belülről, amíg a nemzetközi közösség az intézkedéseivel egy politikának a vereségeit annak belső győzelmévé alakítja át? Ezért és sok másért, amire itt nem tértünk ki, Szerbia nemzetközi elszigetelése – s ezt hangosan és érthe-

tően meg kell mondani – már évek óta nem hozott semmilyen eredményt sem, Miloševićen kívül. Ő annak a legnagyobb és egyedüli eredménye. Ő annak a mesterséges szíve.

Végül a viktimizáció. A nyolcvanas évek végének és a kilencvenes évek elejének kezdeti nacionalista kampánya után, amely arra alapozódott, hogy a szerbek mind a kommunizmusnak, mind pedig Jugoszláviának az áldozatai, s hogy egyedül ők vesztek Jugoszláviával, volt egy időszak, amikor viszonylag erős tudat alakult ki a szerbeknek a mások és a saját veszteségeikkel kapcsolatos felelősségéről. Különösen vonatkozik ez az 1992 és 1998 közötti időszakra. 1999-ben azonban a NATO fenyegetése, hogy bombázni fogja Szerbiát, majd maga a bombázás a szerbeknél ismét kifejleszti az áldozat érzetét. Nem önsajnálót és szentimentálisat ugyan, de mindenképpen az igazágtalan túrésnek és szenvedésnek az érzését. Ezt a következőképpen lehet leírni: a horvátországi szerbek nagy árat fizettek a szeparatizmusuk miatt történt elűldözésükkel. Nagy árat fizettek a boszniai szerbek is háborús politikájuk és szeparatizmusuk miatt. Ezt fizetik most a szerbiai szerbek is, de ezúttal a kosovói albán szeparatizmus miatt. Ezt az érzést növeli az a tény, hogy ilyen vagy olyan módon, kisebb-nagyobb mértékben mindenkit, a szlovéneket is, a horvátokat is, a bosnyák-muzulmánokat is, a macedónokat is, a montenegróiakat is támogatják nemzeti érdekeik megvalósításában és az államépítés folyamatában. Ilyen érzés mellett a felelősségérzés mindazért, ami a szerbeknek köszönhetően történt vagy történik, háttérbe szorult, ami a legtöbb embert képtelenné tett arra, hogy igazán szembenézzen az ilyen fajta felelősséggel. Az önmagáért érzett felelőség megszűnt a másokért való felelősséggként is létezni. Ezáltal a felelősség mint olyan megszűnt, s a helyébe a túlélés reflexei léptek.

Mindent egybevetve, a szerbeket a nemzetközi közösség olyan módon és olyan tartalommal mutatta be, ahogyan Milošević mutattott be másokat a szerbeknek. A nemzetközi közösség ezáltal csak kiegészítette és kiteljesítette Milošević politikáját.

V. GOLDEN BRIDGE OR GOLDEN BULIT – THE QUESTION IS NOW

A NATO-bombázás után egyesek Szerbiát hidak nélküli országnak nevezték.²³ És valóban így van – Szerbia hidak nélküli ország. Különösen olyan hídja nincs, amely a közte és a világ között levő szakadékot ívelné

át. Ilyen hídra most Szerbiának is és a világnak is szüksége van. Szerbiának azért, hogy ennek segítségével megszüntesse az elszigeteltségét és megkezdje állami stabilizálásának a folyamatát, a világnak pedig azért, mert Szerbia további gyengülése értelmetlenné tenné a nemzetközi közösség minden eddigi béketörekvését, s ami még fontosabb – tartósan destabilizálná a Balkán térségét, azaz Délkelet-Európát. Ilyen értelemben, ha a nemzetközi közösség eddigi politikája olyan volt, s a tények ezt mutatják, hogy gyengítse a szerbeket és Szerbiát a többi volt jugoszláv tagköztársaság gyengeségi szintjéig, akkor megállapíthatjuk, hogy ezt a célt minden vonatkozásban elérte. Szerbia ma az általános gyengeség állapotában van. Benne minden gyenge. A hatalomtól az ellenzékiig. A gazdaságtól az államig. Minden további gyengítése megnyitná Délkelet-Európa destabilizálásának folyamatát. Ezúttal nem a túl erős, hanem a túl gyenge Szerbia miatt. Ezért az aranyhíd kiépítése Szerbia felé a nemzetközi közösség új agendájának a metaforája. Szimbolikus jellegén túl a következő világos komponensekkel kell rendelkeznie. Először, Szerbia nemzetközi elszigeteltségének meg kell szűnnie. És éppen demokratikus távlatai végett. Éppen azért, mert csak a vakok, vagy a rosszindulatúak nem látják, hogy a szankciók a szerbiai demokratikus erők kerékkötői. A szankciókat egyébként sem azért vezették be, hogy a demokratizálódást akadályozzák, hanem hogy megfékezzék Milošević háborús politikáját. Mivel ez a politika szemmel láthatóan összeomlott, részben kimerültsége, részben a szankciók miatt, most itt a pillanat, hogy az ellenkezővé alakuljon át – Szerbia világ felé nyitásának támogatójává, demokratikus intézményeinek az erősítőjévé. Másodsor, a szerbeknek és Szerbiának fel kell ismernie, hogy a nemzetközi közösség nem azért támogatja más államok és nemzetek kialakulását, hogy lerombolja Szerbiát. Ilyen értelemben egyértelműen világosnak kell lennie annak, hogy a nemzetközi közösség kosovói jelenléte nem azt szolgálja, hogy szétrombolja Szerbiát, és létrehozza Nagy-Albániát, vagy a különálló Kosovo Köztársaságot, mert abban az esetben a nemzetközi közösség elveszítené a szavahihetőségét nemcsak a szerbeknél, hanem mindenki másnál is, különösen a volt Jugoszlávia térségének demokratikus ellenzéki erőinél, amelyek több mint egy évtizede küzdenek a délkelet-európai államok kialakulásának etnonacionalista elvei ellen. A nemzetközi közösségnek tehát ki kell tartania a Horvátországban, Bosz-

nia-Hercegovinában és Macedóniában alkalmazott politikájának az elvei mellett, ami azt jelenti, hogy a többnemzetiségű, demokratikus államok rekonstrukciójának politikai elvei mellett. Harmadszor, a nemzetközi közösségnek meg kell kezdenie azt a folyamatot, amelynek során Szerbia visszatér a nemzetközi társulásokba, az EBESZ-be és az Európa Tanácsba éppúgy, mint a Békepartnerségbe és az Európai Unióba. Hogy a nemzetközi közösségen belül van-e egyetértés ezzel kapcsolatban, s megvan-e a megvalósításához szükséges erő, nem tudom. Azt azonban tudom, hogy ha a nemzetközi közösség radikálisan szakítani akar eddigi irányvételével, amely Milošević malmára hajtotta a vizet, akkor a saját keretein belül ki kell alakítani a konszenzust, és meg kell találnia a végrehajtáshoz szükséges erőt. Egyébként úgy gondolom, itt az ideje, hogy az esszém elején említett ifjú skótnak (hogy az amerikai fiatalokról ne is beszéljek) alkalma nyíljon, hogy végre elutazzon Szerbiába, mint minden más országba, s kedvére nézegesse a szerbeket, míg csak el nem telik velük, akárcsak a leskovaci fazékkal vagy más ételkülönlegességeikkel.

KARTAG Nándor fordítása

2000 július–augusztusa (Letopis Matice srpske 2001. 3., Novi Sad)

JEGYZETEK

- ¹ Az előadásokat a Gessellschaft für Süd-Ost Europa (München), valamint a Bambergi Egyetem, az Erlangeni Egyetem, A Würzburgi Egyetem és a Passaui Egyetem szervezésében tartottam meg. Az egyik előadásra Hammelburgban, a Bundeswehr kiképzőközpontjában került sor magas rangú tisztek előtt, akik az ENSZ boszniai és kosovói missziói számára képezik ki a békeerők német és más tagjait.
- ² A szerbség nullpontja parafrázisa „az írás nullpontja” szintagmának, amelyet Roland Barthes francia irodalomelmélet-író fejlesztett ki, s azt az állapotot jelöli meg, amikor a szöveg magára marad a fehér háttéren, amelyre íródott.
- ³ „A másik beszéde” kifejezést a század elején alkalmazta Mihail M. Bahtyin orosz nyelvész és irodalomteoretikus, s ezt később más szerzők, különösen a francia posztstrukturalisták fejlesztették tovább. A kifejezés azt jelenti, hogy a beszédünkben, ha közvetlenül nem is észlelhető, mindig ott van a mások beszéde is. Ez lehet a szülőké, másszor a barátoké, vagy a tanítóké, később a médiumoké stb.
- ⁴ Arról, hogy az ő elődeinek a múlt században mit jelentett egy balkánit, egy bolgárt látni, Marija Todorova könyve: *Imagining the Balkans*.

- 5 Herbert Marcuse ezt a kifejezést arra alkalmazta, hogy megjelölje vele az ember elidegenedésének állapotát a posztindusztriális társadalomban, a tömegkommunikáció és fogyasztás társadalmában.
- 6 Ez a kérdés annak a kampánynak a keretében merült fel, amelyet Belgrád a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején folytatott, s amelyben a fő állítás az volt, hogy ahol a szerbek a volt Jugoszlávia területén kisebbségben voltak, mindig veszélyeztette őket az ellenséges környezet, akár Kosovóban, akár Horvátországban.
- 7 Ez az év a revansizmus és a szerbek üldöztetésének éve volt a városokban, amikor sokan elmenekültek, vagy megbújtak, vagy identitást váltottak. Ebben az évben teljesedett ki az összetűzés köztem, s a Szerb Demokratikus Fórum, illetve a horvátországi hatalom között. Én, aki a Szerb Demokratikus Fórum és a kormány ellenőrzése alatt levő területeken élő szerbek nevében 1991 őszén Hágában, a volt Jugoszláviáról szervezett nemzetközi tanácskozáson Horvátország nemzetközi elismerése mellett szólaltam fel, s ezért Belgrád és a knini szerbek népárulónak kiáltottak ki, kötelességemnek és erkölcsi, politikai jogomnak éreztem, hogy szót emeljek a szerbek üldöztetése, meggyilkolása és erőszakos asszimilációja ellen. Mellesleg Horvátország nemzetközi elismerése is Horvátországnak a szerbekkel együtt, s nem nélkülük való elismerését, az egyenjogú s nem a nemzeti alapon megkülönböztetett polgárok Horvátországnak elismerését jelentette.
- 8 Nem mondok semmi újat, ha azt mondom, hogy a mérsékeltekkel beszélgetnek, a háborús vezetőkkel tárgyalnak. Néha ez olyan messzire megy, hogy a mérsékeltekkel folytatott beszélgetésben „közös” eszméket és értékeket erősítünk meg, míg a háborús vezetőkkel áratat határoznak meg – egyszer a fegyverét, másodszer a kőolajét, harmadszor a békéét.
- 9 Érdekes Stevan Lilić belgrádi kolléga tapasztalata, aki a jugoszláviai háború kezdetén előadást tartott a pittsburgi egyetemen s egyik hallgatója megkérdezte: *Sir, are you good or bad gay?* Bob Hayden kolléga elbeszélése szerint Lilić így felelt: *I am good bad gay.*
- 10 Emlékszem, amikor 1993 márciusának elején a Chicagói Egyetemen tartottam előadást Jugoszláviáról, az egyik egyetemista lány azt szorgalmazta, hogy a bosznia-hercegovinai nemzetközi beavatkozás az erkölcs és az erkölcsösség kérdése. Tehát nem a béke vagy a biztonság, nem az emberi vagy kisebbségi jogok, nem a humanitárius jogok, hanem az erkölcs kérdése. Ily módon mindenki, aki ellenezte az intervenciót, erkölcstelennek minősülhetett, sőt, egy állam fennmaradása is erkölcsi kérdéssé válhatott.
- 11 Arról, hogy a magyarázat hogyan szolgálhat a politikai propaganda eszközeként, igen ösztönzően beszél az izraeli tapasztalat alapján Noam Chomsky a *Language and Politics* c. könyvében.
- 12 Az igazság kedvéért el kell mondani, hogy a másik vezető politika a volt Jugoszlávia térségében, a Tudman vezette horvát politika sem volt különb. Annak is ilyen ketőssége volt.
- 13 A „befejezetlen állam” kifejezést Carl Schmidt német jogteoretikustól vettem át, meghozzá Zoran Đindić közvetítésével, aki a *Jugoszlávia mint befejezetlen állam* című könyvében használta. Érdekes, hogy ezt a kifejezést szinte minden volt jugoszláv köztársaságra lehetett alkalmazni. Talán Szlovénia kivételével.

- ¹⁴ A „magányos nemzet” kifejezés voltaképpen a „magányos csoport” kifejezés parafrazisa, amelyet David Reesman amerikai szociológus használt a *Lonely Crowd* című könyvében.
- ¹⁵ Sok mutatója van e virtualitásnak az ún. nagyszerbség retorikájában. Az általam ismertek közül kettő különösen illusztratív. Az első így hangzik: *Éz itt Szerbia*, s a szarajevói posta falára írta valaki. Egy másik tipikus hazai nyelven hozzáfírta: *Éz itt a posta, te hülye*. A másik így hangzik: *Tokióig Szerbia*, ami a *Mi és az oroszok 300 millióan* eredeti változatnak a parafrazisa.
- ¹⁶ Ebből a szempontból érdekes a szurkolók eljárása a nemzetközi mérközéseken, például a legutóbbi labdarúgó Európa-bajnokságon. A hivatalos *Ju-go-szlá-via!* buzdítás helyett mind gyakrabban a *Szerbia!* felkiáltást használták.
- ¹⁷ Egy időben, különösen 1993 és 1995 között, néhány „szerb állam” létezett: a Szerb Krajina Köztársaság Horvátország területén, a Szerb Köztársaság Bosznia-Hercegovina területén és maga Szerbia.
- ¹⁸ A demokratizálódás időnként pretenciózus, időnként pedig megfelelő jelentés nélküli szó. Horvátország esetében is alkalmasabb önelgyőzésről beszélni demokratizálódás helyett, mert Horvátország a választásokon önmagát, saját elszigeteltségét és etnocentrikusságát győzte le, s megteremtette az előfeltételeket a demokratizálódáshoz, a demokratikus intézmények megszilárdításához és funkcionális fejlődéséhez. Minden más csak nagy szavakból áll, amelyek nincsenek hatással az emberekre.
- ¹⁹ A horvátok és a bosznia-hercegovinai muzulmánok, persze, nem maradtak adósai a szerbeknek. Ők is az ugyanabból a történelmi lexikonból vett nevet alkalmazták rájuk – *csetnikek*.
- ²⁰ Ilyen címmel jelent meg a század elején egy szöveg a zágrábi *Srbobran* című lapban, amelyet bizonyos szerb csoportosulások jelentettek meg Horvátországban, s amely a horvát jobboldaliaknak a zágrábi szerb közösség elleni támadása idején jelent meg.
- ²¹ Dr. Koštunica tekintélyes történész és politológus, a Demokrata Párt egyik alapítója, 1993-ban pedig alapítója és elnöke a Szerbiai Demokrata Pártnak. Jelenleg a szerbiai ellenzék nagyobb részének az elnökjelöltje.
- ²² Az interjú a *Novosti – sedam dana* című zágrábi lapban jelent meg, amelyet a Szerb Nemzeti Tanács ad ki.
- ²³ A szerbiai fontosabb és jelentősebb hidak nagy többségét lerombolta a NATO a tavalyi bombázások alatt.

MENTALITÁS ÉS HIT

VAJON A PRAVOSZLÁV VALLÁS MEGFELEL-E A SZERB MENTALITÁSNAK?

VLADETA JEROTIĆ

Az így feltett kérdés, amely sem nem új, sem nem tőlem származik, kihívást jelent mind a pszichológus, különösen az etnopszichológus, mind a teológus, és tágabban az antropológus számára is. Mindenekelőtt, ahogy illik, meg kellene határozni a fogalmakat. Nem kellene, hogy gondot okozzon a pravoszláv vallás, az ortodoxia fogalmának a magyarázata, s én egy mindenki számára elfogadható meghatározását kínálok fel: „Az ortodoxia olyan tanítás, amely közvetlenül, folyamatosan és állandóan kötődik az apostoli hagyományhoz, a patrisztikus és neopatrisztikus áldás közvetítésével, amellyel kialakítja az első évezred osztatlan egyháza megvallásának közös hitét” (Jovan Brija, a legismertebb korszerű román teológus).

Jóval nehezebb viszonylag pontosan bemutatni a szerb mentalitást, a szerb nemzeti jelleget, a szerb jellemrajzot, egyebek között amiatt, mert nem ismerjük, vagy nem eléggé ismerjük, milyen volt a „szerb karakter”, mielőtt a szerb despota uralma alá tartozó terület török kézbe került volna a 15. század közepén. További nehézséget okoz az indokolt kérdés, hogy vajon változnak-e, s hogyan változnak a népek a történelem során. Amikor az egyénről (az egyedi lényről) és annak személyiségéről van szó, léteznie kell valamilyen változatlan vertikálisnak, s ez lenne az az Én, amely az egyed megszületésétől (vagy a gyermek elragadtatásának pillanatától, amikor felkiált: ez vagyok én!) a haláláig tart. Kellő óvatossággal talán feltételezhetnénk, hogy hasonló tengely létezik a népnél is. Amellett tehát, hogy az én (és nemcsak az én) meggyőződésem szerint

a népek a történelem során változnak – a szerb nép például a hosszan tartó török hódoltság után, vagy az orosz nép a kommunizmus hetven éve után –, feltételezem, hogy valamilyen váznak, mint szilárd tengelynek, léteznie kell, vagy szükségszerűen meg kell lennie az egyes embernél és a népnél is. Arra a kérdésre, hogy valamely szakember (antropológus) milyen, többé-kevésbé tartós jellemvonásokat jelölhetne meg a szerb népnél, megpróbáltam választ adni néhány művemben (az utószóban Vladimir Dvornikovič *A délszlávok karakterológiája* című könyvének háború utáni kiadásához; a *Hit és nemzet* című könyvemben és más munkáimban). Ehhez a mostani témánkhoz hadd említsek meg néhány, a szerb nép történelmében viszonylag állandó jellemvonást: impulzivitás és agresszivitás (mint szükséglet, hogy hirtelen, gyakran értelmetlenül reagáljanak a belső és külső ingerekre); bosszúvágy („a dinari ember violens típusa”); az erősebbel szembeni alázat és a gyengébbel szembeni agresszivitás köznépi tulajdonsága (valószínűleg a török uralom alatt és után *szerezett* tulajdonság), ami kétszínű jellemet teremt; erkölcsi és szociális mimikri, ami a legvalószínűbben az agresszorral való azonosulás következménye; kevélység, ami mögött az alsóbbrendűség lefojtott érzése rejlik; büntudat, amiből a szenvedés és az önbüntetés mazochista elviselésének hajlama ered; az igazság és a szociális igazságosság szomjúhozása; az extrovertált magatartás felülkerekedése, a közvetlenség, a nyíltság, a nem kellően ellenőrzött őszinteség ismert jegyeivel.

Teljes egészében tudatában vagyok annak, hogy a szerb nép e felsorolt (vajon lényeges?) jellembeli tulajdonságaira különféle indokolt észrevételeket lehet tenni, akár csak annak, hogy más jó és rossz tulajdonságait is hozzá lehetne tenni. Az idő és a tér rövidsége ellenére azonban, sajnos, meg kell szakítanunk a szerb jellem alapvető (veleszületett és szerzett) vonásaival kapcsolatos, bizonyára érdekes vizsgálódásunkat, s vissza kell térnünk a címben feltett kérdésre: vajon a pravoszláv vallás megfelel-e annak a szerb társadalmi felépítésnek, amelyet az előbb felvázoltunk, természetesen azzal a feltételezéssel, hogy ezt a mentális szerkezetet pontosan mértük fel.

Az így feltett kérdésre a választ egy ismert mai történészünk szavaival kezdem: „Mi történészek úgy valljuk, hogy a történelemben végbement eseményeknek meg kellett történniük.” Ha ez valóban így van, akkor

talán nem tűnhet túlzottan merésznek, ha kiszélesítenénk a pravoszláv vallásra és a szerb népre is, mondván: a szerb nép egyszer a múltban felvette a pravoszláv vallást, tehát fel kellett vennie! A történelem során megnyilvánuló iszlamosítási, vagy a római katolikus egyházzal való egyesítési próbálkozások, az utóbbi időkben az ateizálási kísérlet (a szerb nép gyökértelenítési folyamata), az ideiglenes eredmények ellenére, végül mégiscsak megtört a szerb nép pravoszláv vallásának és Szent Száva kultuszának viszonylag szilárd szikláján.

A 20. századi nagy történésznek, Arnold Toynbee-nek a „kihívásra és feleletre” vonatkozó elméletére (ismételten) hivatkozva azt mondhatnánk, hogy a szerb nép minden jó és rossz tulajdonságával („a pogány örökség szelleme”) éppen pravoszláv keresztény néppé vált, azt a legnagyobb mértékben az Isteni Gondviselés, a történelmi szükségszerűség, a történések vagy véletlenek (attól függően, hogyan tekintünk a történelemre, s a nép szerepére) idézték elő. Miért éppen a pravoszláv vallás részéről érte a legnagyobb kihívás? Azért, mert szerintem, ha a többi vallást tekintve a kereszténység a legtöbbit követelő vallás, akkor az ortodoxia a kereszténységben (a katolicizmus és a protestantizmus között) maximálisan igényes vallás.

Vajon akkor ez a Njegoš „ütése” (a pravoszlávság kihívása), aki megtalálta „a kőben a szikrát” (a szerb jellemvonást)? A válasz csak eschatologikus, jövőbe vetített lehet, a harc kimenetelének teljes bizonytalanságával. Kiknek a harcáé? Mindenképpen egyfelől a pravoszláv vallásé, másfelől pedig a szerb nép távoli és közeli múltjából mindazé, ami befogadhatatlanná, sőt elutasítóvá teszi a pravoszláv kereszténységgel szemben. A szerb nép jellemrajzában e sötét oldalára (Árnya ez neki, mondaná K. G. Jung) helyezem – megtudjuk-e valaha is, mennyire veleszületett és mennyire szerzett? – „anarchikus individualitását”, állandó készségét a tiltakozásra (a balkáni bogumilizmus Vladimir Dvorniković szerint Európa és a kereszténység első „protestantizmusa” volt még a 11. és 12. században), a lelkiismeret, az erkölcsi kötelezettség, a felelősségérzet és a megbánás nem kielégítő fejlettségét, továbbá a szociális élet gyengén kifejlődött érzékszervét. Milyen mértékben képes a pravoszláv keresztény vallás mérsékelni, vagy megváltoztatni a szerb nép jellemének ezt az árnyékos részét?

Majd csak a szerbek jövődõ nemzedékei, amelyek talán másmilyen politikai körülmények között fognak élni, csak õk tudnak majd – igenlõ vagy tagadó – választ adni az írás címében feltett kérdésre: megfelel-e a pravoszláv vallás a szerb mentalitásnak?

KARTAG Nándor fordítása

Megjelent a Psihologija danas című folyóirat 2001. 12. számában

ZSUZSÁVAL, MÉG EGYSZER, A SZÁLLÁSON

PAVLE UGRINOV

A mifelénk csak szállásnak nevezett Gulyás-féle tanyán, ahová azért mentem ki, hogy szemrevételezzem a cséplést és felírjam, mekkora a hozam, főleg pedig, hogy mennyit adott az a legnagyobb asztag, melyet a bácsikám (öthektáros) „maximumán” termett gabonából raktak, összefutottam Zsuzsával, Gulyásék lányával. Zsuzska a háború előtt, fiatal lány volt még akkor, a nagybátyáméknál volt kiscseléd, igazában náluk tanulta meg, hogyan kell dolgozni egy polgári háznál, hogy aztán továbblépve, még nagyobb városba menjen, most már kitanult háztartási alkalmazottként. Én akkor naiv legényke voltam még, ő pedig már bimbózó kislány. Most újra előttem állt az apja, Gulyás papa tanyáján, s neki is ugyanaz a dolga volt ott, mint nekem: mármint hogy segédkezzen a cséplésnél, és rajta legyen a szeme a magon. Időközben meg is feledkeztem róla, de amikor most megláttam, ahogyan könnyű kis szoknyában, blúzban, rövidre nyesett, szőke hajjal, mezítláb mászkál lè-föl a tanyaudvaron, egy szempillantás alatt felidéztem magamban fiatalkori napjainkat. Elsősorban azokat, amikor mi ketten magunkra maradtunk a házban, mert a bácsikám meg a nagynéném néha egy hónapig is valamelyik fürdőhelyen kúrálta magát. Feltolultak az emléképek, méghozzá olyan erővel, hogy rövid időre egyszerűen megbénultam, majd kis híján behülyültem.

Mindig, amikor a bácsi meg a néni elutazott valahová, Zsuzsa kérdés nélkül benyitott a hálószobámba, ahol én minden reggel sokáig lustálkodtam. Mintha ott sem volnék, anyaszült meztelenre vetkőzött, s a

szoba sarkában odaállt a nénikém nagy tükre elé, amelyben tetőtől talpig láthatta magát. Majdnem egyidősek voltunk, az ő szemében mégis közönséges takonypóc lehettem. Csak nagy néha állt velem szóba, leginkább azért, hogy megerősítem valamiben, amiben nem volt bizonyos, de fontosnak tartotta. Ellenben, ha „takonypóc” voltam is, a mozgása, a teste erősen felizgatott, igaz, valahogy nekem megfoghatatlan, érthetetlen módon még. Ezért nem is volt semmi kifogásom a szobámban való jelenléte, még kevésbé az ellen, hogy olyan tetszelegve vizsgálhatja magát a nagynéni állótükrében. Az, amit a saját testén figyelt meg, s azok a felfedezések, amelyeket én tettem az ő testén, mindenképpen különbözhetek is egymástól, de egybe is vághattak, s abban a közös akaratban fűztek össze bennünket, hogy ezeket a fölfedezéseket kétségkívül megállapítsuk és eszünkbe vessük.

Amikor most a tanyán viszontláttam, úgy tűnt, mintha ez az én megrészegültségem, azon nyomban, mihelyt felismert, Zsuzsára is átragadt volna, vagy pedig maga is ugyanúgy élte meg a találkozást, mint én. Mindenesetre elég volt ahhoz, hogy újra összehozzon bennünket, s hogy több legyen egyszerű ujjongásnál és elragadtatásnál. Már az első egypár mondat után, melyet váltottunk, megtudtam, hogy Zsuzsa időközben férjhez ment egy nagyvölgyi legényhez, a helybeli elemi iskola tanítójához. De hát, sajnos, nem tért vissza az orosz frontról, úgyhogy Zsuzsa már két éve özvegy sorban van, pedig jószerivel húszesztendős sincs. Ugyanakkor, hallgatólagosan, abban is megállapodtunk, hogy ezt a fene nagy kedvünket egy kissé visszafogjuk, az óvatosságot viszont fokozzuk, mert a papa meg a házbeliek előtt egyikünk sem szeretne volna elárulni, mennyire odavagyunk egymásért, de még azt sem, hogy netán túlzottan érdeklődünk egymás iránt. Annál kevésbé, mert Zsuzska nem is érezte magát egészen szabadnak, hiszen híre ment, hogy az oroszországi hadifoglyok újra szállingóznak hazafelé Szibériából. Elég az hozzá, hogy a Gulyásék lánya tisztességes fiatalasszonynak számított a tanyán, s a lokomobil meg a cséplőgép körül serénykedő legényemberek úgy is néztek rá, azaz tartózkodással és tisztelettel.

Abban a kánikulában a legkellemesebb a szabad ég alatt aludni. Én is ezt választottam, vagyis hogy az asztag tetejében töltöm az éjszakát.

Az összerakott búzakévéken kinyújtózva belemeredtem a félelmetes, síksági nyári éjszakába, amikor úgyszólván karnyújtásnyira vannak tőlünk a csillagok. A Gulyás-tanya, a hozzája tartozó istálló, góré meg az

udvart keretező, tagbaszakadt szentjánoskenyérfa-sor, mintha nem is e világi volna, olyan valószerűtlennek tetszett a sziporkázó csillagfényben. Az otromba gőzlokomobil, melyet hasásra nyúlt szíjártételel kapcsolt össze a cséplőgép dobjával, úgy cövekelt le az udvar közepén, mint egy éjfekete, hideg, de éber túlvilági szörnyeteg. Még csak innen-onnan hallatszott emberi hang, egy-egy elnyújtott hívó szó és hars válasz az éjszakában. Majd hirtelenében egy tiszta, ámbár fojtott hang közvetlen közelből: „Vársz, ugye?!” Egy igazában meleg és bizalomgerjesztő hang, Zsuzsa hangja, melyre azonnal ráismertem, nyomban utána pedig megpillantottam őt magát is az asztaghoz támasztott magas létra tetejében. „Várlak”, válaszoltam alig-alig meglepetten. „Nem türelmetlenkedél?”, kérdezte, miközben föllépett a búzakazalra. „Nem, biztos voltam benne, hogy kijössz!”, feleltem, és erőteljesen magamhoz vontam. „De hiszen ezt megbeszéltük – a szemünk beszélt, nem igaz?!”, jegyezte meg, és mellém heveredett. Közöttünk abban a szempillantásban kialakult a természetes bensőségerzet és egyetértés, melyet bearanyozott a találkozás öröme. S ekkor akaratlanul elhallgattunk; minden szó feleslegessé vált, csakúgy mint bármiféle kérdés vagy aggályoskodás; ettől fogva bizonyos belső parancsok irányítására bízunk mindent. Merő érzékiség volt az egész, olyanfajta tiszta és hamisítatlan ösztönös vágy, amely még a tűző nap alatt és a bennünket körülölelő végtelen rónaság hatására ébredezett, most pedig ezeknek az alacsonyra ereszkedett csillagoknak és varázslatos fényüknek köszönhetően éledt fel újra; vágy, amely egyértelműen testet akart öltetni. „Még vonzóbb vagy, mint öt-hat évvel ezelőtt”, törtem meg a csendet, és feléje fordultam. „Most többet is tudok, mint akkor, amikor még zöldfülűek voltunk!”, jegyezte meg Zsuzsa. „Amikor megláttalak, mindjárt megkívántalak!”, mondtam. „Csak azért vigyázz – most igazi nő vagyok!”, figyelmeztetett Zsuzsanna, és csókra, férfikézre vágyva, lágyan, hízelkedve végignyúlt rajtam. Mindkét karommal sóváran átöleltem, és izmos, de simulékony teste rejtelmének felkutatásába fogtam. „Csak ne légy türelmetlen!”, intett meg újból, s egy-pillanatra lefogta a kezem. „Nem vagyok türelmetlen”, mondtam, „csupán sokáig vártalak!” „Engem is megvárakoztattak a kútnál, hogy megfürödhessenek!”, mondta nyomatékosan Zsuzsa. „Igaz is, kútvíz szagod van, síkos a bőröd!”, mondtam, és folytattam a simogatást. „Te meg a nénikéd hálószobájára szaglasz!”, tromfolt vissza, és felnevetett. Szerettem volna újra meztelenül látni, úgy, mint valamikor

a néni szobájában, ezért levetkőztettem. Nem ellenkezett, az óva intés azonban most sem maradt el: „Ne siess! Úgy akarom, hogy élvezzünk: hogy a lehető legtöbbet érijük el!”, tette hozzá, s egy pillanatra elhúzódtott tőlem. „A férjem gyengéd volt hozzám!”, mondta nosztalgiaiával a hangjában. „Nagyon szeretett engem! Mindent, ami a legszebb a szerelemben, tőle tanultam!” A legkevésbé sem zavart, hogy ilyen helyzetben a férjét emlegeti; sőt, inkább tette készítetett. „Minden éjszaka, a földeken át, gyalogszerrel jött át Nagyvölgyről. Mindaddig, amíg csak össze nem keltünk!”, folytatta Zsuzsanna, mint aki – szemmel láthatóan – nemcsak simogatásra, hanem jó szóra is, egy kis beszélgetésre vágyik. „Hogy hívják?”, kérdeztem, mintegy a kívánságát teljesítve. „Lázárnak!”, felelte. „Mindenkinek azt mondja, hogy ott végezte, Szibériában, hogy ott ment tönkre!”, folytatta a fiatalasszony mindinkább belemelegedve a történetbe, s mind hevesebben is egyúttal, ami gyengéd simogatásaiban és csókjaiban is megnyilvánult. „Ha túlélte, hazajön!”, mondtam. Zsuzsa mintha csak ezt akarta volna hallani, egyszerre csak teljes hosszában hozzám simult. „Akárcsak az a bibliai, feltámad az én Lázárom! Én hiszek benne!”, jelentette ki szilárd meggyőződéssel. (Ebben a pillanatban Krleža neve suhant át agyamon. Vučjak című drámájában Lázár, a tanító, Szibériából tér haza!) „De most te vagy az én Lázárom!”, kiáltott fel Zsuzsa, hanyatt fordult, és széttárta karját. „Mindenesztül akarlak!”, sűgtam a fülébe felajzottan. „Akkor gyere! És légy gyengéd!”

Ami azonban egyedülállóan emlékezetessé tette kettőnk egymás iránt megnyilvánuló gyengédségét és szenvedélyét, az a szinte elviselhetetlen felismerés volt, hogy ez olyan találkozás, amelynek holnap éjszaka nem lesz folytatása, vagy ha mégis, az lesz egyúttal az utolsó! Soha többé nem látjuk egymást; hiszen mindez csupán a véletlen műve! Egyszerre az a mérhetetlen égi boltozat, a napsütötte vagy csillagos ég, meg a rónaságnak az a végtelensége, amely éjszaka is érezhető, egyedül az vállalt velünk cinkosságot tántoríthatatlanul, és tartott ki mellettünk mindvégig. Mindörökre mellettünk, mert mindörökre bennünk; s tisztavirág-életű szerelmünk ellenében, amely azonnal véget is ér, amint beteljesedik.

Minden olyan könnyedén, egyetlen bódulatban zajlott azon az éjszakan; olyan természetesen és beteljesedve a végsőkig. A tiszta szenvedély rázta le béklyóit; a szenvedély, amely a legkevésbé sem fárasztott, ellenkezőleg, mind magasabban szárnyalt, és határtalanságra: a természettel való egyesülésre törekedett, azért is volt olyan tiszta. Ahogy

múltak a percek, mind tökéletesebb egyetértésre jutottunk kölcsönös vágyunk dolgában; azazhogy egymástól különböző készletéből táplálkozó, két külön vágy dolgában, amelyek azonban, belső azonosságuk okán, egy pontban találkoztak. Azért, mert ez a rokoniság lényünk legbensőbb zugából érkezett.

A természet, szelíden bár, de hajthatatlanul, csupán elringatott bennünket.

BORBÉLY János fordítása

VÉRALMA-HULLÁS

B. FOKY ISTVÁN

Kinek? Hol? Mikor? Mit? Miért?

Danilót szólítám még tegnap este,
évtizede már?! Ki is gondolhatná.
Délnek gurult a nyár, valahol messze
kis gesztenyegumóval a napsugár
és vak barátom zsinórját áztatta,
Vértó vérben skarlátszín halaknak,
fehér botjain még Kis szalmakalapja
úszott ősz nádbugák tövén a partnak.

Megszólítottam az éjjel Fehér Ferkét is,
még aznap éjjel, mert kukáinkkal zörgött,
soron kívül matatta sötétben száraz kenyér
betevőjét másnapra, nehogy megelőzött
legyen hajnalra, mert fürgébb fiatalja,
s ha nem siet, elmarja előle napjai szekér-
nyomát a lenni úton, a voltam szemével,
és szikár prézli-lelkét egy dinárért adja.

A Betyár-völgyön át, ott Karadordevónál,
megszólítottam a fáradt Kukacot.
Madárijesztő, ahogy vásznain áll,

és verejtékezi a haldokló Napot
egy koraszürkület-tanyarom ajtaja
közöbén ültében, késősürkületre várva,
Nagy Apáti-a az alig rőzsatúznél
gondolt épp átvérezni egy Más Világra!

A Krivaján, a mélypont tehénbögéses
éjszakáján kuvikkal a fejtögyűlyással beszéltem.
Sándorban felbűgött az ötszáz köbcentis,
és vaktában száguldozott a friss vetésben.
Angyalnál kiült szembogarára virrasztani
Rogatica felől a vacsoracsillag s
a kanyar után, a kaptatón olyan volt Bandi,
mint akit vittében éppen őszi szelek hoznak.

És a Telecska-dombok Ungár-hajlatán
zongoránál ült éppen a század-számadó!
Most is tintaceruzával számokat babrált,
hogy pirkadatra pihenni lenne jó.
Meddő kísérlet volt már megszólítanom:
tövíg égett gyertyaláng-lelke kilobbant,
és már messze zörgött, füttyögött csetreseivel
az Ungár utód egy távoli, pislá Univerzumban.

Etelnél ért a hajnal. Etelközt beszolgált pálinka
illata kavargott orromban, kialvatlan asszonysszaggal.
Keserű volt már számban a dohányföldék
reflexiói okozta koraszürkület, Halállal,
mikor megszólítottam a Megszólíthatatlant,
a Sírkert-kanyarnál magasló, csonka kézfejet,
akit a századvég, e véralma-, országalmahullás
mindigre kopjafázott Telecska-domb ágyad felett,

és hiába mondom már K. Frigyes után
szabadon, hogy Szivác-völgynek is két partja van.
Hiába szólítom Kornélt már Hozzád, s
hiába szólítnám átvérezett magam, mert

amit mondhatsz a megszólított jogán,
az sosem lesz, hogy aláztathoz porig hajolni!
Valami bogár poroszkál most már porodban,
s marad a lősz – porból csak porrá lenni.

És mégis, ott, a magas templomdombon,
ujjperec fosztotta kezéd-szólítás!
Az oltár feletti kérdőjelekben jайдult
faragványcsoporton, tükröd foncsorán
megszólalt magányod, egy végső szorítás
s utcahossz avarban rozsdult diófák
maguktól lesznek majd torzó-kézjegyben
felelet válasza egy nagy nulla okán.

A Fát szólítom, kedvencedet. A véralmafát.
Telecska elment már a Szemzők felé s
Kis-Szivácnak tart, tört kövön zötyög
a harmadik jogán egy új évezred elé.
Véralmák hullnak s Danilo gesztenyéi,
Kukac lenvásznain átvérzés-szintézis.
Valami végleg roncsolttá lett bennünk,
csak couleur locale lennénk tán mégis?

És itt, a pincék során is véralmafád,
róla hullanak véralma-könnyek.
Valaki biztat – Kerény félúton –, hogy
a múlt Időből is újra feléd menjek.
De megszólítani én már soha
nem tudhatok senkit és sehol,
magaddal vitted feleleteid,
és szólítatlanul is itt vagy valahol!

Szabadkán, 1999-ben, Atti születési napján októberén

ÉNARC-KÉPÜNK

Mintha Farkas B. pasztell Ölelésében
fognád kezem, öröktől, sziámi kötődéssel.
Árnyék árnyékán, napkeltelesen,
énarc-képünk visszfényén, roncs-képleten

kísérletezik a századvég szétszedve összerakni.
Páriák és párvenűk világán, agyonmosottan
kényszerülsz finoman, macskatalp puhán mosolyogni,
de ott mögötted a tehetetlenség kimondatlan.

S én mögötted, a megtúrni nehéz házi feladat,
te mögöttem, a várva várt Sirokkó látás-vakulása.
Énarc-képünk egérszín, riadt pillantásairól
egy világtékozlás bámul a Bájin-hátra,

és ha feltűnik sziluetted a Hercegovacskán,
miből már mára freskó-darabkák maradtak.
Kis-Palics nyugalmaiból próbállak összerakni,
melegét keresem benned a téli napnak.

Mintha Farkas B. pasztell Ölelésében –,
énképünk voltál, vagy, s mindigre leszel.
A ki nem mondottakban talán leginkább
vagy jelen, s számomra csupán így létezel!

UTCABÁL

A Magyarkáim ciklusból

Petőfis önolvasat

Hozott anyagból építkezünk.
Nyomják a szót a szájbanköltők.
Magzatvízválasztón csüng észak és dél,
paprikafüzéren emberöltők.

Áll a bál Bácska és Bánság hosszan,
millennium-köntösben az utcanép.
Én, ki sosem szoroztam, osztottam,
csupán epét iszom itt legelébb.

Öszvéren ül a fajtám népe,
s üget, mint ügetnek kislevelek.
Ördögfejtüskébe lép, ki erre jár,
s kikezdi húsát dühös szeléndek.

Üstökig földben magyar-szkarabeusz,
biztosítva nekünk a három közép.
Valahol Tiszamély alszik Zeusz,
bolondos utcabájt mulat a Nép.

Rianás-versekben vérjégszilánkok,
megalvadt immár buckák vér-bora.
Bácsa-Bábelnek Pannon-pannóján
terítve csúf alánk szépapánk suba.

Í-romos romlás, könyvekből írott
égben a gyökér, alant szarkaláb.
Múltfél-táró nyüzsgés, szakad a fogódzó,
fejen áll szédülten magyar (a) Vajdaság.

Kispolgári kaptár épp kirajzás előtt,
nincs hozzá anyaméh és törzsön az ág.
Poszméhek zajognak, a mézgába fútan
csupán önlenyomat magyarkás Bácskaság.

Kornyika és tompa csúrdöngölős minden,
asztali citerák végek énekeltje.
Vértavi hídláb-díj a Szóból ollózva,
tövisszúró gébics istenkertecskéje!

Theresiopolis döbrögis portáin
szecesszió-termek utcabáli sora.
Mindenütt ott immár vajd. magy. kispolgárin
Veronika-kendőnk kult. magy. útnak pora.

Burjánzik a nyüzsgés, pezsdül savószintünk,
fakutyán tavaszban kérész halálharca.
Tolmácsoló sáskák imához vezényelt
reproduktív-halma zörög az avarba.

Te, bezzeg, csak húzod agyarrá magyarka,
dalikázol egyre, oly jól megyen sorod.
Rázogatod egyre melyette rongyaid,
sokaknak tetszetős játszod bűnbánatod.

Álvaszülés-torzók, egyke barlanglakók,
kárókatónáknak tolla nyomán fejfa.
Becsevár térítõn lészen vízvázasztók
délre konyult kedvünk kultúrvigadalma.

Hintik immár mea s culpa virágporát
csukódó szemhéjak seprőcskéi hosszán.
Pitypang-ravatalon vajd. magy. mulandóság
szürcsöli kehelyből korunk miseborát.

És ha Pegazusán fölszárnyal magyari,
énekkal és tánccal, jó talp alá húzva,
sose halunk! soha? Mohácsok mohája
lészen immár párna fejünk alá dudva!

Áll a bál Végeken, a Vajdaság hosszan,
állvaszülés-torzók kiárusítása!
Pannon-pannó kellék, ihajtyuhaj díszlet,
vigad a magyarkák jobbra jajdulása!

(Szabadka, 1998 májusa)

BABY FACE

JÓ DAL KÁLMÁN

Techno-kirakatok, neoncsőrengeteg, hologramspirál. Műmárvány lapok határolta csillogó klausztrófóbiával redőzött térszerkezet. Albert, Igor és én a bevásárlóközpont második szintjének egyik krémszínű festékréteggel bevont liftajtaja előtt.

Szókített hajú, távol-keleti nő lép ki a liftből, mobilját arcához szorítja, gúnyos tekintete átsiklik fölöttünk.

„Hülye quisling” – morogja Igor végigsimítva rövid, szókített sörtehaján. – „Halasszuk el a diverziós akciót.”

Albert farkasmosolyra húzza vékony, vértelen ajkát.

„Neked mindig a más nője kell.”

Igor körbepillant a jövő-menő embertömegben. Tetovált keze ökölbe szorul. Szemgolyója vérekes, pupillája zúzott gyümölcs.

„Csupa ellenség. Nekem nincs lelkem.”

Magamhoz szorítom a plasztik robbanóanyagot tartalmazó csomagocskát, és érzem, hogy erekcióm van. A kirakatokban a folyadékkristályos tévékészülékek ontják a különféle csatornák különféle műsorait.

A bibliofil könyvesboltban nézelődünk. Nietzsche, Kierkegaard, Heidegger. A kirakatüveg mögött bőrfejúek, harikrisnások, feketézők, menekültek. Albert egy puha borítású zsebkönyvet csúsztat a kezembe. A templomos lovagok titkai. Igor Lautréamont-kötetet böngész, szarvaink, karmaink csöndben nőnek a papírlapok közt matató ujjak surrogó neszében. A diktafonomba suttogom:

„Olyan hatalmasnak érzem magam, és mégis olyan fölöslegesnek.”

Fojtott, nyirkos levegőjű környék, a mesterséges tavacska moccsatlan felületén piszkossárgán tükröződő félhold. Posztmodern épületkomplexum, csaholó vérebekkel a mértani pontossággal nyírt, pedáns franciakertben. A bazsarózsás selyemtapétával burkolt, erkélyes helyiségben a lányok orosz rulettet játszanak.

Anna a halántékához emeli a pisztolyt, és elsüti. Semmi. Márta lecsapja milk shake-es dobozát az asztalra, és felüvölt:

„Hülye kurva, szétrúgom a kopolyúdat!”

Eszter, egyik kezében törött üvegyakkal, a másikban pisztollyal, megáll előtte.

„Csitt.”

Márta ellenségesen körbetekint.

„Faszszopó gecik.”

A sarokban gubbasztó zulu siratóasszonyok feljajdulnak. Arcukon törzsi beavatásokon használt festékjelek, aszott testük görnyedten kuporog a támlátlan székeken.

Anikó felkel az asztaltól.

„Elkések a partymról.”

Anna Anikó vállára helyezi könnyű kezét.

„Várj. Te azt teszed, amit én mondok.”

Félig nyitott ajka Anikó nyakán. Táguló-zsugorodó univerzum, puhára borotvált, lucskos rejtély. Márta tengeri kagylót szorít magához, Eszter ujjai egy másfajta elragadtatás döfködő korlátai.

Izzadtan összefonódva szürcsölik magukba gyors vizű folyók nyirkos nedveit. Fák mély gyökézzettel a meddő talajban. Csikorgó csörlőjű, nyálkás kutak fölé hajló varázsmadarak.

Eszter megigazítja fején a töviskoszorút.

„Ősöreg vagyok, mint a kövek, vagy mint a néma, elnéptelenedett völgyek. Sárkány vagyok. Sóhaj vagyok. Csodálatos kislány vagyok.”

Álmatag szuszogás szüremlik elő a padlóra dobált díszpárnák közül. Kint az utcákat ellepik a babaarcú szörnyek, a harckocsik, a csillogó szemű megszállók. De mindez lényegtelen.

Albert ágyékkötőben dohányzik az erkélyen. Szemei smaragdkövek, tartása önelégült elbizakodottságot sugall. Kétágú, repedezett nyelvént kiölti, mellbimbóiban fémkarikák.

Play backról megszólal egy hang:

„Ki vagy te?”

Albert a mikrofonba duruzsolja:

„Földönkívüli.”

IKONOSZTÁZ A VILÁG VÉGÉN (IV.)

DRAGAN JOVANOVIĆ DANILOV

IV.

Danilo már harmincöt éves korában öregnek érezte magát. Különbösen hát nem mondta már valaki, hogy az ember csak mások szemében lehet fiatal, a magáéban sohasem? Úgy érezte, csupán egy a sok közül, ember, egy ördögi kezektől alaposan megkevert kártyacsomagból. Undorodott azoknak az úgynevezett száműzött értelmiségieknek a siserehadától, ezektől a kikopott, szónokias, dezinficiált figuráktól, akik minden közészerűségük ellenére, máról holnapra a nemzetközi média meg a napilapok irodalmi mellékletei figyelmének tárgya lettek. Elborzadt közhelyeiktől meg hamisításaiktól, amelyekkel a hazugságnak, a ferdítésnek szerettek volna érvényt, polgárjogot szerezni. Valójában az történt, hogy a „száműzötteknek” ott a Nyugaton legfeljebb az életszínvonaluk javult, ami egyáltalán nem mondható félresikerült könyveikről, ezekről a se íze, se bűze önvallomásokról, amelyekben egy szemernyi titok sincs. Danilo igazán együtt tudott érezni, de csak azokkal a szerencsétlen emberekkel, bajba jutottakkal, akiket brutálisan kiűztek évszázados hajlékaikból, azokkal a magatehetetlen, kiebrudalt emberekkel, akik még csak nem is remélhették, hogy meleg menedéket találnak asszony népüknek, öregjeiknek, kicsinyeiknek. Vannak jelenetek, amelyek mélyen Danilo emlékezetébe vésődtek – öregek, nők, gyerekek, akár az elfáradt csókák, pihentetnek, hevernek valamelyik út menti

kaszáló vagy vízmosás oldalában. Vagy amikor a menekülők a megáradt folyón kelnek át:

*Kicsinyke csónak, de mi
húszan ülünk benne.
Még csak egy könnycsep, és
mindjárt fölbillenne.*

Nos, ezt írta egy papírszeletre egy tizenkét éves kisfiú, trpinjei menekült, amikor egy folyón mentek át. Egy gyereknek ezekben a verssorokban több az igazság és a drámai erő, mint azoknak az állítólagos disszidens értelmiségieknek meg álirodalmi kuktáknak könyvtárat kitevő fércműveiben.

Kevés élő lélek maradt a városokban és kisvárosokban. A rémületekben megvadult, elállatiasodott emberek csapatokba verődtek, és gyilkos bizalmatlansággal méregették egymást. Határtalan kegyetlenségekre ragadtatták magukat. Az ellenség fejét karóra tűzték, úgy hordozták körül az utcákon. Öreg bácsikák, vézna anyókák meg fiatal nők az apróságaikkal penészes pincékben húzták meg magukat, s ezekben a koszos, nem embernek való odúokban töltötték hosszú napokat és éjszakákat. A koplaló gyerekek olyan pehelykönnyűek lettek, hogy egyik tenyerén is elbírták őket az édesanyjuk.

Az elmegyógyintézet ápolójai, a nirvána e szelíd, jámbor gyermekei, akik Isten áldásaként hordozták tébolyuk terhét, s akiket ottfelejtettek a hegyi szanatóriumban, a nagy szaladás zűrzavarában kitörték a kórházkapun, és kóborútra keltek Boszniában. Bogyókkal, gombákkal, fűvekkel táplálkozva, zavarodott elmével csatangoltak hegyen-völgyön át. Gyógyszerek híján hallucináltak. Meg-megérintették egymást, talán azért, hogy meggyőződjenek: élnek. Itt már senki sem verhette őket, nem úgy, mint korábban az ápolók meg az orvosok. (Van-e nagyobb bűn a világon, mint a testet ütlegetni a lélek bajáért?)

A háborús felfordulás, miként a megáradt, zavaros víz sodorta el az embereket, nagy távolságokra és végérvényesen. A végeláthatatlan, néma gyászmenetre emlékeztető emborsor lehangoló látványt nyújtott. A feldúlt arca e szerencsétleneknek, akik máról holnapra otthonuk és meleg családi tűzhely nélkül maradtak. Egy ideig az erdőben bujdosnak, majd pedig traktorpótkocsikra, motorkerékpárra, szekérre kapva fel, ki

mit ért, leginkább egy kis harapnivalóval a csöppnyi motyóban, de sokan enélkül is, menekülésre adták a fejüket. Sokukat az események kérelhetetlensége tarolta le, mint a nyári vihar a termést. Ereje fogytán a korosabbja ahhoz hasonlóan maradt el a menetszlop mögött, ahogyan a kiöregedett állatok szakadnak le, valahol a fagyos éjszakában, a ragadozók elől menekülő csordától. Zuhogott az eső, mintha dézsából öntenék, s a menekülők nyakába, ráadásul, gránátéső zúdult. Egy szösze ikerpár, az egyik kisfiú, a másik kislány, olyan egyéves formák lehetek, sírt. Mindhiába szopták, szortyogtatták az emlőket, egy csepp tej nem volt bennük. Hogy valamiképpen védelmet nyújtson báránykájának, egy másik édesanya beköltözött egy útszéli autóroncsba, fiacskái onnan leskelődtek kifelé, mint a kutyusok. Egy toprongyos, síró-rívó asszony, vezetékre fogva, hófehér kecskét vonszolt maga után. Már megháborodott a jóasszony – három nappal korábban csecsszopó gyermeke halt meg a keblén.

– Azt az utat nézzétek meg ott! Azon az úton érkezett az Antikrisztus – bizonygatta egy apóka.

Odalépett az emberekhez, és sorra megkérdezte őket, nincs-e hírük Mladen Bjelogoracról, egy hétéves fiúcskáról, az unokájáról. A nagy szaladáskor, azt mondja, leesett a traktorról, és nyoma veszett. A bácsi, különben, a fiairól sem tudott semmit.

*

A fagyos ég alatt tüzek sziporkáztak. Egy csapat katona átkutatta a szegényes falusi viskókat. Félték, netán rájuk lőnek valamelyik szálláshelyről, ezért csak úgy lopakodva járták a házcsoportokat.

Danilo ezekben a napokban tüzes beszédeket hallott, melyeket E. T., a parancsnok, egy modortalan, a maga lelkesültségében már-már primitívnek mondható ember tartott katonáinak. Egy hang üvöltözött Danilo háta mögül:

– Az írmagját is kiirtani! Tüzelj! Hogy behülyüljenek!

Fütyültek a golyók, körös-körül robbanások hallatszottak. A gránátok sok-sok behavazott növendék fenyőt megsemmisítettek.

Danilo egy sánc mögé hasalt, ahonnan alkalmas rálátás nyílt a fölperzselt és elhagyott, nyomorúságos falvakra. Tüzelt ő is, ám sehogy sem tudott szabadulni kényszerképzetétől, hogy őbelőle most valaki más

lövöldöz, alkalmasint egy sötét lelkű hasonmás, aki egy pillanatra beléköltözött. Még egy tompán pukkanó, távoli lövést hallott, utána pedig mélységes, álmosító csend borult mindenre. Időről időre helikopterek húztak el az égen, a súlyos sebesülteket szállították. A kórházak zsúfolásig megteltek akna- meg gránátrobbanásokban iszonyatos sérüléseket szenvedett, megnyomorított emberekkel, a kimerült ügyeletes orvosok meg a véres kötényekben futkosó ápolónővérek pedig már napok óta nem hunyták le szemüket.

A szemben levő oldalról a „fűrészgépek”, vagyis a háromcsövű nehézgépfegyverek kelepelték. Körös-körül aknavető gránátok hullottak, s Danilo egyedül attól félt, nehogy nyomorék maradjon. Egy órával azelőtt, közvetlen közelében, találat érte Jagger nevű bajtársát – a golyó úgy fúródott a homloka kellős közepébe, hogy koponyája a becsapódás erejétől szétnyílt, mint az érett dinnye. Menthetetlen volt, noha adott még életjelet magáról. Jaggert, különben, a behívókézbesítők az Arany Moréna étteremben kapták el, ott ebédelt a feleségével, házasságuk harmadik évfordulóját ünnepelték. Bekísérték a laktanyába, s ráhúzták az angyalbőrt. Ekkor áttette az egyenruha zsebébe azt a kis guminyuszit, melyet kétéves kislányának vett. A halálosan megsebesült test görcsös rángatózása közben a nyulacska kiesett a zsebéből. Ez a jelenet különösen meghatotta Danilót.

Már hónapok óta nem vetette le a csizmáját, úgy hozzánőtt, mintha saját testrésze volna. Másnap egy csoport fegyverrel kizöldült kukoricaföldek, terméstől roskadozó szőlőtőkék meg olyan almáskertek között vezetett az útjuk, ahol az érzékeny gömbölyded almák akkorára nőttek, hogy majd kicsattantak az egészségtől. Megérkeztek az első harcvonalra. Az állhatatlan ködfoltok szertefoszlottak, s az egyik magaslatról a harcosok egy kisvárost pillanthattak meg őszi rozsdaszínen, amelyet a korán leesett, még egészen el nem olvadt hó tarkított helyel-közzel. A tarlókon fekete frakkos varjak károgtak. A katonák óvatosan haladtak, nehogy eltalálják őket. Az usztraság soraiban, akiket ők egyszerűen nagybácsiknak neveztek (így, családiasan, nemde?), önkéntes lányok, Csehországból jött mesterlövészek harcoltak. Mostanság ők voltak a háború hiénái. Havi nyolcszáz német márkáért civilekre lövöldöztek.

Egy ligeterdőben megálltak falatozni. Gőzölögtek a csajkák, közben egy sebesült harcos, akit úgy vonszoltak magukkal, nyögdécselt és jajgatott.

– Egy cseppet se félj te, bátyuska – nyugtatta az orosz Podbjelszkij –, közel a kórházunk, hamarosan tiszta, fehér lepedőn fekhetsz, és szép ápolónők kapják majd be a farkad!

Valaki szájharmónikázott, mialatt Podbjelszkij ábrándos, vágyakozó szibériai meg bajkái rabnótákat dalolgatott azon a repedtfazék-hangján.

– Na, ha vége lesz ennek a háborúnak, akkor hazamegyek – fogadkozott Podbjelszkij selyma mosollyal az ajkán. – Odüsszeusznak húsz év kellett, hogy hazavergődjön, annyi időbe telik nekem is. Kabarét nyitok Rostockban, ahol feleségem meg fiam van – magyarázta el Danilónak.

– Érted? Nem kuplerájt, hanem pont kabarét, és meglóbálom a micsodámat az egész világ előtt. Csinos lányok csak meztelenül fognak táncolni, az emberek pedig jönnek, és nézik. Mert tudod, Danilóm, az én egész életem egyetlen lángnyelv. A rituálé végén meghallgatom Rossini Quando corpus morieturját, amely érzékelteti azt a pillanatot, amikor a test meghal, és a lélek eltávozik.

– Szép itt az éjszaka – kottyantotta el magát valaki beleszimatolva a nyirkos éjszakába. Sötét volt, mint az alagútban. A fák elázott, kopár ágairól csöpögött a víz. A napokban pusztító záporok vertek végig a földön és a fákon, nem csekély kárt okozva. Durva lópokróccal a vállán Danilo az egyik kátyús lövészárkokban állt őrséget. Komor gondolatokba merült az e világi javak értelmetlenségéről és hiábavalóságáról. Még egynéhány nappal azelőtt csikorgott a korai hó a csizmák talpa alatt, éjszakánként erős fagy csípte irgalmatlanul az arcokat, az emberek bokáztak a lövészárkokban, hogy megmelegedjenek valamennyire. Most meg, lám, hogy megenyhült. Utána aztán egész nap szakadt az eső. Abból a fajtából való, amely ha nekisimul, napokig nem áll meg. Egy pillanatban Danilót átjárta az az ősi, elemi gyönyörérzet az őt körülvevő hideg nyirkosság, a dágvány büze és undora ellenére is. Eltűnődött, hogy a nagykorú, civilizált világban a fiúk és a lányok most mozi- meg színházjegyért állnak sorba, hogy a mamák meg a papák drágalátos fiacskái kávéházban ülve szürcsölgetik narancs-dzsúzaikat és más ringóitalaikat, ő meg itt kiéhezetten és kimerülten, éjszakákat nem alszik ebben a sötét, sáros farkasveremben, s mi más várja, mint az, hogy

valamiféle útonálló haramia vagy nigger zsoldos golyót röptsen a fejébe, majd fölprítsa, mint a répát. Mert a háború hiénáinak jelszava egyszerű volt és a napnál is világosabb: ahol megfizetnek bennünket, ott a hazánk. Hát ígyzen üzengettek a világ vezető napilapjai újságíróinak a yorkshire-i késelők.

Danilón átsuhant az édesanyja alakja, ez a törékeny teremtés, aki mintha Lucas Cranach egyik vásznáról toppanna elénk, és csendesen könnyekre fakadt. Mélységesen e növényként élt asszony gyermekének érezte magát. Eszébe jutott Andela, anyai féltestvére. Micsoda csodálatos képzeletvilág lakozott a csinoska, süketnéma lány vézna testében, aki ezenkívül későviktoriánus szenvedéllyel vonzódott a szellemekről szóló históriákhoz. Andela az édesanyja szépségét és tudóasztmáját örökölte. Majd elmebeteg lett. Az volt a mániája, hogy anyjának nincsenek mellei. Egy elmeorvos, dr. Biserović professzor, megállapította a diagnózist: Neurastenia architectonica! Sajnos, az összeomlás elkerülhetetlen volt. Pszichoanalitikusának, bizonyos Herzog asszonynak, azt mondta:

– Bármit mond is ön, abból, sajna, semmi sem vonatkozik rám. Szavai nem hatolnak el hozzám. Sem az eszemig. Sem a bensőmig.

Danilo egész élete adta egy füleléssé vált. Az őrijító várakozás, amíg meg nem jön a váltás, maga volt az örökkévalóság. Itt, alig tíz-egynéhány méterre tőle, sárfoltos egyenruháikban a fáradt, átfázott katonák úgy aludtak, mint a kisgyerekek. Ő meg bóbiskolva várta a reggelt, hogy maga is elnyújtózzon a szalmán, s legalább egy keveset aludjon. Egy pelyhes állú, pakraci legénykének, kész gyerek még, neki kellett volna felváltania az őrségen, de hát sajnálta felkelteni.

– Kis zöldfülű – suttofta Danilo, amikor látta, milyen édesen alszik a fiú. S őrségen maradt helyette is.

Ezekben a napokban, bizony, látható nyomokat hagyott arcán az álmatlanság. A szeme alatt sötét karikák rajzolódtak ki, a keze remegett.

Egy éjszaka, őrségen volt akkor is, a vaksötétből odasántikált hozzá egy girhes, ázott kis kutyus. Odabicegett Danilóhoz halálos ijedelmet keltve. Egyre csak ott sündörgött a lába körül, láthatóan nem tágitott mellőle. Hiszen ő is, ez a pirinyó élet, éppolyan kitaszított és magányos volt a világegyetemben, mint amilyen elveszettnek érezte magát Danilo is ezen az álmatlan éjszakán, amely a mesterlövész golyója miatt még áthatolhatatlanabbnak tetszett. Ez a csúf, de rokonszenves teremtmény

az elkallódottság eleven példaképe volt. Danilo gyengéden felnyalábolta (ó, ezek a törékeny, valószerűtlenül finom szálak, amelyek a még lélegző lényekhez fűznek bennünket), és gyapjúujjásához vonta, hogy megmelegesse. Ebben a pillanatban nagy megnyugvást érzett, mintha eddig a világ egész mozgása beléfagyott volna.

Éjszakánként, melyet olykor-olykor a holdvilág zöldes fénye ragyogott be, minden neszt komolyan kellett venni. A legkisebb sussanásra megremeg a szív. Ezt rendszerint szélcsend, az a süket rezzenéstelenség követte, amely bármely más hangnál mélyebben hatol az emberbe. Egyszer Danilót elnyomta az álom az őrségen. Szendergésében vonatkerek egyhangú csattogását hallotta. Fekete fejkendős asszonyokat és a sötétségben kísértetiesen pislákoló, rengeteg gyertyát látott. Ál-mában erdőben járt, s ott egy idős emberrel meg annak csodaszép lányával találkozott.

– De hát mért olyan félénk a lánya? – kérdezte meg a bácsit.

– Meghibbant – hangzott a válasz. – Az emberektől fél, az állatokat szereti. Azért is lakunk itt, az erdőben. Egyedül itt, amíg a farkasokkal, őzikéivel meg a nyulaival játszadozik, nyeri vissza lelke nyugalmát az én Vasilisám. Már megbocsásson, fiatalember, megijesztette a lányomat, legféltebb kincsemet. Menjen innen, kérve kérem. Távozzék, fiatalúr!

Attól fogva Danilo napokig úgy viselkedett, mint az alvajáró. Hol a szeretet ezen a világon, ha az ember leglényegesebb tulajdonságának mércéje, hogy alkalmas-e katonai szolgálatra?

A falusi muzulmán édesapa eszeveszett tehetetlenségében, amitől megfagyott a vér az erekben, haldokló gyermekét tartja a karjaiban jajveszékelve. Hangja halott. Igen, halott. Danilo életében először észlelte, milyen a halotti emberi hang.

– Megbasszuk azt a mozlím anyákat mindazért, amit Rigómezőtől máig elkövettetek ellenünk – üvöltötte egy tőkfilkó.

Danilót ellenben a hátborzongató jelenet Goethe Der Erlkönigjére, a Tölgyfakirályra emlékeztette, melyet a német romantikus a Fűzfakirályról szóló dán ballada motívumai nyomán írt. Eszébe villant, ahogyan – akit sohasem ismert: – az apja tartja őt, és sír. Keservesen, mint a kisgyerek. Odalépett a katonához, aki az imént úgy szidalmazta a muzulmánt, és tán megfojtotta volna, ha bajtársai meg nem akadályozzák.

– Állatok vagytok ti mindannyian! – dühöngött. – Oktalan barmok. A gyámoltalanokkal szemben hősködtök. Még majd meg is ijedek tőletek!

– Ugyan, hát te kételkedsz bennünk, Danilo? – válaszolta egy szakállas alak. – A kétely kikezdi a jellemzilárdságot, ha-ha-ha!

Danilo később csendes mélabúval szemlélte, hogy az emberek, a háborúskodásban eltöltött alig egy-két esztendő alatt, mennyire kivetkőztek mivoltukból. A szó valódi értelmében elvadultak, elállatiasodtak felrúgva magukban és útjukban minden lelkiismereti aggályt, viselkedési szabályt, amelyek igazában már nem is voltak egyebek pusztá látszatnál. Kiváltképp ezektől az újdonsült vitézektől, Stefan Lazarević despota meg Miloš Obilić dicső hagyományainak állítólagosan méltó örököseitől és folytatóitól undorodott, akiknek külső ismertetőjelei a terepszínű önkéntes-egyenruha, a kétfejú sasos sapkarózsa a négy csiholóval mint az olthatatlan tűzzel égő szerb nemeslelkűség jelképével. Akadt itt egy Tícsernek becézett fiatalember. Úgy, szemre, rokonszenves, vézna, ijedt tekintetű fiú, akinek fizimiskája semmiképpen sem árulkodhatott volna a belgrádi aszfalt leghírhedtebb revolverhőséről, a bestiális és hidegvérű gyilkosról. Az ilyenféle pszichopata egyéniség, amikor őt, annyit sem érez, mint más, egyszerű ember, amikor odaköszön ismerősének, hogy „jó napot”.

Amikor Danilo arrafelé fordult, látta, hogy a falusi iskola udvarában egy idegen bérencet akarnak meglincselni. Egy angolt, máskülönben egy vagyonos húskonzervgyáros fiát, aki – mint majd utóbb megmagyarázza az újságíróknak – azért vetődött ide, hogy segítsen a horvátoknak a Szerbia felől érkező kommunista invázióval szemben.

– Ez a nigger félmillió dollár értékű kábítószert fecskendezett a vénáiba – vélekedett Podbjelszkij, az orosz, miközben ronda, szőrös mancsaival feltöltötte a golyótárat.

– Személyesen ismerem az idegenlégióból! Úgy hívják, hogy Terry Tompson. Együtt verekedtünk Rhodesia dzsungleiben, ahol Tomi a nők megerőszakolásáról vált hírhedtté.

Azokban a napokban az egyik muzulmán kisvárosba, miként Podbjelszkij fogalmazott, „egy rakomány csajt” hoztak. Ősidők óta, állítják a hozzáértők, meglovagolni a háborúban legyőzöttek asszonyait meglovait, a győztesek dicsőségét öregbítette. Számptalan ostrom, erőszakos adószedés, mindenféle vérontás története gazdag példatárral szolgál, hogy bizony az ellenség asszonyait durván megerőszakolták, nemritkán a fivéreik, apjuk, férjük szeme láttára, ámde szinte sohasem az anyjuk, nővéreik jelenlétében.

Egy este Danilo benyitott egy török biedermeier stílusban berendezett szobába. A hadfiak éppen egy olyan negyvenéves forma, gyönyörű szép nő megerőszkolásával voltak elfoglalva. Úgy ugrották meg sorra, mint a kutyák. Egy mokány paraszt először is a füléből kitepte a fülbevalót a cimpájával együtt. Majd az a tahó, megrészegülve az asszony nyaka felől terjengő parfüm illatától, annak gömbölyded combjai között bujálkodott. Néhány ember, aki szemtanúja volt a jelenetnek, elpálinkázgatva várt sorára. Danilo elborzadt a fertőnek ettől a hajmeresztő, sötét világtól, de nem tehetett semmit.

– Hé, szépfiú, ne vesztegesd az időd, hanem kefélj, rajtad a sor – reccsent rá feléje fordulva egy szakállas csavargóféle.

Danilo eltűnődött rajta, hogy mindezek a bugrisok – szerbek és muzulmánok – egyszer majd hazatérnek kicsiny hegyi falvaikba meg városaikba, és ott a tisztességes családapák meg a jó házigazdák szerepét öltik magukra. Sarkon fordult, és elhagyta a helyiséget.

– Kész barmok! Üres hólyagok! Sültparasztok! – sziszegte a foga között.

Mintha valamiféle állat készülne lassan tanyát verni a testében, úgy érezte. Egy nála erősebb dúvad fenekedett abban a tömlőcben, ahonnan nem volt számára menekvés.

Odakint alábbhagyott az eső, derülőben volt az ég. Fönt, magasan a hegyek fölött, egyetlen szemfoggá hegyesedett a hold.

BORBÉLY János fordítása

(Folytatjuk)

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

ABSZURDUMOK ABSZURDUMA (III.)

Háborús napló

UTASI CSABA

Június 1.

Nyugodt éjszaka után biztató hírek. Talán mégis lesz politikai megoldás. Annak ellenére, hogy a vadkan aligha fogadja el a Kosovóba telepítendő békeerők Nyugattól megkövetelt összetételét. Neki csak az felelne meg, ha a tartományban orosz, fehérorosz, kínai, bangladesi és csádi egységek állomásoznának, hogy az etnikai tisztogatás definitívvé váljon, s ugyanakkor véres trónusa is megmaradjon. Isten mentsen bennünket attól, hogy tíz éve folyó politikáját tovább is gyakorolhassa. Talán mégis fölébrednek rossz álmukból a tömegek, talán mégis a felelősség jegyében alakulhat ki az új helyzet.

A mai *Blic*-ben olvasom Koštunica nyilatkozatát. Tömény nacionalizmus hatja át. Számomra érthetetlen, hogy az emberi dimenzióról miként kerülhet át a súly a nemzetire. Mindenekelőtt embernek kell lennünk, s csak aztán ennek vagy annak a nemzetnek a tagja.

Crna Gorában a katonaság tegnap összecsapott a rendőrséggel. Mégis rászánná magát a vadkan a leszámolásra?

Enyhül a cigarettahiány. Feláron most már naponta hozzá lehet jutni a dohányhoz. Ha megkapom a januári fizetésemet, a piacon veszek egy kiló nyerskávét. Mőfdelett hiányzik már a presszó.

T. meghozta a januári fizetést.

Délután nagy borulat, kiadós zápor. Soha jobbkor. Most pihennek a „lódarazsak”.

Tizennyolc óra óta újra nincs áram.

Húsz óra négy: riadó.

Június 2.

Már hetven napja zuhognak ránk a bombák, miközben ártatlan emberek sokasága pusztul el ostobán. Novi Pazar központjában egy eltévedt lövedék lakóházat talált el, több mint tíz halott. Surdulicában az öregek szétlőtt otthonában és a tüdőgondozóban csaknem húsz halott.

Ma érkezik Martti Ahtisaari és Csernomirgyn a kész béketeranggal. Ahtisaari úgy nyilatkozott, hogy nem tárgyalni jön, hanem bemutatni a tervet Miloševićnek és az ország népének. Nyugaton egyértelműen leszögezték, hogy a jelen pillanat nem a trükköké, hanem a döntésé. A vadkan azonban, harcias tábornokoktól körülvéve, alighanem mégis alkudozni próbál, sőt feltételeket szabni, noha jól tudja, hogy ez csakis a helyzet további romlásához vezethet. Ha következetes lesz önmagához, folytatni fogja népe brutális feláldozásának politikáját. Valahogy úgy érzem, a hatalmas kelés még nem ért meg arra, hogy gyógyulást hozzon kifakadjon.

Az éjszaka csendes volt. Rumát, a Venacot, Pancsovát támadták erre felénk.

A tanszékről jövet mintha szirénázást hallottam volna távolról. Nálunk nincs áram. Épp sörért indultam, amikor a folyosón hangrobbanás rázta meg egy lakás ajtaját.

Ahtisaariék ma nem jönnek.

Most, tizenöt órakor jelentette a rádió, hogy mégis. Ugyan mi lesz?

Tizenhat óra: riadó. Két távolabbi detonáció. Tizenhat negyvennégy: vége.

A megtáltosodott Csurka határrevíziós javaslatot tett. Valahol a nagycsatornánál húzná meg a határt, Bánátból pedig a Kikinda környéki részeket csatolná vissza. K. J. határozottan elutasította a gondolatot, arra kérve nevezettet, hogy hagyjon már békén bennünket. Csakugyan végső ideje volna már Csurkát megállítani! Hagyja a fenébe „nemzetmentő” és országgyarapító provokációit!

Június 3.

Csendes éjszaka, csak lenn bombáztak, a folytonosság kedvéért.

Mára a vadkan egyik fő maffiózó társa, Dragan Tomić összehívta a szerb parlament ülését. Lehet, hogy a vadkan a szkupstina mögé bújva próbálja lenyelni és lenyeletni a békát. Vagy újabb nemet vár hívséges lakójaitól? Talán mégsem, hisz az végtelenbe nyúló bombázást eredményezne. Ha viszont elfogadja az Ahtisaariék által prezentált feltételeket, akkor a béketeremtő tartuffe-i szerepét csak rövid ideig játszhatja, hisz a hadiállapot megszűnte után felelősségre vonása elkerülhetlenné válik. A diktatúra eresztékei, akárhogy vesszük is, recsegnek-ropognak. Szabad-e reménykednünk, lehet-e bizakodnunk ebben a grandiózus balkáni kocsmában?

Különös élmény: mintha mindentől függetlenül a béke lehetősége, közelsége mutatná magát. A boltokban, a trafikokban helyreállt a rend, s az emberek viselkedése is jelzi, hogy most már valami más következik.

Nyolc óra harmincöt: riadó. S még reménykedjen az ember! Kilenc tizenegy: vége.

Délelőtt éppen csak kiléptem a Spens túlsó felén, felugattak a szirénák. Mire a fakultás elé értem, már a repülőzúgás is hallható volt. Az épületben nem volt áram. Csak Cs. M.-mel, később B. E.-vel találkoztam. A gépek vonulását az irodámban is tisztán hallottam. Elmenőben B.-vel futottam össze az utcán. Latolgattuk, miben is reménykedhetünk. Nem vetett föl bennünket a jókedv.

Most, fél egy felé, hogy hazaértem, még mindig tart a riadó.

Felzúgott az örültek kórusa: – Győztünk! – Illetve: – Holnap végképp győzni fogunk! – Közben se villany, se víz, se alapvető életfeltételek.

A nyomor ellenére örülök annak, hogy ragasztós cigarettapapírhoz jutottam. Igaz ugyan, hogy a múltkorjában vásárolt jó dohány penészedni kezdett, alighanem túllocsoltam, de ilyen papírral pödörni jó.

Épp most, délután fél három felé hallok a Deutsche Welle hullámhosszán, hogy a szerb parlament elfogadta a béketervet. Ugyanaz a parlament, amely márciusban *nyálfröcskölőn pöffeszkedett*. Ezért kellett bombáztatni az országot? Miféle körmönfont számítás húzódik meg a dolog mögött? Egyelőre nem értem.

Két erős detonáció. Egy gépet láttam is a szikrázó égen. Járórözne, körözne, megmutatják, hogy változatlanul itt vannak. Várom már nagyon, hogy a belgrádi rádió milyen csomagolásban tálalja a parlamenti döntés hírét.

Tizennégy óra negyvenhat: vége a riadónak.

Már csaknem öt órája nincs áramunk, nemrég a víz is elment. Ez már a végső győzelem?

„Odbranili smo slobodu, dostojanstvo i čast naroda” – harsogja patetikusan a rádió, miközben a rendszer keményebb feltételeket kénytelen elfogadni, mint kellett volna márciusban. Arról nem is szólva, hogy nyugati becslések szerint a halottak és sebesültek száma a katonaságnál eléri a tízezret.

Cs. hívott Zs.-éktől.

Június 4.

Este újra szirénázás nélkül térhettünk pihenőre. Csak lenn, Dél-Szerbiában és Kosovóban bombáztak, a rend kedvéért.

Tulajdonképpen örülni kéne most nagyon, hogy talán a rezsim vereségének lehetünk tanúi. De nincs bennem eufória, inkább mély csömör, s továbbra is úgy látom, hogy a fasiszta–kommunista maffia tényleges csődjétől még igen

messze vagyunk. A kisstílu hazugok, csalók, papagájok és tolvajok országlo klánja, ameddig teheti, brutálisan mellözni fogja a tényleges érdekeket. A rendszer, természetéből következik ez, önszántából visszavonulni nem fog soha.

Egyre többfelől hallok a merőben irracionális föltevést, P. is hangoztatta már néhányszor, hogy a vadkan valójában Amerika embere, eladta az országot, szándékosan bombáztatta, csakhogy később parádésan mindent újra föl lehessen építeni. A bizarr teóriában ott a bökkenő, hogy a vadkan mindennél jobban imádja a maga hatalmát, s épp ezért erre a manőverre sohasem vállalkozott volna. Újjáépítésre csakis a távozása után kerülhet sor. Márpedig ez a kis diktátor mindenre inkább hajlandó, mint hogy a hatalomról lemondjon. Életeleme az emberekkel való manipulálás!

Az éjjel megint nem volt áram. Most nyolcat ütött az óra, de még mindig nem jött meg. Csodálatos ez a végső győzelem! Háromezer márkás Chanel-kosztümjeiben vajon miként feszeng mostanában Gorica Gajević?

Kilenc óra három: riadó. Távoli, tompa buffanások. Tíz óra tizenhárom: vége a riadónak.

Áram még mindig nincs. A víz is elment. A rádió híre szerint Mandelos, Vrdnik és a Crveni čot környékét bombázták.

A jövő hét elején elkészítjük és leadjuk Cs. munkahelyi pályázatát.

Tizenöt óra egy: riadó. Tizenhat huszonhét: vége.

Tizennyolc óra ötvenöt: riadó. Húsz harminc: vége.

Este fél tízkor megint elment az éppén csak megjött áram.

Június 5.

Nyolc óra harminc: riadó. Most indulok bevásárolni. Kilenc óra huszonhét: vége. Közben Cs. hívott bennünket a völklingseni vasútállomásra.

A helyzet lassú rendeződésének jeleként már két helyen láttam szemes kávét. A láz lassanként alábbhagy, de az eljövendő hetektől változatlanul szorongok.

Šešelják a nagy műfelháborodás után mégis maradnak a kormányban. Máris erősödni látszik a rendszer, márpedig így nem lehet újraindítani semmit.

Tizenkilenc óra harminc: elment az áram.

Most azon töpregek, hogy ha a napokban netán csakugyan vége szakad a bombázásnak, megszünteti-e a rezsim a hadiállapotot. Attól tartok, hosszasan ki fog várni, hogy a belső tenzió ne törhessen magának utat.

A Blacéban tárgyaló jugoszláv tábornokok szünetet kértek, mert néhány kérdés, részlet ügyében konzultálni szeretnék Belgrádot. Ha húzni akarják az időt, a bombázás folytatódik. Ha szántsándékkal szarakodnak, a béketervezés kútba esik.

Šešelj állítólag mégis kivonul a kormányból.

Június 6.

Csillagos, csöndes éjjel.

Cs. pályázata borzolja az idegeimet. Annak idején nem tisztázódott a kari szerveknél, hogy fizetnie kell-e a magisztrálásért és mennyit. A hivatal most elkezdett vacakolni. Pedig milyen jó lenne, ha a félelmetes körülmények közé visszatérve, legalább fél munkaidővel dolgozhatna a tanítóképző karon.

A *Vasárnapi újság* elég részletesen megemlékezett a trianoni békeszerződésről. Előtérben az érzelmi mozzanatok álltak, melyeket kétségbe vonni nemigen lehet. Hiszen Trianon fáj, csakugyan, ám ugyanakkor az ilyen műsorokban sohasem érvényesül a másik, a harmadik, a tizedik nézőpont, amely ellensúlya lehetne az ún. magyar fájdalomnak. Trianont, igaz, nem előzte meg népszavazás, nem kétséges azonban, hogy a történelmi Magyarország akkor már tarthatatlan volt. Részben épp azért, mert a magyar politika eljátszotta magát. Hiába hőzöng hát napjainkban Csurka István, *albán és szerb vér árán* nem lehet visszacsatolni az egykori déli részeket. Nekünk, úgy látszik, itt kell pusztulnunk, lassan, biztosan, és mazochizmus nélkül vállalni a lassú eltűnést. Egyetemes relációkban szemlélődve ez nem is oly nehéz.

A szerb tábornokok tervszerűen lassítják a tárgyalásokat Macedóniában. Úgy hírlik, ha ma este sem írják alá a megegyezést, a NATO megszakítja a tárgyalásokat.

Az időhúzás eredménye: egy óra háromkor – riadó!

Június 7.

Csöndes éjjel.

A szerb katonai küldöttség megtorpedózta a békeszerződés szövegét. A londoni rádió értesülése szerint a katonaság képviselői nem hajlandók szavazni a menekültek visszatérését, és nem hajlandók a tartományból kivonni minden erőt. Tárgyalni azonban hajlandók: *rogvásig*. Hamisítatlan vadkan! Mégis invázióig megy a dolog?

P. ügyeletre ment. Délelőtt talán mégsem lesz zuhé. Cs. hívott, aggódn.

Ijesztő mendemondák kapnak lábra. P. egy kollégája bizalmasan elmondta, hogy Verbászra teherautókon szállítják a hűtött katonahullákat, melyeket jobb időnkig a kórházban tárolnak. Verbászson állítólag már megjelentek a fosztogatók is. Higgym-e? Mindenesetre lehet, hogy ezt az óriási morális fertőt csakugyan nem lehet megúszni szárazon.

A napokban Tudman nagy beszédét hallgattam a zágrábi rádióban. A horvát ifjúsághoz szólt, patetikus „horvát” szölamokat lobogtatva. Borsózott a hátam. Annyira beteg ez a Balkán, hogy a kiutat még csak sejteni sem lehet.

Tizenhat óra tíz: riadó. Tizennyolc negyvenöt: vége.

Huszonhárom óra harmincegy: riadó.

Eddig két hullámban támadták a Naftagast. Nagy tűz vöröszik ide a robbanások után.

Éjfél van. Újra hallom a gépek vonulását.

Nulla óra tizenhárom: a támadás harmadik hulláma iszonyatos erejű. Szőnyegbombázásra emlékeztet. A legerősebb, amely a Naftagast eddig érte.

Június 8.

Nyolc órakeresztül elment az áram.

Cs. aggódón hívott bennünket.

Úgy gondolom, az éjszakai bombázás csak amolyan ráadás volt, melyet mégis a béke fog követni. Nem tudhatni róla, hogy „szurokszagú, hajófelkészítés-szagú” lesz-e, vagy „ambroszia illatú”, mely utóbbinak Arisztophanész emlékeztető figurája oly nagyon örült volna. Mindenesetre a szurokszag sokkal valószínűbb.

A hírekből ítélve a tegnapi bombázás csakugyan „búcsúbombázás” volt.

Huszonkét óra hét: riadó.

Június 9.

Biztató jelek, ám a szerb generálisok, a vadkan utasítására, tovább játsszák kis játékaikat. Értem én, hogy nem akarnak visszavonulni a határokról. Hiszen ha maradhatnának, az érvényes jugoszláv dokumentumoktól kegyetlenül megfosztott menekülteket nem kellene visszaengedniük. Még mindig az etnikai tisztogatás szellemét akarják tehát fenntartani, de remélem, tervük nem fog sikerülni. Elég a fasiszta szeméthegekből.

Ugyanakkor azonban a kosovói szerbek sorsa miatt is szorongok. Okádék lenne, ha a KFH bosszút állhatna. Bosszút azokon is, kik a vadkan lába nyomát sohasem csókolták.

A kínaiak vastagon szarnak az ENSZ-ben, és jól teszik. Követségük bombázása alapot ad arra, hogy a szerb hatalom gaztetteitől eltekintsenek. Érdekek – mindenütt, mindenkor perfid érdekek. Változatlanul érvényes a szentencia, hogy a politika kurva. Az igazán leverő azonban az, hogy ennek a kurvaságnak az erő és hatalom képviselői a megtörténtek ellenére ma is áldozni kívánnak. Hogy mennyire betégek, maguk a politikusok persze nem tudják megtélni.

Amikor tavaly szeptemberben Erzsitől búcsúztam kéretlenül, a szörnység megsejtése vitt a teljes reménytelenségig. Képzetet felülmúlón minden bekövetkezett. Nagy kérdés azonban, hogy a sovén gyűlölet mocskától meg tudnak-e tisztulni itt a lelkek a katalizma után.

A napokban ismét Vörösmartról álmodtam. Nem tudom megfejtteni, mikor és miért jönnek ezek az álmok, melyek ébredés után levertséggel töltenek el. Ami valamikor páratlanul szép volt, most mindig karkai dimenziókban mutatja magát álmaimban.

Június 10.

Tegnap este tíz előtt mégis aláírták a kumanovói „papír”-t. Nem sokkal később üvöltöni, nyeríteni kezdtek a kamaszok az utcán, lövések, géppisztoly-sorozatok dördültek, fölzászlózott autók száguldoztak le-föl nagy túlköléssel, a légvédelem pedig hosszú sorozatokat küldött az ég felé. Végül kigyulladtak az utcai lámpák is, amit nem egészen értek, hisz az elmúlt napokban egymást érték a kikapcsolások.

Nem tudom, a tömeg mekkora hányada ünnepelte a „győzelmet”, s mekkora a puszta tény, hogy vége a bombázásnak. Az azonban biztosnak látszik, hogy a légvédelmisk a megpróbáltatások, a hiábavalóság végét ünnepelelték utolsó „tűzijátékuk”-kal.

A belgrádi rádió persze nagy nyomatékkal a vadkan „békepolitiká”-jának győzelmét húzza alá, nyomatékosítja. Az agymosásnak folytatódnia kell a kapituláció pillanataiban is. A riportok alanya, az „istenadta nép” győzelemtartással harsog, a vadkant élteti.

Süllyedünk tovább, de meddig?

K. K. meséli, hogy a magyar és a horvát tévé jelentette, a vadkant az elmúlt hetekben több ízben is meglegyintette a szél. K. látta is odafönn a tévében, furcsán lefittyedt szájjal. A súlyos depresszióba esett virágos asszony körül pedig, állítólag, orvosok buzgólkodnak naphosszat. Mindenesetre, ha akkora hatalom lett volna a kezemben, mint az övékben, és ha oly gyalázatosan visszaéltem volna vele, mint ők, egy pillanatig sem tudnék tovább élni.

Solana bejelentette a bombázás szüneteltetését.

Június 11.

Bár idegeimben még elevenen él a szirénaugatás emléke, lassan visszazökkenünk a békés mindennapokba. Az emberekben szemlátomást lohad az eufória. Mozdulataikat mintha tanácstalanság lassítaná máris. A páratlan feszültséget tétovaság váltotta fel.

Június 12.

Az oroszok – ragacos, embertelen, nagyszláv indíttatástól vezérelve, nyomorukra jellemző módon – ígéretük ellenére boszniai SFOR-katonákat vezényeltek a „testvéri” Kosovóba. A bizáncinál is bizantinikusabb orosz kormányzat egyfolytában hangsúlyozta tegnap, hogy a „Mama Oroszország” által kiküldött csapatok nem fognak *elsőként* bevonulni a tartományba. De mit ad Isten, éjfél után fél kettőkor a medve mégis becammogott Prištinába! Eget rengető ováció, sorozatlövések fogadták szerb részről, miközben Igor Ivanov a tájékoztatlant játszotta a Nyugat előtt. Senki se akarja tudni, hogy az előőrsnak ki adott parancsot a bevonulásra.

Tulajdonképpen még szimpatikus is lehetne, hogy a medve átveri a NATO-t, de mégsem az, mert a posztkommunista, erősen keleti orosz kormányzat csakis a maga hiúságát tartja szem előtt. Nem bánom, működjön csak együtt a vadkannal, hadd legyen még nagyobb a búz körülöttünk. Éljen a vadkan, életünk megmentője! Gyóztunk, vagy mi a rosseb!

Mennyire jellemző és fájdalmas, hogy az elmúlt hetekben az orosz vezetés soha, egyetlen szóval se tért ki az albánok golgotájára. A „vérség” alapján számukra a vadkan fontosabb minden gyalázatnál.

P. az utóbbi időben többször emlegette szemrehányón, hogy az évtized elején miért is nem költöztünk át Magyarországra. Váltig úgy érzem, nincs igaza. Mert ugyan mit is kezdhetnék Magyarországon? Nyilván bürokratikus folyosókon ácsorognék az állampolgárságra várva. De hisz itt is ez a sorsom! A rendszer hosszú hónapok óta nem adja meg az állampolgárságot, noha negyvennégy éve újvidéki lakos vagyok. A hontalanságnak, sajnos, ilyen vetülete is van.

Jelcin megjótssza a hülét. Besietett a Kremlbe, hogy tisztázza a jellegzetesen orosz (vagy inkább szovjet) szószegés körülményeit. Zajlik a színjáték ki tudja hanyadik fölvonása, az orosz előőrs azonban csak lecövekelt a priština-i repülőtéren.

Kiderült, hogy a bevonulásra maga Jelcin adott parancsot.

Június 13.

A hadiállapot feloldásáról szó sincs. A szétlőtt ország fölött már csak villámok cikáznak, szélesen guruló mennydörgés kíséretében, a hatalom azonban továbbra is a rendkívüliség mellett próbál kitarítani. A vadkan, úgy látszik, éppúgy maradni fog, mint maradt nyolc esztendeje Szaddám. Sovány, sőt girhes tehát a NATO győzelme, amelyről Madeleine Albright beszélt lelkesen a Macedóniában szorongó albán menekültek előtt.

Cs. hívott. Örülök a sikeres előadásának.

Tíz óra negyven: elment az áram.

Június 14.

Rothad a csönd.

Šešelj pöki a markát, hogy mégis kivonul a kormányból. Nem tudni, mi készül nacionalista álmai gőze alatt.

A vadkan a csak rá jellemző cinizmussal a beškai romos hídnál megnyitotta az ország újjáépítésének ragyogó korszakát. A túriai gazdag olajmező feltárásának esete ismétlődik tehát, mintha mi sem történt volna.

A kačaniki albán tömegsírok a borzalom hírhozói, miközben a bosszú elől templomokba, kaszárnyákba húzódik a menekülő szerb lakosság. Mit csinál most a NATO? A KFH még rengeteg borsot fog törni a világ orra alá.

Június 15.

A menekülő kosovói szerbek árulást kiáltanak, még mindig nem látva be, hogy a vadkan tíz álló esztendeje mást sem csinál, mint az árulás, az *ember* elárulásának politikáját folytatja. Balša Špadijer meg, a pesti nagykövet, miközben szóvá teszi a Csurka-féle revíziós terveket, továbbra is azt állítja, hogy a nemzetiségi viszonyok kiépítésében Jugoszlávia „fölülmúlja az európai mércéket”, és Kosovóban nem a „nemzetiségi jogok hiánya, hanem a szeparatizmus és a terrorizmus következtében került sor a nem kívánt eseményekre”. A blöd imámom tehát jár tovább, a reménytelenség kapuját tartva nyitva előttünk. Pedig, lám, már-már annyi a jogunk, hogy Dunát lehetne rekeszteni vele.

Nem tagadom, örülök annak, hogy Magyarország, Románia és Bulgária egyelőre nem nyitja meg légtérét az orosz csapatszállító gépek előtt. A hiúságában sértett medve nagy étvágyát csillapítani kell. Ha igaz, amit a francia rádió állít, hogy ti. a priština-i orosz előőrsbe jugoszláv félkatonai pofák szívárogtak be, még sivárabb a helyzet.

Nem igaz, hogy a vadkant meglegyintette a szél. Mennyi álhírt röppentenek fel ilyenkor a vágyak!

Tizenhárom óra: elment az áram.

A vadkan nagy beszédet mondott Aleksinacon, azzal fejezve be mondókáját, hogy *soha többé ne legyen háború*. Hihetetlen! A tömeg meg élteti.

A Kossuth rádióban hallom, hogy a szerb egyház lemondásra szólította föl a „győztes” főparancsnokot. Erről a belgrádi rádió természetesen mélyen hallgat.

Június 16.

Az éjjel újabb áramszünet.

A szerb elnök elrendelte, hogy Šešeljkének a kormányban kell maradniuk. A bohózat újabb megbeszélte jelenete ez.

Mivel a régi rövidnadrágom több helyen kilyukadt, P. meglepett egy újjal. Most már nincs ki a valagam, mint hangoztatta tréfásan A. Nyeríteni kell, hogy a fizetésem mintegy kétszázötven márka, de ennek a „svájci” összegnek még csak februári előlegét, tehát a felét kaptam meg. A vadkan bűneinek egyike voltaképpen az, hogy a tömegekkel el tudja hitetni, mindennek úgy kell lennie, ahogy van. Vadkan, vadkan, kicsi cocám, menj már a búsba!

A menekülő kosovói szerbek első hulláma elérte Vajdaságot. Rossz előérzetem van.

Június 17.

Borús, szomorú reggel. A pesti rádió Medárdot emlegeti.

A hadiállapot tovább tart. Éjszakánként, bár közvetlen veszély már nincs, menetrendszerűen fölriadok, s a hírekre figyelek. A SZER jól csinálja dolgát,

néha csakugyan érdekes, elevenbe vágó kommentárokat sugároz. A kilábalásnak azonban halvány jele sem mutatkozik.

Fél tizenkettő: nincs áram.

A tömegeket, régi igazság ez, ismételten el lehet kábítani. Ahol nincs lelki kultúra, minden lehetséges. Márpedig a tömegek itt tökéletesen meg vannak elégedve felsőbbrendűségi tudatukkal.

Azon tanakodunk újabban, hogy a telefonunkra alighanem ismét „ráült” valaki. Nem csodálnám, hisz a „menekült” kisvállalkozók visszaszívárogtak mára. A bombázás idején nemigen volt baj a vonalakkal, most meg minden bomlik.

Tizennégy óra: megjött az áram. Majd csak ebédelünk is.

Lassanként fény derül a kosovói tömeggyilkosságok méreteire. Eddig tizenkét tömegsírt fedeztek föl, illetve Prištinában a „kínok ház”-át, ahol a foglyokat jól bevált fasiszta és bolsevista eszközök igénybevételel vetették alá a tortúrának. Minek kéne itt jönni, hogy megtisztuljanak a lelkek?

A KFH embereket rabol, gyilkol, diplomákat gyűjt fel. A téboly határtalan, a győzelmet ünneplők tamtamja azonban nem csitul.

Június 18.

A belgrádi NIN ankétot szervezett. A válaszadók 66%-a nem hiszi, hogy a szerb erők gáztetteket követtek el Kosovóban, 46%-uk pedig mélyen meg van győződve arról, hogy legyőztük a NATO-t. Keicsókolom, szépséges szerb jövő.

Ma váratlanul megkaptam februári fizetésem második részét. Áldom a rezsim lelkét.

Június 19.

Benn jártam a Forumban, a Híd-díj átadásán. A liftnél F. elvtárs álldogált bottal, lekezelünk. A folyosón ráköszöntem H. R.-re. Olyasmit gagyogott, hogy reméli, felnöttem végre, s ha igen, jól van, csak meg ne öregedjek. Az ilyen emberekhez, kiknek „fölny”-ét az táplálja, hogy minden rendszerhez, ehhez a maihoz is, oda tudnak simulni, semmi közöm.

Bár a méltatások nem tévedtek az időszerűsítés csapdjába, elég gyorsan leléptem.

Június 20.

Mind ritkábban hallgatom a rádiót, melynek műsorai oldottabbak lettek mára. A csöndünk azonban vészterhes továbbra is.

Cs. ma újra hívott bennünket. A Herczeg-ügyben nem tud segíteni.

Június 21.

A fasiszta vajda változatlanul nyugati banditákról szaval.

Solana tegnap bejelentette, hogy a jugoszláv erők visszavonása után a bombázás definitíve véget ért, Momir Bulatović azonban, a bajszos szépfüű, mégsem szünteti meg a hadiállapotot.

Vuk Drašković erőlködik, már-már fenyegeti a hatalmat, de egyetlen szót sem ejt az albán tömegsírokról. A mitikus szférákban lebegő szerb lelkiség egyszerűen nem képes tudomásul venni, hogy *szerbek* is lehetnek gyalázatos intenciók végrehajtói.

Sz. J.-től hallok, hogy tegnap elhunyt Nagygellértné Kiss Júlia.

Június 22.

A pecsétgyűrűs Marjanović Dél-Szerbiát járja, s szemrebbenés nélkül arról mesél, hogy önerőből újjáépítjük az országot. Egy minisztere pedig kijelentette, hogy amit a pravoszláv egyház színódusa követel (ti. hogy a vadkan mondjon le): *hülyeség*.

Június 23.

Holnap összeül a szövetségi parlament, hogy a hadiállapot megszüntetéséről döntsön. Úgy gondolom, meg fogják találni a módját, hogy fenntartsák a jelenlegi helyzetet. A maradéktalan visszavonástól félhetnek, mint az ördög a szenteltvíztől.

Június 24.

A parlament meghozta pozitív döntését. Szombattól vége a hadiállapotnak.

Június 25.

A Kossuth rádió híre szerint Magyarországra már áprilisban eljutott Jugoszlávia szárazföldi lerohanásának terve. Állítólag Orbán Viktor szívós ellenállása miatt mondtak le róla utóbb. Ha így van, ezt föltétlenül a javára kell írni.

Június 26.

Újvidék fölött újra repül, ez azonban csak szűnyogot irt. Valahányszor elkalimpál fölöttünk, visongva köszöntik a kölykök az utcán.

Egyre dögzagúbb a béke, s nem látni, merre is lehetne indulni, miben lehetne reménykedni. A hold újra szépen gömbölyödik, füst és bombák nélkül, ám a levegő mégis nehéz.

Június 27.

Kosovóban tovább folyik a véres albán bosszú. Az istentelenség kisugárzását, úgy látszik, képtelenség eliminálni.

Június 28.

Olvasom a *Blicben*, hogy Miodrag Jovičić akadémikus szerint az albánok többsége „rákos szövet” Európa testén. Legszívesebben nyílt levelet írnék az úrnak, de nem érdemes. Ha képtelen fölfogni, hogy *mi itt a rákos egy évtizede immár*, nincs értelme a vitának. Még mindig arról volna szó, hogy ha nem akarsz rákos szövet lenni, egy az egyben alá kell rendelned magad a mennyeiség mítoszának? Vajon Jovičić úr tud-e az albánok ellen elkövetett iszonyatról? S ha tud, helyesnek tartja, mert a rákos sejteket irtani kell?

Döglletes a béke. Csak szorongva lehet gondolni mindarra, ami ezután következik.

Június 29.

A mai nap fontosnak ígérkezik. Čačakon vadkanellenes tüntetést szervez az ellenzék. Könnyen meglehet, hogy a hatalom kíméletlenül lecsap, de megtörténhet az is, hogy a fasiszta vajda próbál meg a zavarosban halászni. Az a nagy csönd, amely Šešelj táborát jellemzi napok óta, rosszat sejtet.

Június 30.

A čačaki tüntetés rendbontás nélkül zajlott le, de azért a rendőrség pimaszkodott, s valaki robbantott is egyet.

Vuk pimaszul becsmérli a Szövetség a változásokért akcióját. A jelek szerint még mindig alkura készül a minden ízében rohadt rendszerrel. Isten mentsen bennünket attól, hogy ez a patetikus köpönyegforgató számottevő hatalmi pozícióba kerüljön.

Július 1.

Belgrádban nyugdíjasok tüntettek.

Újvidéken a rendőrség elkapott néhány embert, N. G.-t el is verték. Čanak, Mile Isakov holnap estére nagygyűlést hívott össze, a rendőrség azonban, úgy látszik, könyörtelen lesz.

Július 2.

A szemérmetlen Šešelj hajlandó belépni a szövetségi kormányba.

Nincs erő a fordulathoz. A tömegek butítása hosszú éveken át tartott, s így a kijózanodás is hosszú, sőt „hosszabb” évekig fog tartani. Hogy nap nap után újabb tömegsírokat fedeznek föl Kosovóban? Hát aztán! Az a „rákos szövet”, az a szapora „nyúlnépség” nem is érdemelt mást!

Csurka István továbbra is országgyarapít. Áldom azt a pici kis lelkét.

Újvidéken inzultus nélkül zajlott le a tiltakozó gyűlés.

Július 3.

Ma már újra hallható URH-n az Újvidéki Rádió műsora. Lassan-lassan visszadöccenünk, de csak látszólag. A vadkan Crna Gorában bármikor konfliktust robbanthat ki.

Július 4.

A SZER-ben hallom, hogy a télen jókora bajok lesznek az áramellátással. Árammal fűteni egyáltalán nem lehet majd, és valószínű, hogy a kikapcsolások tizenkét órák lesznek. Ezt csak akkor kerülhetnének el, ha az emberek nemcsak a fűtésről, hanem a villanytűzhelyek használatáról is lemondanának.

Čanak és Isakov szépen beszélt a minapi gyűlésen. Čanak a *Magyar Szónak* is nyilatkozott, kijelentve, hogy ha a VMSZ nemzeti alapon kívánja létrehozni a területi autonómiát, sohasem fogja támogatni azt. – De hát az a K. mért nem szövetkezik a Čanakkal? – vetette föl P. – Mért nem, mért nem? Mert minden pártocska vezére jani akar lenni a maga portáján. A valós közösségi érdekeket következetesen alárendelik a janiságuknak. Váljék egészségükre! – válaszoltam.

Csurka hajmeresztő sztorit mondott el a *Vasárnapi újságban* arról, hogy Zentára Kosovóban szolgált, elvadult rendőrök érkeztek, s máris véresre vertek három magyar apát, mert a fiuk meglógott a katonai behívó elől. Ha igaz – mi nem hallottunk róla –, forrósodni fog itt minden, de Csurka úrnak, az „országgyarapító”-nak akkor sincs igaza. Nagymellényű kijelentései legfeljebb azt eredményezik, hogy a Demszky Gáborokkal, a magyar gyógyszersegregyekkel még elutasítóbban bántik majd a hatalom.

Nem kétséges, hogy a maffiának végül távoznia kell, de nagy áron. Ezt az árat kéne most „lefaragni” valahogy.

Kosovóban újabb tömegsírt fedeztek föl, tizenkét halottal. Heten közülük gyerekek. A legkisebb *négyéves*. Mindnyájukat tarkón lőtték. – „Te tetted ezt, király!” – kiáltanám, ha kiálthatnám.

Cs. hívott ismét. Megállapodtunk, veszünk egy kis gázpalackot, hogy a télen legalább egy-egy meleg levesre fussa a pokrócok alatt, miközben folyik a dicsőséges újjáépítés.

Annyira a *túloldalon* vagyunk minden emberségnek, hogy egyszerűen megáll az ész.

“ Július 5.

Már reggel kánikula.

Azon tőprengek, hogy négy-öt helyről is tartoznak szerzői tiszteletdíjjal. Onnan is, ahol a szponzorálás biztos volt, s kemény ígéretek kíséretében a zsírószámlám számát is kérték. Valahol azonban mindennek nyoma vész. Dolgozz a dicsőségért! – nagyjából ez a tanulság. De hát nincs szükségem

semmiféle „dicsőség”-re, ha a munkámat semmibe veszik. Ezen a téren persze nem vagyok egyedül, mégis úgy gondolom, nincs rendjén a dolog. Ha legalább annyi tiszteletdíjat kapnék, hogy néhány sört, néhány kiló eltenni való gyümölcsöt vehetnék, máris elviselhetőbbé válna a pénztelenség.

Július 6.

Reggel korán betértem az Agroživba egy kis párizsiért. A szeletelőgépből, amint működni kezdett, jól megtermett csótány mászott elő. Nemrégiben hasonlót tapasztaltam a hentesnél is. Miközben a fél kiló húrra vártam, kövér csótány sétált végig a pulton. Nem tudok szabadulni a benyomástól, hogy ezek a ronda férgek az ország állapotát jelképezik.

A kosovói gaztetteket a moszkvai nagykövet, a vadkan fivére simán tagadja. Ó, dehogyis volt ott etnikai tisztogatás és deportáció! Undorodom, mert a vadkan az ellenzék megosztottsága és karrierizmusa folytán ismét meg fog kapaszkodni, s tovább növeli kiszolgáltatottságunkat. Szaddámi idők várnak ránk.

Márciusra még előleget se kaptunk. A rezsिम egyszerűen ukrajnai nyomorba akarja dönteni az értelmiséget.

Čanak a napokban Bécsben járt, ahol fölajánlottak egy vashidat, melyet osztrák mérnökök irányításával ingyen föl lehetne szerelni a pétervárad-i híd helyén. A hatóságok azonban hallani se akarnak a dologról, még a vízumot is megtagadták az osztrák mérnököktől. Emögött nyilván zsarolási szándék húzódik meg. A hatalom olyan „aranzsmán”-t szeretne kicsikarni a Nyugattól, hogy építse föl mind a három hidat. Ha erre nem kerül sor, maradjon minden úgy, ahogy van, hisz a Duna-menti országok tetemes vesztesége napról napra nő.

Egyébként végül mégiscsak sok mindent újjá fognak itt építeni, mert a business csábítása és hívószava erősebb a morálénál. Végző soron a bombázás is business volt, melyet etikai fölháborodásba csomagolt a Nyugat. Mennyire pontos Hamvas Béla diagnózisa korunkról!

Július 7.

A vadkan lemondását követelő nagygyűléseket egyelőre csak szemléli a rendőrség. A rezsिम átmenetileg a fárasztás taktikájában bízik, miközben a szerb elnök július 7-e alkalmából fényes fogadást rendezett, s dísztáviratok röpködtek a drága fejések között.

Vajon mi lesz, ha csakugyan mindennapossá válnak a tüntetések? Polgárháborút szít a vadkan, majd lelép?

Július 8.

Prokupljében ma este tiltakozó gyűlést tart az ellenzék. A szocialisták ugyanakkor és ugyanott ellentüntetést szerveznek. Attól tartok, ezzel megkezdődik a kemény összecsapások időszaka. – A szocialisták végül meghátráltak.

Július 9.

Vuk Drašković tovább taktikázik. Emberei tegnap a belgrádi szkupstinában a demokraták azon indítványa ellen szavaztak, hogy a vadkan mondjon le.

A verseci emléknaphra gondolva néhány Herczeg-könyvet vettem ki a könyvtárból. Az egyikből „ősrégi” karton hullott ki: „Alulírott elismerem, hogy a fenti művet az Újvidéki Városi Könyvtártól kölcsön vettem. III. 30. Rohlerné.” Feltehetőleg 1942 tavaszáról van szó, hisz a könyvnek, melyet 1941-ben adtak ki, Rohlerné volt az első olvasója. Az efféle leletek, mi tagadás, némi nosztalgiaát ébresztenek bennem. Talán mert a definitív visszahozhatatlanság üzenetét közvetítik.

Július 10.

Kávéeért, margarinért jártam lenn az imént. A patika sarkán virágot árulnak az asszonyok. Megálltam egyiküknél. Természetesen szerbül közölte a csokrok árát. Egy ott ácsorgó figura azonban nyomban rászólt: – Magyarul beszélj az emberrel! – Ledermedtem. A jóember aztán elmondta, hogy évtizedekkel ezelőtt gyakran megfordult a Forumban, s onnan emlékszik rám. Micsoda memória!

G. L. Majtényi Mihályról értekezik a *Magyar Szóban*. Arra az észrevételére, hogy a fiatalabb nemzedékek irodalmi tudata mintha nem tartaná számon Majtényi életművét, szívesen reagálnék, ha volna hozzá erőm. Csaknem tíz évvel ezelőtt egy ifjú poéta vizsgázott nálam jugoszláviai magyar irodalomból, s mivel felelete elég nagy hézagokról tanúskodott, végül azzal a megjegyzéssel adtam át neki indexét, hogy ez bizony nem volt valami fényes. – Igen, de hát irodalmunk két háború közötti korszakában kevés az olyan érték, amire figyelni volna érdemes – válaszolta elmenőben. S ezen el kellett töprengnem. Igaza van, az említett korszakban csakugyan kevés az érték. Csakhogy nem minden az értéken múlik. Sohasem próbáltam maradandóvá ütni az irodalmi közepszert, ám ennek ellenére mindig mohón lapozgattam a régebbi korok dokumentumait, mert erőt tudtam meríteni abból, hogy az akkori írók mégiscsak ugart törtek – számunkra is. Hogy ez provincializmusra szagló lokálpatriotizmus volna? Ugyan már! Hisz csaknem öt évtizedes itt-tartózkodásom ellenére ma sem érzem magam se bácskainak, se újvidékinek.

Július 11.

Tegnap árvízvet okozó esőzés Közép-Szerbiában és Belgrádban. Ma hajnalban szokatlan, sűrű köd Újvidéken. A szemközti házaknak csak a kontúrjai látszanak.

Július 12.

Herczeggel ma sem tudok megbékélni. Hiszem, hogy ez az „ellenszenv” nem kamaszkoromból származik, amikor az *Új Idők* évfolyamait olvastam nyaranta otthon. Ez az ember egyszerűen nem tudott eljutni a lét „jóvétehetetlen tragikum”-ának (Pilinszky) átéléséig. Írogatott, a hivatalosság minden áldását élvezve.

Július 13.

Egymás után szervezik a nagygyűléseket, de hiányzik az erő, amely tényleges változást, kiutat eredményezhetne. A vadkan majd hagyja egy darabig kibontakozni a dolgokat, aztán meg lecsap.

É. 26-án védi disszertációját.

Július 14.

Orbán Viktor ismét azon inszisztál, hogy a vajdasági magyarságnak meg kell kapnia az autonómiát. Csakugyan nem látná, mi történik itt?

Július 15.

Az ENSZ főtárgyalója panaszkodik, hogy a tagállamok nem biztosítják a pénzt a kosovói békefenntartáshoz. Miért csodálkozik? Bombázni mindig könnyebb!

Július 16.

Amerika máris kedvezőtlenül ítéli meg Orbán Viktor követelését, hogy a NATO fegyveres erővel szavatolja a vajdasági magyar autonómiát.

Mára várjuk Cs. előreküldött csomagját. Majd szépen hazaliferáljuk.

A minisztériumtól egészen váratlanul megérkezett az állampolgársági bizonylat. Nagy kő esett le a szívemről.

Július 17.

Annyi habozás és taktikázás után Vuk nagy tüntetést szervezett Kragujevacon.

A hatalom továbbra is a honmentő hős szerepében tetszeleg, rendületlenül arról szónokolva, hogy minden rendben.

Nem tudjuk, mi lesz.

Zárszó

Följegyzéseim itt megszakadnak. Minthogy a „szurokszagú” béke nem hozott megoldást, megvontam magamtól a szavakat, s a pállott mindennapokba süpedtem újra. Nagyobb fásultsággal, mint a bombázások előtt.

Újvidék, 2001 márciusában

A PIROS KÖNYV

Varga Zoltán Szökés című regényének újraértelmezése

V A R G A I S T V Á N

Az okok, hogy e sorok írója újra, immár harmadszor kézbe vette olvasásra Varga Zoltán *Szökés* című regényét, különbözőek. Utólagos tiszteletadás a könyv szerzőjének halála alkalmából: talán ez lenne az első, nem tagadom: érzelmi indíttatású ok. A másik talán az, hogy kíváncsi voltam, vajon milyennek látom most, lassanként vagy harminc évvel első megjelenése után. Harmadszor pedig azért, mert úgy éreztem, és ezt a könyv újbóli tanulmányozása igazolta, a *Szökéssel* és szerzőjével szemben szellemi környezete igazságtalan volt. Nem fogadta úgy, ahogyan értékei alapján megérdemelte volna.

A *Szökés* elbeszélője és egyben főhőse igazi narcisztikus jellem: mindig önmagáról beszél. Amikor emberekről és eseményekről számol be, akkor is az első helyen hozzájuk való viszonyulása a fontos. Így aztán természetes az, hogy a regény belső formája egy parttalan tudatáramlat, amely a szabad képzettársításon alapul. Amikor ebbe a tudatfolyamba belekerülünk, az elbeszélés áradata magával ragad bennünket. Az olvasás folyamata hamarosan rendkívül bonyolult kirakójátékká alakul át: töredékek óriási mennyiségét hordja felénk a tudatfolyam, és elrendezésük korántsem egyszerű feladat, de ha sikerül, akkor egy egyedülálló és szépségében elbűvölő kép áll előttünk. Halász Béla, az elbeszélő rengeteget közöl magáról, egy-egy alapelvét gyakran, szinte monomániákusan ismételve, igaz, mindig más-más alkalomból. Viszont tény az, hogy az életének nem minden szakaszáról számol be ugyanazon terjedelemben és intenzitással. És ez végeredményben így van a helyén: mindenki életében vannak fontos szakaszok és üresjáratok. Ha röviden és tárgyilagosan szükségzavással akarnánk elmondani életét, kiderülne, hogy valójában szokványeletről van szó. Halász Béla kívülről nézve átlagos ember, nem emelkedik ki környezetéből. Nem közli velünk, de valószínűleg középkorú, magá-

nyosan élő hivatalnok akkor, amikor elbeszéli életének alakulását. A *Szökés* a múlt felidézése, egy folyamat vége, egy döntés meghozatalának háttere. Hiszen alapjában véve a regény jelenidejében egyetlen dolog történik csak: Halász Béla felad egy levelet. Ez a levél egy életút összegezésének metaforája.

Hogyan is foglalnánk össze Halász Béla rövid életrajzát? Tájainkon született, apja ügyvéd, szülei még élnek. Már az iskolában kitűnt azzal, hogy érdekelte a szépirodalom, tagja volt az önképzőkörnek, írogatott, később egy-egy novellája megjelent. Ennek az érdeklődésének köszönhetően magyar nyelvet és irodalmat hallgatott az egyetemen, egy kis faluban volt magyartanárr. Megnősült, kislányuk született, majd elváltak. Otthagytta a pedagógusi pályát, és a közigazgatásban helyezkedett el fordítóként. A regény végén elhatározza, hogy kivándorol Ausztráliába. Amit elbeszél, az nagyjából mintegy harminc évet ölel fel, és a múlt század hetvenes éveinek elején zárul. Amint a fentiekből kiderül, Halász Béla élete látszólag átlagélet. Az, hogy ebből az átlagéletből hogyan lesz szépirodalmi mű, az már megalkotójának, az író Varga Zoltánnak köszönhető.

Halász Béla jellemének kibontakozását, alakulását és végleges milyenségét megalkotójának értelmezése szerint két tényező magyarázza: az egyik a gyermek- és ifjúkori élményanyag, a másik pedig a későbbiekben szerzett társadalmi tapasztalatok tömege. Ilyen szemszögből nézve a *Szökés* akár nevelési regénynek is tekinthető. Ha Halász Béla első jellemformáló élményei között kutatunk, akkor feltétlenül ki kell emelni nagyapja hatását. Ő tanította arra, hogy a „butaság szubsztancia, örök győztes, amivel szemben minden megengedett”. Ekkor alakul ki unokája elméjében az az alaptézis, miszerint „minden rossz a butaság szülöttje”. Élete későbbi szakaszaiban szinte kórosan utálja a buta és primitív embereket. („Én az ember felszabadítását úgy képzelem el, hogy az embert megszabadítjuk a butaságától, s nem úgy, hogy a butaságot szabadítjuk fel.”) Előre kell bocsátani, hogy Halász Béla tudatában minden túlfűtött, érzelmileg egzaltált állapotban van jelen. Így aztán a butaságot már nem is utálja, hanem egyenesen gyűlöli. Számára a butaság ellenpólusa az értelem. S amennyire gyűlöli az emberi butaságot, annyira hisz az emberi értelemben. Olyannyira, hogy az embereket osztályozná, és csak az értelemben, tudományokban hívőkől engedne értelmiségit nevelni. Igaz, önmagáról egyszer megjegyzi, hogy „úgy látszik, túl normális, túl racionális vagyok”, de máskor elismeri, hogy „mindig is jobban szerettem a hidegfejű gondolatokat és elhatározásokat az ösztönöknél”. Bevallja, hogy értelemimádata kóros („Mániáim közé tartozik, hogy egyedül az értelmet tekintem szeretni való emberi tulajdonságnak”), ugyanakkor közli velünk azt is, hogy „nincs érték értelem nélkül”. Ezen kétpólúságon (butaság–értelem) túl az elbeszélő még jó néhány „mániában” szenved.

Hogy „mániái” vannak, azt maga az elbeszélő is beismeri. Egyszerűen elfogadja őket, és velük él. „Kórosan kevés az érzékem a mámor iránt . . . semmi érzékem a vérségi kapcsolatokhoz”, mondja, sőt ezen túl hiányzik belőle a hazaszeretet érzése is. Általában az érzésekkel szemben fenntartást érez. Máshol az ellentmondás szenvedélyét említi, lenézését a humortalan emberekkel szemben. Utálja a primitív erőkultuszt, az agresszív ösztönök kiélését, az értelmetlen lelkesedést. „Semmit sem gyűlölök jobban az erőszaknál. Talán a hazugságnál is jobban. Végül is a hazugság szellemi harci eszköz, akár zseniális is lehet”, közli az olvasóval. Gyakran visszatérő témája a túlnépesedés problémája: „Hamar mániám lett a túlnépesedési kérdés . . . sok jó kis helyen elfér, csakhogy mi nem vagyunk jók, és ha nagyon összeszorulunk, bűdös lesz, máris büzlik a légkörünk, teleszellentjük a gyáraink füstjével, az autóinkkal, a rovarporunkkal.” Halász Bélát mániákusan érdeklik az emberek, az emberi kapcsolatok. Amikor tanított, mániája volt, hogy „amint valakiben csak egy parányival is többet érzek az átlagosnál, nyomban maximálisan ki akarom azt fejleszteni”. Bevallja, hogy „amint megismerkedem valakivel, nyomban a koponyáját lékelem meg, orvul, szimatolva pillantok bele”. Egy barátja jegyzi meg, hogy Halász Béla örökösen pszichologizál: érzelmeket boncolgat az értelem segítségével. De ez a lélektani elemzés nemcsak az őt körülvevő emberekre terjed ki, hanem önmagára is. („Nem a megszokott módon értve, úgy is mondhatnám, hogy egy kicsit mindig kívül vagyok. Látom magamat, okosabb vagyok az érzéseimnél.”) Állandóan boncolgatja tetteinek indítékait, viselkedésének és gondolatainak mozgatóit. Ezen elemzések folyamán kíméletlen önmagával szemben, hiszen utal lényének ambivalens jellegére. Ezzel magyarázható az a kijelentése is, miszerint „gyűlölöm a hülye, megalomániás álmaimat”.

Halász Béla a fentiekben felsorolt jellemvonásai némileg általánosítva örökölteknek minősíthetők, talán génjeiben hozta őket magával. De legalább ilyen jelentősek azok a tulajdonságai, amelyek társadalmi nevelésének eredményei. Mivel rendkívül kíváncsi és analitikus jellem, érthető, hogy a makrovilágban átéltekre nagy intenzitással reagál. Ezért feltétlenül érdemes felsorolni azokat a társadalmi élményeket, amelyekben Halász Béla részesült. Mindenekelőtt ki kell emelni azt a kijelentését, miszerint mindig távolságot érez maga és a világ között. Ennek köszönhetően kívülállóként szemléli a közvetlen környezetében történeteket. Ehhez talán nagyban hozzájárul sikertelen házassága. Póregyházán egy-egy alkalommal szívmenengető érzésekben volt része, hála tanuló spontaneitásának, de egyes kollégák elviselhetetlenek voltak, és elűzték. A városban albérletben él, magányosan, hétfvégeken folyóiratokat és regényeket olvasgat, futó szerelmi kapcsolatokba bocsátkozik, tengődik. Szemvédelye mások megfigyelése. Közvetlen élmények és másodkéz-

ből szerzett információk alapján arra a megállapításra jut, hogy az őt körülvevő világ alapján véve rossz, és valamit változtatni kellene rajta, bár „egyre kevesebbet hiszek az emberek nevelhetőségében”, vallja be. Az őt körülvevő emberekkel szemben álarcot visel, valóságos gondolatait kiszámított rokonszenkveltési technikával fedi el. Fordítói állást is azért vállalt, hogy a kulisszák mögé pillanthasson. Úgy találja, hogy a hatalom képviselői túl sok vidámsággal és gondtalansággal viszonyulnak a dolgokhoz, kevés bennük a puritánság, alapján véve csak saját hasznukat nézik. Jómaga képtelen összhangot teremteni nézetei és érdekei között. „Csontjaiban érzi”, hogy a társadalom szocialista átalakulása nem sikerült, a forradalmárokból, akik valaha eszmékért voltak képesek életüket feláldozni, nyereszkedők lettek, akik feladták eszméiket. Ami a jövőt illeti, azt borúlátóan ítéli meg: „valamit tennünk kell, mert tutajunk elsüllyed”.

Joggal tehetjük fel a kérdést: van-e Halász Bélának világnézete, úgymond tudományos tételeken kibontakoztatott eszmerendszere? Nincs. Helyette érzelmi-értelmi világképet alakított ki elméjében született tulajdonságai és a társadalmi nevelésben szerzett ismeretek alapján. Egy időben pártiskolába járt, tehát megismerhetett egy világnézetet, s erről így vall: „A marxizmust könyörtelenül okos dolognak tartottam, igen, mindenekelőtt az öreg fizekre szedő boncolgatásait szerettem, illetve szeretem még ma is, a késéles logikáját, sokkal inkább, mint amikor egy-egy önfeledt pillanatában tekintete a jövőbe réved, ilyenkor mintha egy ártatlan szemű gyermek kandikálna ki a szakálla mögül”. Halász Béla nem lehetett igazi kommunista, mert ő nem hisz, hanem gondolkodik. Vonzódik az utópisztikus társadalomképek iránt, amelyekben természetesen az értelem által felállított szellemi kasztok léteznének. Általában, talán azért, mert ő határozatlan, „mindig is vonzódtam azokhoz, akik csinálnak valamit, akármilyen ideológiai előjellel is csinálják”. Szilárd meggyőződése, hogy nehéz az embereket megváltoztatni, akárcsak a körülményeket. Elutasítja a nemzetieskedést, helyette valamiféle ködös kozmopolitizmust szeretne: „Legszívesebben gombnyomásra szüntenék meg minden népet, nemzetet, legyünk csak emberek, beszéljünk egy nyelven.” Ezentúl Halász Béla alapján véve mélyen moralista, amiről így vall egy elme-futtatása lezárásaképpen: „Persze a moralista is ágaskodni kezdett bennem, az én hülye, tizenkilencedik századi, keménygalléros és halbcilinderes moralistám, akit ha kirúgnak az ajtón, visszajön az ablakon.” Eszményképei azok az emberek, akik „sohasem tudják elfogadni a világot olyannak, amilyen”. Tisztában van vele, hogy ilyen kevés van. Talán magát is közéjük sorolná, de csak gondolati szinten. Halász Béla számára kétféle humanizmus létezik: „az ábrándokba kapaszkodó, amely képtelen, teljesíthetetlen követelményeket állít az ember elé, és az illúziótlan, amelynek már egyebe sincs, csak cinikus, sarokba szorító dilemmás

játéka". Véleménye szerint a képtelen humanizmus az „értékesebb”. Érzí, hogy viszonyulásában a dolgokhoz van valami rendellenes: „Én vagyok igazán megkergülve ezzel, ezért nem tudom sokszor éppen a legtermészetesebbnek számító emberi megnyilatkozásokat egyszerűen csak tudomásul venni, s találok nehezen utat magától értetődő dolgokhoz is.” Összegezve a fentieket talán leszögezhetjük, hogy Halász Béla világképe rendkívül összetett, számtalan ellentmondást foglal magában. A lényeges talán az lenne, hogy ismerve az őt körülvevő világ hibáit, szeretné azokat feloldani, de erre kevés esélyt lát. Mert Halász Béla életének központjában másvalami áll: egy olyan regény megírása, amely leleplezné ezt a világot. A regény megírásának vágya olyan méreteket ölt, hogy nyugodtan nevezhetjük az elbeszélő legnagyobb és minden cselekvésére kiterjedő mániájának. Ez a mánia valójában kóros.

Saját bevallása szerint „mimikriéletem” él. („Amióta gondolataimat és indulataimat rendszeresen magamba nyelem . . . újabban rendkívül könnyen cserélek arcot vagy inkább álarcot, már-már attól félek, hogy az igazit, a magamét egyszer végleg elhagyom valahol . . . folyton uralkodni kell magamon.”) Célja az, hogy a végsőig alkalmazkodó életmódjával beférközzék az emberek magánéletébe, mind több adathoz jusson, amelyek lehetővé teszik regényének megírását. Mimikriéletem élve noteszába titokban mindent feljegyz, amiről feltételezi, hogy írandó regényébe kerülhet, mondjuk a póregyházi kocsmában („. . . frissen szerzett benyomásaimat akartam feljegyezni . . . csendben jegyezgetek csak . . . mindent feljegyeztem, ami csak használhatónak látszott”). A noteszben „rengeteg bejegyzés, látszólag pletykaanyag, főleg a tervezett regényhez”. Miért akarta Halász Béla megírni regényét, tehetjük fel a kérdést. Egy helyen jómaga így válaszol erre a kérdésre: „Minél több oldalról megmutatni a dolgokat, így akartam ábrázolni a világot, amelyben élek, nem azért, mert szeretem, hanem mert ez van: ezt kell szeretni.” Dühös erre a világra, bár szeretnie kellene, a regény írása alkalom arra, hogy „kiírjam magamból dühömet . . . írásaimban tulajdonképpen a magam agresszív indulatait éltem ki”. Más helyen még konkrétabb választ olvashatunk a fenti kérdéssel kapcsolatban: „Regényemben könyörtelenül le akartam festeni azokat a burzsujokat, akik inkább azzá lettek, mint annak születtek.” Olyan regényt akart írni az egész „brancsról”, amilyent még senki sohasem írt. A nyilvánvalóan társadalombíráló regény ötlete valóságos rögeszmévé válik. Halász Béla elméjében „semmi sem fontos, csak a regény . . .”: „Mindent a leendő írósgomra tettem föl, mindent annak rendeltem alá. A munkámat, a barátságaimat, a szerelmeimet. Szándékosan téptem el minden kapcsolatszálát, tenyésztettem magamban a kívülállást, ha úgy tetszik, az elidegenülést. Lebegni akartam, félni elevenek és holtak fölött. Beleszerettem egy magatartásba, anélkül, hogy

tisztáztam volna, elég erős vagyok-e hozzá . . . képzelt íróságom belém fészkelte magát. Mégse lehetek nélküle.”

Tehát az elbeszélőben megvan a szilárd elhatározás, hogy egy regényt írjon, és ahhoz, hála mimikriéletének, megvan az anyaga is. A gondok akkor jelentkeznek, amikor e kettő alapján neki kell kezdeni az írásnak. Kerülgeti ezt a pillanatot („legfőbb ideje lenne végre komolyan íráshoz látni”), de rádöbben, milyen bonyolult folyamat az alkotás. Talán nincs türelme (tervezett egy abszurd abortuszregényt, „csak nem volt türelmem hozzá, mint annyi máséhoz, mindenbe csak belefogok”), sokat olvas, és úgy érzi, sohasem fog tudni úgy írni, mint az elismert írók. Ettől csömör és irigység fogja el, pedig régen azt hitte, tud írni. Utánozni nem akar, de az ugrást a mély vízbe csak halogatja. Rájön, hogy az íráshoz nem elegendő csak a hangulat, történet is kell hozzá, pedig úgy szeretne írni, hogy az „valóságosabb legyen a valóságnál”. Néha úgy érzi, minden összejött, nekikezdhethet az írásnak: „De ott a póregyházi kocsmában még komolyan arra gondoltam, hogy csak valami összefogó gondolatot kell találnom hozzá, vagy legalább valami érdekes keretet, anélkül az összegyűjtött anyag nem lesz egyéb pletykakrónikánál, szerencsésebb esetben riportregény-nél, pedig én többet szerettem volna kihozni belőle még holmi kisvárosi tablónál is.” Egy alkalommal utópisztikus regényének változatait is ismerteti nagy vonalakban, máskor szinte átkozza magát, hogy „én mindig csak mérlegelek . . . alighanem regényeimet is agyonmérlegeltem . . . örökké a cselekvésen innen maradok”.

És egy meleg májusi este Halász Bélát „cserbenhagyta mimikrije”. Elcsattan egy pofon, „az történt, aminek történnie kellett, előbb vagy utóbb, de elkerülhetetlenül”. A Pistinek adott pofon Halász Béla egyedüli merész tette, amely felszabadítólag hat rá, és örömmel tölti el. Elsősorban annak örül, hogy felszabadul az öt hosszú időn át nyomasztó, jellemét eltorzító mániájától: a regényírás kényszerétől. Most már nem érdekli regényének témája (az eltékozolt forradalom), az egész dolognak az értelme megszűnt, jegyzeteit eldobhatja. De előtte még előveszi őket, és „látnom kellett, hogy emeletes marhaságokat írtam össze”. Bevallja, hogy végeredményben minden emberi élet fontos, megszállott kétpólusos kategorizálási mániája téves. „Ha lenne regényem, már rég nem kellett volna írnom. Nincs regényem, nem is volt. Nem is lesz soha.” Pedig tettek helyett a kezdetben az írást vélte fontosabbnak. „Titokban mindig is éreztem önmagam csődjét”, vallja be a könyv befejező szakaszában. Döntéshozatalakor fontos szerepet játszik az is, hogy egyszeriben értelmetlennek találja regényének megírását: „Éppen csak minek? Mire jó? Kinek használ? Gyakran kérdeztem magamtól ezt, valahányszor regényemen rágódtam.” És újra jelentkezik a keménygalléros és halbcilinderes moralista, aki szerint „Jutka a regényem áldozata . . . és gyilkosa is talán”. Mert

félretette Jutka jelzését az öngyilkossággal kapcsolatban, fontosabb volt neki egy bírósági tárgyalásra mennie adatgyűjtésre regényéhez. Amint megszabadul a regényírás rögeszméjétől, azonnal megszületik benne a második döntés is: távozik ebből az országból. Mert valóságot szépitő nem akar lenni („Párját ritkító bértollnok lehetnék, ha megvolna a gyomrom hozzá, csakhogy bennem a szerep fordítva létezik, ma is mindig azt a véleményt van kedvem kimondani, aminek éppen legkevésbé ajánlatos helyet adni.”) S hogy mi akart lenni, arról metaforákban adja meg a választ: „Nekem nem az kell, hogy család, vityilló, kocsi . . . én magányos farkas akarok lenni, árvából lett jó katona, gerilla, igazságtevő szegénylegény, szellemi útonálló, nagyvadra induló lesipuskás vadorzó, akármí, csak futószalagon készült termék nem, síneken futó aprócska jármű.”

Mint a fentiekben azt több alkalommal is hangsúlyoztuk, Halász Béla „mániákban” szenvedő ember. Ezek a mániák közül a legerőteljesebb és egyenesen a kórosba átszapó („a mindent jobban tudás”) rögeszméje a regényírásról. Végeredményben nem derül ki egyértelműen, miért nem sikerült neki megírnia regényét. Megvolt benne a szándék, némi ismeretekkel rendelkezett a regényírás technikájáról, tetemes anyagot gyűjtött össze, röviden: megvoltak a feltételek ahhoz, hogy regényét megírja. De talán túl magasra helyezte a mércét, valami rendkívülit akart produkálni, és erre volt képtelen? Vagy egyszerűen Halász Béla nem rendelkezett a regényírás képességével? Vagy képtelen volt tárgyilagosan viszonyulni jövődöbéli regényének élő alakjaihoz, és ez a mély ellenszenv valósággal megbénította? Vagy mindezek a körülmények együttesen hatottak és bírták rá arra, hogy lemondjon tervéről? Tény az, hogy eláll a regényírástól, és ez életének legnagyobb csődje. Egyébként is élete minden szférájában csődbe jutott. Így aztán esetében hármass csődről beszélhetünk: csődbe jutott házassága, közéleti tevékenysége és alkotói vágyálma. S ha ehhez hozzátesszük kiábrándulását a társadalomból, akkor teljes mértékben érthetővé válik döntése: elszökik önmaga eddigi énje elől.

Hála az írónak, teljes jellemrajzot kapunk hőséről, a történetek elbeszélőjéről. Igaz, erősen túlsúlyban vannak azok az információk, amelyek írói elképzeléseivel kapcsolatosak, de ez érthető, hiszen ez áll élete központjában. Azonban sokat megtudhatunk egyéb tulajdonságairól is. Halász Béla igazi intellektuális alkat, hordozta magában az igazi értelmiségiek alaptulajdonságát: a minden iránt érzett szkepticizmust. Könnyen kivehető az is, hogy szintetizált figurával állunk szemben, amelynek összetevői a másodkézből szerzett információk és az író nézetei. Ahogyan egy helyen olvashatjuk: „Rendeteg szituációt, sőt érzést ismertem másodkézből, tele voltam kölcsöntapasztalatokkal . . .” Minden valószínűség szerint nem egyetlen pedagógus szolc mintául Halász Béla életútjának kibontakoztatásakor, hanem több embertől

gyűjtött adatok alapján alakult ki alakja az író elméjében. Ami pedig intellektuális gondolatvilágát, világképét és az íróssággal kapcsolatos válságát illeti, nos, azok minden kétséget kizáróan megteremtőjének legintimebb gondolatait tükrözik.

Szinte nincs még egy olyan műve Varga Zoltánnak, amelynek hőse ilyen mértékben „hasonlítana” rá, mint Halász Béla, ami gondolatvilágának megdöbbentő szélességét és mélységét illeti. Nincs talán egyetlen más hőse sem, aki ilyen expresszív módon reagálna az őt körülvevő világra, és ilyen kendőzetlenül kimondaná véleményét róla. Szintetizált jellege ellenére Halász Béla nagyon is élő ember, nem holmi eszmehordozó papírfigura. Hús-vér lény, aki a regény keretein belül hitelesen hat.

A *Szökés* néhány olyan jellegzetességgel bír, amelyek olvasmányossá és gondolati gazdagságát egyszeriben befogadhatóvá teszik. Ezek közül az első helyen kell kiemelni a regény nyelvezetét, hiszen a nyelv az, amely az olvasó irányába építi a hidat és arra hivatott, hogy az író mondanivalóját lehetőleg pontosan megformálja. A *Szökés* tulajdonképpen óriásmonológ, amely feltartóztathatatlannul hömpölyög felénk. A belső beszéd egyszerre hétköznapi és elmélkedő. A regényt olvasva mintha egy ember koponyájában lennénk. Így aztán mindenről első kézből kapunk tájékoztatást. Az esetek többségében hosszú mondatok bontakoznak ki, de ez sohasem történik az érthetőség kárára. Halász Béla filozofikus gondolatait épp a nyelvi egyszerűségnek köszönhetően könnyen tudjuk követni. A regényben itt-ott párbeszéd is van, ezek természetesen hatnak, mintha Halász Béla meg nem írt regényéből származnának. Van a regényben néhány szakasz, amely tömény expresszivitásával szinte elűt a regény szövegének egészétől, szinte teljes mértékben különbözik Varga Zoltán úgymond megszokott hangvételeitől, és egyedülállók nemcsak a regényében, hanem egyáltalában életművében. Gondoljunk csak arra a részre, amikor az elbeszélő közli, hogy lemond a regényírásról és közli, miért és kinek kellett volna azt megírnia. Ez a regényrészlet tömörségével és sajátos lüktetésével egyenesen szabadversnek tűnik.

Ami a belső formát illeti, az kiválóan megfelel az író számára legelfogadhatóbbnak tűnő írástechnikának. Ez pedig a szabad képzettársításon alapuló próza. A regény írásakor ez az írástechnika tájainkon még nem volt gyakori jelenség. A *Szökés* esetében az a csodálatos, hogy szinte tökéletesen megvalósul benne. Halász Béla gondolatai látszólag szertelenül csapongnak, de valójában az író nagyon is tudatosan, de ugyanakkor az olvasó számára észrevétlenül irányítja őket. Ki kell emelni azt is, hogy az asszociatív írásmód, mely első sorban a *Szökés* esetében, filozofikus töltetű, de nem zárja ki a tárgyi valóság megjelenítését. Ezek a részek remekül illeszkednek be a képekbe, és a regénybeli valóságot teljessé és hitelessé teszik. Utalni kell arra is, hogy az asszociatív

technika az írók nem löki vakvágányokra, funkciómentes kitérőkre. Minden epizódusa szorosan vagy lazán, de kötődik a regény fővonulatához. Az alkalmazott írásmód és nyelv egy sajátos és bizonyos szempontból nézve eredeti hangot eredményezett: Varga Zoltán e regényében a legegényibb hangján szól.

A *Szökés* egyik központi témája, s erre már utaltunk korábban néhányszor, a művészi, ebben az esetben az irodalmi alkotás problematikája. Arról van szó, hogy egy író egy regénybeli író nehézségeiről ír azzal, hogy a regénybeli író végül is eláll a regényírástól. Az elbeszélő Halász Béla utópisztikus elemeket tartalmazó regényt akart írni, de vállalkozása nem valósult meg. Lehet, hogy nem volt tehetséges megteremtője. Varga Zoltán úgy vélte, ő sem képes egy ilyen regényt írni. Így aztán a *Szökés* egy dugába dőlt tervről szól, de a megírandó regény helyett egy remek modern regényt olvashatunk az alkotás titkos mechanizmusairól. Halász Béla nem Varga Zoltán alteregója, de kétségtelen, hogy a műalkotás dolgában igenis az író gondolatait mondja ki. Olvashatunk arról, hogy az író az eredetiségre törekszik, tehát nem akar utánozni, gyakran megtorpan a célul kitűzött feladat előtt, lehetőségek bontakoznak ki előtte az íráskor, és nem tud dönteni valamelyik mellett, máskor túlságosan is hosszú ideig mérlegel, s közben ötlete elhalványul, sok az ötlete, de keveset valósít meg, rájön: az alkotáshoz nem elegendő egy érzet, konkrét történetre van szüksége, a valós valóság iránt érzett dühe elvakítja és megbénítja az írásban, egyáltalában a begyűjtött óriási regényanyagot képtelen hagyományosan, a nagy epika örökölt törvényszerűségeinek megfelelően regényvalósággá áttranszformálnia – mind-mind az írókat gyötrő gondok. A *Szökés* tehát nem nagyrealista társadalmi regény, hanem vallomás arról, hogy az elbeszélő (és mögötte talán az író) képtelen volt olyat megírni. Ugyanakkor az az érzésünk, hogy a helyette megírt *Szökés* esztétikai értéke olyan magas, hogy valószínűleg felülmúlta volna a meg nem írt regényéét. Ez természetesen csak merő feltevés. Vannak a regényben konkrét utalások arra, s ezeket már idéztük, miszerint Halász Béla (és talán Varga Zoltán sem) nem látta értelmét egy hagyományos technikával megírt nagy ívű társadalmi regény megírásának. Mert Halász Béla kritikusan viszonyult a valós valósághoz, a regény megírása tett lett volna annak érdekében, hogy ez a valós valóság jobb irányba kanyarodjék, de úgy vélte, nem váltott volna ki ilyen hatást. Akkor pedig van-e értelme az írásnak? Mai szemmel, amikor az írás sajnos már magán- és nem közügy, pedig a társadalomról szól, Halász Béla lemondása a regényírásról nagyon is érthető, bár megteremtője Varga Zoltán, úgy vélem, igenis hitt a leírt szó erejében. Egész életműve ezt bizonyítja.

A *Szökés* Varga Zoltán írói életútjának delén készült: 1972 januárja és novembere között. Ugyanakkor ez a regény jelenti talán alkotóművészetének csúcspontját is. Társadalmilag egyetlen műve sem ennyire konkrét, nem tartalmaz

ennyi önéletrajzi elemet. Találunk benne utalásokat előbbi írásaira, azokra, amelyek akkor foglalkoztatták és azokra, amelyeket később megírt. De nemcsak az író írásművészete csúcának tekinthető a *Szökés*. Csúcsot jelent a vajdasági magyar prózában, sőt: mondhatjuk, a közép-európai szocialista országok prózájában is alig van vetélytársa. Az idő távlatából nézve igazi európai regénynek tűnik. Ugyanakkor a *Szökés* példa arra is, hogy értékes alkotásainkat nem becsüljük megfelelően. Ezt részben igazolja a regény recepciója. Alig néhányan foglalkoztak vele, de részletes elemzés tárgya a mű, amikor is a vizsgálódás a leírt szövegre támaszkodott volna, és igyekezett volna feltárni a regény minél több aspektusát, egyelőre még nem volt. Még folyamatban volt közlése részletekben a *Híd*ban, amikor 1972 decemberében Bori Imre Az olvasó jegyzetei című rovatában (*Magyar Szó*, Kilátó) felhívta a figyelmet a regény egyik jellegzetességére. Tudniillik véleménye szerint a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején tanúi lehettünk, ahogyan ő mondja, a realitás betörésének a jugoszláviai magyar regényirodalomba, és erre példa a *Szökés* is. Konkrétan a regény egy jelenetére utal (Halász Béla anyaggyűjtés céljából népszámlálóként buzgólkodik), és azt szó szerint idézi is. Bori Imre pozitívumként értékeli a valós valóság megjelenítését a regénybeli valóság keretein belül. Egyébként a regényre, mint művészi teljesítményre, a *Híd*ban való megjelenése után egyedül e sorok írója reagált (*Üzenet*, 1974). Amikor a *Szökés* könyv alakjában megjelent, akkor a visszhang érthetően nagyobb volt. Írással jelentkezett Szloboda János Az újraolvasott regény címen (*Tiszavidék*, 1990). A könyv méltatóját még korábban megragadta a regény témájának időszerűsége (szerinte az az „ideiglenes külföldi munkavállalás”, azontúl a kisebbség fogása) és cikkében kiemelte, hogy „mindezek a felvetett kérdések a mai napig sem veszítettek időszerűségükből, és éppen ezért a *Szökés* mindmáig érdekes és aktuális olvasmány”. Véleménye szerint ez a regény a „liberális” korszak végét jelenti a vajdasági magyar regény történetében, amely a „valóságot tárja fel”. Ezzel mintegy visszatér Bori Imre gondolatához. Szloboda János írásában kitért a regény megjelenésének történetére is, igyekezett választ találni a kérdésre, miért késett kiadása könyv alakjában. Vajda Gábor Korai felvilágosultság című cikke (*7 Nap*, 1990. november) már a regény több jellegzetességére igyekszik felhívni a figyelmet. Azonnal leszögezi, hogy „újabb irodalmunk kiemelkedő alkotásáról van szó”. Vizsgálódásainak, amelyek túlönnek a standard könyvismertető keretein, központjában a regény társadalombíráló mozzanatai állnak. „Realisztikus látomás”-nak látja a regényt, amely leleplezte a kor látszatait, feltárt „egy züllési folyamatot, vagyis a társadalmi degeneráció jeleit igyekezett tudatosítani”. Ezzel magyarázza a tényt, hogy könyvként csak majdnem húsz év késéssel jelenhetett meg. Kitér Halász Béla alakjának elemzésére is, aki „egyénsége épségét igyekszik megmenteni s ez

alig-alig sikerül neki”. Szerinte a főhősben a szerző a feladatukat nem teljesítő értelmiségiek sorsát írja le. Csak említi Halász Béla (és az író) alkotói vívódásait. Egyértelmű a cikk végén kimondott véleménye: „Varga Zoltán könyve az újabb magyar irodalom egészében is kiemelkedő jelentőségű.” A *Híd*ban Gerold László közölte észrevételeit a *Szökés*ről (1990. decemer). Írása nemcsak a *Szökés*ről szól, hanem a romániai Lászlóffy Csaba *A szökés* című regényéről is. Tudniillik szerinte a két könyv között nemcsak címbeli hasonlatosság áll fenn. Úgy találja, hogy a *Szökés* központjában a hős lelkivilága s ezzel együtt a társadalomról felmutatott kép áll. Az előbbiről mindent megtudhatunk a választott formának (belső monológ) köszönhetően. Fontos számára az a tény, hogy az író a *Szökés*en keresztül „kimondja a közölhetetlent, az olvasó jólesően veszi tudomásul, hogy erre sor kerülhet – legalább az irodalomban”. Itt mintha újra Bori Imre észrevétele jelentkezne, de immár szélesebb, a társadalmi recepcióra vonatkoztatott közegben. Ezenkívül Gerold László részletesebben elemzi Halász Béla szépirodalmi terveit is. Szerinte számára az írás itt „magavigasztalás . . . ami legalább látszatfüggetlenséget biztosít . . . a kiírás csak átmeneti jellegű, önámítás”. „Az írás lázadásnak hitt menekülés”, szögezi le elemzése lezárásaképpen. Gerold László olvasatában időnként bőbeszédű a regény, de „szuggesztív olvasmány”. Helyéről a kortárs regényirodalomban a cikk írója nem szól. E sorok írója második munkáját a *Szökés*ről az *Üzenetben* (1990. október) jelentette meg.

1991 végén Varga Zoltán rövid nyilatkozatot adott Pertics Péternek, amelyet a *Tiszavidék* közölt (Maradni vagy menni?). Az író nyilatkozatában elsősorban az akkor égető társadalmi és emberi kérdésekkel kapcsolatban mondja el röviden véleményét. Ezenkívül szól a *Szökés* megjelenésének körülményeiről is. Egyéb szépirodalmi vonatkozású adat az interjúban nincs. Viszont feltétlenül fel kell figyelni a következő mondatra: „Nem tudom függetleníteni magamat a körülöttem történő eseményektől.” Többek között ennek az alkati adottságának köszönhetjük a *Szökés* születését.

Egyébként, úgy érzem, Varga Zoltánt bántotta a *Szökés* szegényes recepciója, amiről talán ajánlása tanúskodik, amelyet a regény könyv alakjában történt megjelenésekor írt e sorok írójának. „Varga Istvánnak, a regény első és eddig egyetlen észrevevőjének, döntse el, talál-e valamit most is még benne. Szeretettel és barátsággal Varga Zoltán. Zenta, 1990. július 19.” Mert e sorok írója már amikor folytatásokban megjelent a *Híd*ban, értékesnek találta a *Szökést*. Olyannyira, hogy beköttette, és az íróval dedikáltatta. Ez az egyedi példány piros színű.

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

ÉVEK PORHAVA

Tóth Krisztina: *Porhó*. Új és válogatott versek. Magvető, Budapest, 2001

Új és válogatott verseket tartalmaz Tóth Krisztina negyedik verseskötete – azaz „újakat” és „régieket”. A két fogalom a Füst Milán-összes két verskörére emlékeztet – s a kötet szerkezete is, hiszen, akár a Füst-kötetekben, a *Porhó*ban is előbb következnek az „újak”, s utánuk a „régiek”. A szerkesztésmódból következő olvasói dilemma, hogy hogyan olvassuk a kötetet: vajon az „újakra” legyünk-e előbb kíváncsiak, vagy azt a folyamatot fürkészzük, amelyet ez a költészet az első kötettől a negyedikig haladtában rajzol fel? Én az utóbbi olvasói eljárást választottam, nemcsak amiatt, mert (valamiféle szakmai ártalomként?) általában szeretek egy opust (még ha nem lezárt, alakuló is) időrendben szemlélni, hanem amiatt is, mert a folyamat, az alakulásra is érdekel. Hogy honnan indult egy költő, s hová jutott – azaz hol tart most éppen?

Válogatott versek (újra)publikálásakor ugyanakkor az a kérdés, mit visz át a költő (vagy szerkesztő) az épp aktuális kötetbe. Költő-válogató esetében: hogy mit vállal régebbi önmagából. Tóth Krisztina líráját második kötetétől kezdve követem, ismerem, így nemigen tudnám megválaszolni, mit hagyott el most, versválogatáskor viszonylag korai első kötetéből. (Közben a második kötet előszavában azt olvasom, az 1989-es *Őszi kabátlobogás* már nem is szerezhető be, elfogyott – hiánycikk.) A mostani kötet azonos című (utolsó) versciklusának versei (nem sok, mindössze négy mentődött át az új kötetbe) a „gyerekkor kulisszái”-t járják be: elhagyott, eltűnt színtereket, városrészeket, utcákat, szobákat, csöppnyi nosztalgiával, elégikusan (az egyik versnek is ez a címe: *Terézvárosi elégia*). Ám a nosztalgia Tóth Krisztina verseiben (később sem) egynemű. Nosztalgiához konkrét (emlékbeli) fogódzók kellenek, ám e költészet egyik máig tartó témája, tárgya, felismerése, hogy a dolgok nem egyértelműek, s nem mutatják meg magukat teljes valójukban, gyakran áttűnnek (pl. az eső vízfüggönyén vagy az álom színhártyáin), másnak látszanak. E korai verskör tartósnak mondható költői válasza e problémára, hogy a megnevezhetetlent megnevezetlenül hagyja, meri hagyni („visszasodor, ki tudja, hogy

mi” – *Fogadkozás a Rottenbiller utcában*). Az eső, a víz (az álom vize is) különös fénytörésben láttatja a lírai ént körülfogó világot. S maga a fény, a féligfény, az ajtórésnyi fény, a reflektor fénye is. Ettől lesz különös, nem szokványos Tóth Krisztina verseinek világa, annak ellenére, hogy egészen köznapi dolgokat súrolnak, egészen köznapi epizódok szintjéig merészkednek. Az álom, a féléber állapotok s a jelen és a múlt emlékdarabjai közötti cikázás ugyanakkor a versek „logikáját” is módosítja – pl. egybemossa valós és képzelt határterületeit. E folyamat hozza létre Tóth Krisztina lírájának sajátos látásmódját, egészen korán megmutatózó képiségeinek felismerhető vonásait. „Indulj csak: víz alatti csönd fogad, / és mint egy kagylóformájú medált, / úgy látod elmerülni / egy láncon arcodat” írja a *Terézvárosi elégiában*; az *Ikaroszhajnalban* pedig ezt:

Olyan nyugtalan volt a hajnal.
Fölvért vakmerő madárálmom.
Arcod akartam átrepülni
és lezuhanni mindenáron.

A második kötet címét viselő ciklus (*A beszélgetés fonala*) elmélyíti abbéli olvasói tapasztalatunkat, amelyre az első kötetből átvett néhány költemény még csak utalt: azt, hogy Tóth Krisztina lírájának legdominánsabb formái a négysoros strofákból építkező, valamint az egyből szabott, osztatlan strofájú versek. Itt a formát még szigorúbb abröncs fogja át, hiszen e versciklus versei között ott van öt szonett is. Azaz: *A beszélgetés fonalából a Porhóba* főként a szigorúbb kötöttségű versek kerültek át.

E költészet (egyébként igen hangsúlyos) intimszféráját az teszi tágabb érvényűvé, hogy a versek szürrealisztikus fogalom- és képtársításai, álomszerűsége, „vágásai” folyton lebegtetnek valamilyen talányt, de oly módon, hogy az akvarelltechnika által egymásba úszó arcok, tárgyak, mozdulatok váratlan pillanatokban éles pontosságú képben csapódnak ki. *A kora hajnali órákról* című szonettben pl. „a szoba tágas akváriumában” „úszó” bútorok (szék, asztal és fényhalak) áramló képei között váratlanul, meglepetésszerűen merül fel az éles rajzolatú szenuális kép: „Lejebb, a híg anyagban / mézszín cellul forog ezüstös foglatban / egy olló szára közt.” A versalkotó elemeket is hasonló dinamika járja át: a szabályosság (strofarend, rím, ritmus, szonettforma) harmóniáját, sima tótükrét finoman borzolja az olykor egészen merész áthajlások keltette diszharmónia. A kötött forma keltette biztonság ugyanakkor a mindennapi élet apró élményeiből áradó bizonytalanságokkal szembeül. Ferencz Győző a második kötet előszavában e „folyékony, áramló, derengő, de közben azért nagyon pontos és plasztikus” versvilág vízmélyi álmokat, élvezetes és érzékletes képeket egyesítő költői gesztusában „kifinomult költői rafinériát” vél felfedezni. A rím, a ritmus, a strofák szabályosságát, zökkenéseit a dalszerűség oldja. Az új versek záródarabjának a címe épp *Téli dal*, de az egész kötet jó néhány versét be lehet sorolni a hagyományos dal műfajába.

A versválogatásból úgy tűnik, mintha *Az árnyékember* nem mutatna módosulást, elmozdulást Tóth Krisztina költészetében. A négysoros strofák (a leggyakrabban 2x4 vagy 4x4 soros) s az egybőlszabott versek megszilárdulni látszanak az 1994 és 1997 között íródott költeményekben. S bár a harmadik (azonos című) kötetből a *Porhóba* bekerült versek nem annyira, az ezt megelőző, „eredeti” kötet annál inkább kidomborítja a versszubjektumot (az én, a te alakját) belengő finom, lebegtetett bizonytalanságot – a

folytonos áttűnéseket. *A beszélgetés fonala* című ciklusból számomra hiányzik az „eredeti” kötetben publikált, *Zuhog* című „kafkás” vers, *Az árnyékember* című ciklusban szívesen ott látnám az azonos című kötetből a *Hajónevek*, *A pénztárca* s a *Télfilm* című verseket – ám lehet, hogy ez az én magánolvasatom. A *Télfilm* „töredezett” sétája helyett viszont itt a folyóiratból régebről ismert, a Mándy Ivánnak címzett s az őt idéző *Séta*:

Az, aki nincs, az csak a térre ment ki.
Csak a szemetet vitte le.
Rövidke sétát ír levél helyett,
hogy ernyőt is vitt, nem jön este se,

hogy nem jön vissza, mert ő most az este,
ő az eső, a fényes járda óre.
Előrehajtvá alszik egy ülés,
mintha valaki a kormányra dőlné.

Tóth Krisztina költészetének azon vonása, hogy költeményei a mindennapok súlytalanak, semmisnek tűnő mozzanatait, mozdulatait, tárgyait érzéktük meg s mossák egybe, Mándy Ivánt arra készítette, hogy az 1997-es, *Az árnyékember* című kötet fülszövegeként hamisítatlan mándys novellát fabrikáljon a szerző verseinek motívumaiból. Tóth Krisztina verseinek egyébként is létezik valamiféle lebegő, lebegtetett epikuma.

A legújabb versek három ciklusában is jelen van ez a lebegtetett epikum. A *Szálak* címűben az emlékek, a gyerekkor, a szerelem „szálai” jelölik ezt az attitűdöt, s a *Szönyeg* és *Pénelopé* kétszer négy soros strófája is a szálak, a fonal nyomvonalán halad – hol a szó elsődleges, hol metaforikus jelentésére támaszkodva. A *végvár* s épp a címadó *Szálak* mintha kevesebbet markolna, hasznosítana ebből az élményvilágból. Annál izgalmasabb a *Dosszié* bizarr emlékképeivel s azon üzenetével, hogy a magánélet emlékképeinek, -morzsáinak felmerülése nem azonos a nosztalgiával, hiszen gyakran fanyar felismerésekbe – a „csodák” leleplezésébe – torkollik.

Az új versek közül a *Havak éve* és a *Lombzsák* ciklusok költeményei hoznak újabb fordulatot Tóth Krisztina lírájában. Az előbbi ciklus mindenekelőtt háromrészes, 4x4-es hosszú sorú verseivel (*Küld egy mosolyt*, *Napló*, *Vándorhold*, *Havak éve*). E versciklus esztétikai hozadéka a merészen hiányos versmondatok és mondat-enjambement-ok technikája. A versmondat egyrészt ponttal zárul, mielőtt végképp megtelne jelentéssel, mielőtt tartalmilag kifutná magát, másrészt a mondatzáró pont után is tovább áramlik/folytatódik. Átível, átfolyik, új, „idegen” mondatban lel folytatást, miközben sajátos merészségű, nagyon egyéni versprozódíát eredményez. A vers szabálytalan belső áramlását ugyanakkor szabályos metrika és rímabroncs tartja fogva. A versmondatok e paradoxona még hangsúlyosabban kidomborítja Tóth Krisztina biztos kezű versírói tudását.

A *Havak éve* ciklus emlékképei, váratlanul felmerülő véletlenjei (nem egy alkalommal ez újbóli találkozás a metrón) múlt és jelen, a múltbeli s a jelenbeli én (s a másik) egymásba csúsztatásával kérdéssé teszik a lírai én, a versszubjektum kontúrjait, s a másba való áttűnés és a „valaki más valahol máshol” finom bizonytalanságának élményét mélyítik el. Az új versek két említett ciklusa ugyanakkor pikáns erotikumával hívja fel

magára a figyelmet. A *Havak éve Küld egy mosolyt* című első versének személyes konfessziója, s különösen a *Lombzsák* című ciklus néhány költeménye, a *Néma. Néma. Néma* szeretkezésképei, az *Óda az ötvenes férfiakhöz* merész, leplezetlen vallomássósága, a *Somnivre* elégikus vallomásfutamai alkotják Tóth Krisztina lírájának e vonulatát, amelyekben bármiféle feminista túlhazbás nélkül, ám a leplezetlen őszinteség, néven nevezés váratlanságával merül fel a nőiség (nővé érés, szülés, anyaság, szeretkezés) és erotikum tematikája.

E két alapélmény – a finom létbizonytalanság, valamint a nőiség említett tematikája – fogalmazódik meg a József Attila *Születésnapomra* című versét újraíró, az egész kötet legvirtuózabb, strófaáthajlások között kanyargó, a kancsal rímek fanyarságát is megcsendítő (címadó) versében, ahol a címbeli porhó metaforikusan a versszubjektum harminckét évét „havazza” be:

(...)
e lét
felét

leélve: őrzöm arcomat,
s eleddig nem zuhant sokat
csecsem
becse,

sőt, egy bocsom is van (de szép!),
beszélni is kezd majd ez év
telén
talán,

de hogy mi történt, mire volt jó
harminckét éven át e porhó,
(...)

Vagy túl
a túl

bonyolult léten, túl ezen
egyszer csak majd megérkezem
s ittlétemet
átlátom ott?

A költői attitűd nyitja egészen egyszerű: e költészetben a biztos kezű versalakítás révén a legérdektelenebbnek tűnő mindennapi (prózai) események, élettörédek is lírává forrnak. Vörös István a még épp csak első kötetén túl levő költőnő lírája kapcsán arról írt, hogy „[A] történetfoszlányokból építkező vers a huszadik század második felének egyik legfontosabb verstípusa.” A „hangsúlyozottan magánéleti emlékdarabok rekonstrukciója” kapcsán rokon példaként többek között Oravecz Imre (1972. szeptember),

Marno János (*Az albán szálló*) és Várady Szabolcs líráját említi (*Az érzelmek felparcellázása*. Elmélet és gyakorlat Tóth Krisztina versei kapcsán. In: Csipesszel a lángot, 1994, 115.).

Tóth Krisztina lírája a későmodern lételemény és megszólalás (retorika) példája: a „nyugatos” („újholdas”?) vers hagyományt az Én bizonytalanná tételével, a lírai emelkedettséget a hétköznapok „zörejeivel”, diszharmoniajával, a ritmus, a rím, a verszene, a dal (szerűség) „édességét” prozódiai „elvételekkel” ütközteti, siklatja ki – írja át.

HARKAI VASS Éva

A GYERMEKHŐS KILÉTE

Jódal Rózsa: *Mindenfáj Jánoska panasza*. Meseregény. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1999

Szekeres, alias Mindenfáj Jánoska folyton „nagyon jó” akar lenni, amivel magára szeretné vonni a felnőttek figyelmét és elnyerni dicséretüket, de minden kísérlete balul végződik: dicséret helyett szidást kap. A „kis szeleburdi”, a „kis ravasz”, a „kis okos”, a „kis hízelkedő”, a „kis stréber”, a „kis butus” és ezekhez hasonló szerepekben látatja meseregénynek nevezett munkája gyermekhősét Jódal Rózsa. Az eseményeket a gyermek szemszögéből ismerjük meg, azaz Mindenfáj Jánoska mondja el számunkra a (felnőtt)világgal szemben támasztott kifogásait. „Borzasztó! Akármit csinálók, ezeknek semmi sem jó”, „Olyan furcsák néha ezek a felnőttek!”, „Én nem tudom, mit képzelnek ezek a felnőttek!” – kezdi egy-egy méltatlankodó-panaszos megjegyzéssel történeteit; elmeséli, milyen igazságtalanságok és megaláztatások érik folyton. Leginkább a felnőttekkel gyűlik meg a baja, de más gyerekek is „ellene ténykednek”. Jánoskának sohasincs igaza. Az egészen kisgyermekekre jellemző énközpontúság jellemző rá, ugyanakkor már túl van ezen az életkoron: egyszerűen csak önző és irigy. Magyaréztai hiteltelenek: egyszerűen nem hisszük el neki, hogy nincs mindig tisztában tettei következményeivel. A gyermekekre olyannyira jellemző „nyakatekert logika” nála annyit jelent, hogy saját érdekeinek megfelelően magyarázza a dolgokat, de okfejtéseiből rendre kilóg a lóláb. Pl. lefoglalja a játszótér legjobb hintáját és „nem érti”, mások szemében miért minősül „szívtelen nagy számár”-nak: „Még hogy én önző vagyok! Még első nap kipróbáltam valamennyi hintát, de nem akartam mindet magamnak. Nem vagyok én olyan . . . Kiválasztottam magamnak a legjobbat . . .” (*Ezt a hintát lefoglaltam!*) Legtöbbször félreérti vagy szó szerint értelmezi a felnőttek szavait, s ebből származnak kellemtelenségei, viszont felnőtteken bölcsekedik, tehát mégiscsak képes a különböző összefüggések megértésére: „Mindenki volt óvodás . . . egyszer. Még a nagy emberek is. Még Petőfi is, meg Tamkó Sirató Károly, Weöres Sándor, meg apu, anyu, sőt Lackó is, aki már elsős, igen, és nem írathatták volna be az iskolába, tudod, ha előbb nem járja ki az óvodát” (*Óvodás lettem*). A gyermeki igazságérzet és nyíltság egyáltalán nem jellemző rá. Nem ötletes, nem szellemes. Tetteit nem a kreativitás, hanem a szabályoknak való megfelelés, a felnőtteknél való „beváгодás” igénye hatja át. Hogy mégis mindig pórul jár, azt szeleburdiságának és ravaszkodásainak, nem másságának vagy eredetiségének köszönheti. Árulkodik, kényeskedik és nyafog: „Mama,

mamikám, gyere, vigyél haza engem! Nem akarok tovább itt maradni. Csúnya, csúnya óvó néni. Csúnya Zolna. Csúnya Misu . . . Mama! Mamikám . . .” (*Kicsüfoltak*)

Nem tartom valószínűnek, hogy Jódal Rózsának Mindenfáj Jánoska alakjában az ellenszenves gyermekhős megrajzolása lett volna célja. Hogy mégis azzá lett meseregényben, az véleményem szerint a gyermekirodalom mibenlétének és a gyermekhős kilétének téves értelmezéséből ered. A gyermekirodalom nem a „leegyszerűsítés” irodalma. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy klasszikussá minősült darabjai közül nem egy (pl. Swift *Gulliverje*, Defoe *Robinsonja*, Gárdonyi *Egri csillagokja*) a szerző eredeti szándéka szerint egyáltalán nem a gyermekolvasó számára készült. Tehát nagy tévedés azt hinni, hogy a gyermek olvasóként nem képes a szekunder jelentéstartalmak, a képzettársítások, a mögöttes tartalmak, a többsikúság, az asszociatív eljárások befogadására, s hogy nincs igénye erre. (*A kis herceg*, Exupéry emblemikus alkotása általános iskolai olvasmány, az ötödikes diák nagyon is fogékony metaforikussága, rejtett-elhallgatott jelentéstartalmai felfejtése iránt.) *A Mindenfáj Jánoska panasza*, amelyre a panaszkodás egyszintű állapota jellemző, nem az az olvasmány, amely a mai gyermekolvasó képzetét gazdagítja, a történetek továbbgondolására, tudati átélésére készíti. Ezekből az írásokból inkább a didaktizálás avitt szándéka érződik ki: az ellenkép-teremtés, a negatív példaállítás eszközeivel oktatni (pl. Jánoska a sapkáját keresve sáros gumicsizmával összejárja a lakást, és a fehér ingjével törli fel, ugyanakkor „szíven üti” anya szomorúsága, s hiábavalónak érzi az igyekezetet. – *Hiába igyekszik az ember*). Ugyancsak tévesnek tartom a Jódal írásaiban érvényesülő narrátori pozíciót, mert így a felnőtt beszél a gyermekről, a felnőtt képzeletét, hogy a gyermek ilyennek látja a körülötte lévő világot, a legfeljebb neki mulatságosak (az „aranyos kis buta”) tettei és megnyilatkozásai.

Persze Tom Sawyer is égetnivalóan rossz fiú, tipikus bajkeverő, nyagotmondó, hőködő, minden cselekedete és gondolata balul üt ki – mégis szimpatikus figura. Ha valaki, hát nevelési szempontból ő lenne az igazi ellenpélda. Mégis így. Mark Twainnek esze ágában sincs didaktizálni vele, mi több, éppen hogy a szabályalkotó felnőttvilágra vetül a negatívum árnyéka. Micimackóké a Százholdas Pagonyban számtalan jellemhibával rendelkeznek, torkosak, szeleburdiak, gyávák, tetteiket a visszájára fordított logika módszerrel próbálják igazolni – mégis végtelenül kedves alakjai a gyermekirodalomnak. Míne alkotása remekmű. A Négyszögletű Kerek Erdő világa sem tökéletes, lakói sem azok, tévedéseikre épül a meseregény egésze – ugyanakkor Lázár Ervin könyve a magyar gyermekirodalom utánozhatatlanul egyedi alkotása. Ugyanis a megformálás, a kifejtés és a láttatás mikéntjén múlik minden. A példaként hozott gyermekkönyvek hősei is szembeállnak a világgal, panaszkodnak is rá, sőt kivonulnak belőle, ám cselekedeteiket a kreativitás, a megváltozni és megváltoztatni akarás szándéka hatja át. Micimackó torkos, emiatt csalni és hazudni is hajlamos, ugyanakkor nagyon szégyelli hibáját, és meg szeretne javulni; s ezt a belső, lelki értelmű átalakulás érdekében, nem a másoknak való megfelelés kedvéért szeretné elérni. S ami nagyon fontos: ragyogó szeretet, igazi közösségi érzés jellemzi valamennyiüket. Vétenek az igazságosság ellen, olykor megpróbálják becsapni a másikat, de ha kell, képesek legyőzni magukban a rosszat, kifejezésre juttatni énjük igazibb, lényegibb vetületét, ami az áldozathozatal, az önfeláldozás készségével, s a mások iránti őszinten szeretet képességével azonos. A külvilág iránti kifogásaiknak, kívülről csak így van hitele és értelme, s ezeknek hiánya miatt érvénytelen Minder . . . Jánoska minden panasza és észrevétele.

Jódal Rózsa meseregénynek nevezi írásai füzérét, amelyek a gyermeknovella műfaji sajátosságainak felelnek meg. Valamennyiben azonos a narrátori pozíció, Mindenfáj Jánoska személyében közös főhősük van, emellett ugyanazon tartalmi-formai sablon variációi. A köztük levő folytonosságot az „évnvi cseperedés” története jelenti: az óvodás Jánoska iskolássá érik. Csak hogy a regény ennél sokkal bonyolultabb és „formátlanabb” szövevény, öntörvényű, szuverén világ, amelynek megteremtéséhez nem elegendők az említett mechanikus-külső eszközök. S a műfajiság problémáját taglalva azt a kérdést sem kerülhetjük meg, hogy mitől lenne „mese” ez a „nem regény”. A mai mese elsősorban a valóságból az irrealitások világába repítő képzelet által lesz „meseivé”, legtöbbször a gyermek tudatvilágát, furcsa vágyait, fura elképzeléseit: nem hétköznapi átéléseit megjelölve felel meg a műfaj sajátosságainak. Ennek az átlényegítő eljárásnak nyoma sincs a *Mindenfáj Jánoska panaszaiban*: főhőse nagyon is e világ korlátai között mozog. Mindez azért tűnik szokatlan hiányosságnak, illetve téves elképzelésnek Jódal Rózsa mesealkotói módszerei közepette, hiszen az elmúlt évtized során megjelent modern meséket tartalmazó gyermekkönyvek között van *Jégvirágerdőben* (1993) című kötete, amelyben – ráérezve az átlényegítés eredeti nyelvére – a mai (urbánus) mese gazdag, varázslatos-csodás világát teremti meg.

A maga középszerűségével (szerkezeti áttekinthetőségével és nyelvi precizitásával) Jódal Rózsa könyve nem is a legsikertelenebb vállalkozása az itteni könyvkiadásnak. Nyilvánvalóan gyarapítja a gyermekeknek szóló könyvek sorát. Az viszont, hogy a gyermekirodalomhoz is ugyanilyen kapcsolat fűzné, kétséges.

BENCE Erika

S Z Í N H Á Z

„MENNYI FERDE ÖSZTÖN!”

Shakespeare *Macbeth*je a szabadkai Kosztolányi Dezső Színházban

A szándék és az igyekezet dicséretes, az eredmény azonban, sajnos, szinte semmi. Amit a maszkmester és a tornatanár hathatós segítségével a szabadkai Kosztolányi Dezső Színházban Szloboda Tibor rendezésében előadasként Shakespeare *Macbeth* című vérbő tragédiája ürügyén összehoznak, elrettentő és lenyűgöző látvány lehet (díszlet, jelmez: Szloboda Tibor), de színház már kevésbé, mivel az a temérdek borzalom, agresszivitás, amit két óra alatt testközlelől látunk, az előadás ugyanis közvetlenül a közönség előtt, felett történik, teljesen hidegen hagy. Holott . . . Igen, holott mindez nem ismeretlen, hiszen már évek óta a legvalóságosabb borzalmakkal bombáz bennünket a tévé, a sajtó, s persze az élet. Nem arról van szó, hogy belefásultunk volna, az emberi ocsmányságba nem lehet belefásulni akkor sem, ha olyan hosszú ideig traktálnak vele bennünket, mint immár jó egy évtizede a Balkánon teszik. De egyetlen újsághír, amely csupán egyetlen új esetről ad információt, felkavar, az előadás pedig, amelyben lavórszám folyik a vér s ezt kéjesen isszák, amelyben válogatott kínzásokat látni, közömbösen hagy. Ezt megmagyarázni nyilván nehéz, az okot talán abban kell(ene) keresni, hogy az előadásban a borzalom csupán külsőség, abban az értelemben, hogy hiányzik alóla, mögüle a szenvedő

ember, az, aki ellen történik mindez, aki megszenvedi az állati erőszakot. Áldozatok vannak, erről Shakespeare gondoskodott, de hiányzanak azok a vonások, amelyek az áldozatokat emberré teszik.

Kétségtelen, ha ma valaki a bérces Balkánon és környékén a *Macbethet* viszi színre, aktuális akar lenni. Az sem vitás, hogy a legőszintébb felháborodás és tiltakozás vezérli, de nem valószínű, hogy akkor ér(het)je el célját, ha halmozza a borzalmakat, ha a „színészek” két órán át szinte mást sem tesznek, mint gyilkolnak, üvöltenek, válogatott kínzásokat mutatnak be, akrobatákat megszegyenítő teljesítményt nyújtanak. A színészt ne kínozzák, de nézőként érzem, milyen borzasztó, ha embert kínoznak. Elborzasztó látvány, ha a maszkmester hozzájárulásával a színész agyát látom a fején kifordulni, de hatásosabb lenne, ha arra kellene gondolni, hogy ebben a rémes világban még az is megtörténhet, hogy megélkelhetik valamelyik szereplő fejét, s talán még az agya is kifordulhatna a koponyájából. Ősi színházi igazság: a nézőt sírásra nem a színész könnyei indítják, de ha azt érzi, hogy olyan igazságtalanság történt vele, olyan mérhetetlenül nagy a bánata, szomorúsága, hogy könnyei is potyoghatnának, akkor a nézőnek támad sírhatnakja.

A színházban fontos szerepe lehet a maszkmesternek és a tornatanárnak, de ha ők az előadás főszereplői, akkor nincs színház, illetve ami van, az nem színház. Hogy ez nem csupán elmélet, arra az előadás néhány kivételes pillanata utalhat, például amikor Péter Ferenc (*Macbeth*) felhagy a rá most már bántóan jellemző, szerepről szerepre ismétlődő modoros rángatózással, s visszafogottan ember próbál lenni. Ilyenkor van vele kapcsolatom, közel érzem magamhoz. Sajnos, a *Macbeth*ben nagyon ritka az ilyen őszinte pillanat. Igen, leginkább talán az őszinteség hiányzik a felkavarás szándékával készült Shakespeare-előadásból.

Azt is el tudom fogadni, hogy nincs, mert nem kell egy erőteljes Lady Macbeth (Körmöci Petronella valóban vértelen, erőtlen, végig észrevétlen marad, ami nem biztos, hogy csupán koncepcionális megoldás), s hogy a Lady irányító szerepét a boszorkányok veszik át, mert ez a történet nem a Ladyról szól, legalábbis nem arról, akiről itt évekig szólhatott volna, hanem azokról a „boszorkányokról” szól a mese, akik – mint Shakespeare-nél ártatlan férjét a bűnbe taszító Lady Macbeth – az új elszánt és nem is becsutlen macbethekből szörnyeteget fognak csinálni. Ahogy ennek lehetőségére a Shakespeare-irodalomban szemléletváltást hozó Hamlet-esszéjében Jan Kott rámutat, s ahogy ennek nyomán több előadás demonstrálta is, azzal, hogy Fortinbrast nem megváltóként, hanem új zsarnokként léptette színre. Ez a Fortinbras-effektus köszön vissza a szabadkai előadás zárójelenetében, melyben Malcolm (is) a boszorkányokkal kezd paktálni.

Elgondolkodtató pillanat, amely akár bölcs és aktuális figyelmeztetésként is értelmezhető.

És kétségtelenül nyomatékos befejezés is, de mintha kissé váratlanul, pontosabban előkészületlenül következne, s nem is kapna kellő hangsúlyt. Mintha nem a befejező jelenet diktálta volna az előadás iyetén alakulását, határozta volna meg a koncepciót, hanem ez menet közben a boszorkányok domináns szerepéből következett volna így.

Tény, hogy Rosznak a második felvonás végén mondott sommás megállapítása – „Mennyi ferde ösztön!” – egyaránt jellemzi a Shakespeare-mű világát és jellemezheti (Jugoszláviában, sajnos, már legalább egy évtizede jellemzi is) az adott világot, melyben ez a véres tragédia színre kerül. Csakhogy a művészet, ha egy az egyben utánozni szeretné

a valóságot, mindig óhatatlanul erőtlenebb, halványabb lesz, nem valószínű, hogy verseznie kell a nyers valósággal. A szabadkai Kosztolányi Dezső Színház viszont éppen erre vállalkozik. Ahogy már több ízben is tette az utóbbi néhány évben (*Közellenség, Puszkaporos hordó, A halál és lányka*). A társulat előadásainak szinte ismertetőjelévé vált az erőszakot harsányan, teljes intenzitású színpadi erőszakkal kifejező játéktípus, amit kétségtelenül indukál a valóság, de nem kis mértékben ristici örökség is Szabadkán. Shakespeare legvéresebb tragédiái, köztük a *Macbeth*, talán valóban mágikus erővel vonzzák színreállítóikat az efféle erőszak-színház felé, de ez a csábítás veszélyes csapda is, mert öncélúságra vezet.

Hatalmas, emberfeletti munka – igazi hatás nélkül.

Mi mondható ilyen előadás esetében a színészekről? Bátrak, ügyesek, kiválóan mozgognak, kész akrobaták. Más aligha. Talán, hogy a három boszorkány (Budanov Márta, Szloboda Tibor és Molnár Zoltán) elvetemült romlottsága alól időnként emberi vonások is felvillannak, hogy Katkó Ferenc Banquója igyekszik ellenpont lenni a macbethi őrutletben, hogy Körmöci Petronella Lady Macbethként erőtlen ugyan, s felettébb ügyetlen a verses szöveg tolmácsolásában, de miközben bűnösségét szeretné magáról lemosni, szánandó, készek lennének neki megbocsátani, ha lenne mit, mert ebben az előadásban a Lady nem a shakespeare-i Lady, hogy Mess Attila három, Káló Béla ennél is több szerepben próbál tisztességgel helytállni, de váltásaik nem meggyőzőek, sőt olykor éppen zavarbaejtőek, mert ha nem ismernénk a szöveget, nehéz lenne beazonosítani őket.

A színház, dicséretére, ismét nagyra vállalkozott, de az étellel nem vehette fel a versenyt, mert inkább valóság akart lenni, mint színház.

GEROLD László

KRÓNIKA

DÍJAK

AZ ÉV KÖNYVE(I) – Az Év Könyve 2000 díjakat május 31-én adták át Budapesten, a Magyar Írószövetség Klubjában. A tizenhatodik alkalommal kiosztott elismeréssel a jelenkori irodalomnak az előző évben napvilágot látott kiemelkedő alkotásait jutalmazták. A bírálóbizottság döntése szerint a kispróza kategória díjazottja Szathmári István *Kurdok a városban*, a publicisztika kategória díjazottja pedig Végel László *Exterritórium* című művével.

TORNAI ERIKA KAZINCZY-ÉRMES – A Szombathelyen megrendezett Szép Magyar Beszéd Verseny 29. országos döntőjén az Újvidéki Egyetem Magyar Tanszékének elsőéves hallgatója, Tornai Erika Kazinczy-érmet nyert.

RENDEZVÉNYEK

HAGYOMÁNYÁPOLÓ EGYESÜLET – Május 10-én a Szövetségi Igazságügyi Minisztérium bejegyezte az Egyesületek Lajstromába az újvidéki Nagy Sándor Műemlékvédő és Hagyományápoló Egyesületet. Az Egyesület programjáról, célki-

tűzéseiről, a névadó Nagy Sándor személyéről május 14-én tartottak ismertetőt.

NOVELLAPÁLYÁZAT – A doroszlói Móricz Zsigmond MŰ rendezte Herceg János Emlékesten, május 12-én kihirdették a középiskolások számára kiírt novellapályázat eredményét. Az első díjat Lénárd Róbert zentai, a második díjat Kofjenec András szabadkai, a harmadik díjat pedig Kucsera Ella óbecsei diák kapta.

SZERELEM, GYUFÁSDOBOZBAN – Balázs Attila újvidéki születésű, ma Budapesten élő író, műfordító, publicista tartott irodalmi estet Szerelem, gyufásdobozban címmel május 24-én Kanizsán. Közreműködött Grecsó István szaxofonon.

ANYANYELVI VERSENY – Szabadkán május 26-án tartották a vajdasági általános és középiskolások anyanyelvi versenyének döntőjét az Ivo Lola Ribar Általános Iskolában, illetve a gimnáziumban. A versenyt Cerović-Kovács Tünde, a köztársasági oktatási miniszter helyettese nyitotta meg, jelen volt Korhecz Tamás tartományi kisebbségügyi titkár is. A zárórendezvényen Bányai János, az újvidéki

Magyar Tanszék vezetője értékelte a versenyt, átadta az okleveleket és a könyvjutalmakat.

NÉPMESEMONDÓ VERSENY – Zentán tartották meg május 26-án az óvodások, általános és középiskolások VII. Kálmány Lajos Népmesemondó Versenyének döntőjét.

TUDOMÁNYOS TANÁCSKOZÁS – A szabadkai székhelyű Magyarságtudományi Tudományos Társaság Fészekhagyó vajdaságiak címmel május 26-án tartotta jubileumi tanácskozást, melynek keretében bemutatták a társaság azonos című kiadványát is.

EMLÉKNAP PADÉN – Keszég Károly újságíróra, a *Napló* című hetilap utolsó főszerkesztőjére emlékeztek barátai és tisztelői május 26-án, halálának negyedik évfordulóján. Bemutatták Tóth Livia *Köszönöm, jól!* című publicisztikai kötetét, majd pedig Mészáros Zoltán történész tartott előadást a déli harangszó történetéről. Ezt követően kihirdették a Közegellenállás című riportpályázat nyerteseit. Első díj: Nagy Farkas Dudás Erika, második díj: Tóth Livia, harmadik díj: Mihájlövits Klára.

MAJTÉNYI-EST – Majtényi Mihály születésének 100. évfordulójára emlékeztetett közös műsorral a JMMT és a VMNYE május 30-án az újvidéki Forum-klubban.

NEMZETKÖZI KÖNYVVÁSÁR – Az első nemzetközi könyvvásárt Patrik Besson francia író nyitotta meg május 31-én Szabadkán, a községi önkormányzat nevében pedig Nebojša Janjić alpolgármester köszöntötte az egybegyűlteket. Több hazai kiadó mellett horvátországi és szerb köztársaságbeli kiadókat is látogattak és írók is részt vettek a június 3-áig tartó rendezvényen.

A tartományi kisebbségi titkárság standján az újvidéki Forum Könyvkiadó kiadványai is helyet kaptak. A június elsején megrendezett író-olvasó találkozón Jovica Acín, Oleg Tomić hazai és Stanko Andrić horvátországi író, másodikán pedig Antal Géza szabadkai, Neven Ušumović zágrábi és Zoran Čirić niši író volt a találkozó vendége.

KÖNYVHÉT – A 72. Ünnepi Könyvhét június 7-én kezdődött. A megnyitón Nádas Péter mondott köszöntőt a június 11-éig tartó könyvhét központi helyszínén, a Vörösmarty téren. A könyvheti listán a 144 magyarországi kiadvány mellett 52 kötet készült határon túli magyar könyvműhelyben.

Az újvidéki Forum Könyvkiadó Gerold László *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*, Szeli István *Emlékezések könyve*, Jung Károly *A Pannóniai Énektől a Mária-lányokig*, Burány Béla *Ünnepek, szokások, babonák I–II.*, valamint Bordás Győző *Ténia és repesz* című kötetével került fel az Ünnepi Könyvhét hivatalos listájára, és ezzel együtt a katalógusba. A szerzők közül Bordás Győző, Burány Béla, Gerold László és Jung Károly dedikálta könyvét a Forum sátránál a Vörösmarty téren. A JMMT Sinkó Ervin *Az idegen és Spira György Hrabovszky altábornagy tévelygései Péterváradtól Alamócig* című kötetével szerepelt.

BARÁTOK A KÖNYVTÁRBAN – Balassa Péter budapesti irodalomtörténész, Thomka Beáta pécsi egyetemi tanár és Tolnai Ottó író tartott felolvasást június 8-án a szabadkai Városi Könyvtárban a Barátok a könyvtárban elnevezésű rendezvényen.

VAJDASÁGI MAGYAR PROFESZSZOROK TALÁLKOZÓJA – A Magyar Professzorok Világtanácsa az MTA Sza-

bolcs–Szatmár–Bereg megyei tudományos testülete közreműködésével június 8-án és 9-én rendezte meg Szabadkán a vajdasági magyar professzorok találkozóját.

MEGEMLEKEZÉS – Börcsök Erzsébetről, a vajdasági magyar irodalmi élet jeles személyiségéről halálának harmincadik évfordulóján megemlékezett a VMNYE. Az újvidéki Futaki úti katolikus temetőben június 13-án megkoszorúzták Börcsök Erzsébet sírját, majd a Forumklubban Hózsa Éva tartott előadást a Börcsök-életmű mai aspektusairól.

SZELI ISTVÁN KÖSZÖNTÉSE – Közelgő nyolcvanadik születésnapja alkalmából köszöntötték Szelei István akadémikust, az irodalomtörténészt és tanárt a zentai Városi Könyvtárban június 19-én. Most megjelent kötetét, az *Emlékezések könyvét* Bordás Győző, a Forum Könyvkiadó főszerkesztője mutatta be a szépszámú érdeklődőnek.

FELHŐSZAKADÁS – Forrai Eszter Párizsban élő költőnő *Felhőszakadás* című kötetét mutatták be június 13-án a szabadkai Városi Könyvtár földszinti termében. A szerzővel Pénovátz Márta francia nyelv-szakos tanár beszélgetett.

SZÍNHÁZ

KOLOZSVÁRI VENDÉGJÁTÉK – A kolozsvári Állami Magyar Színház, Nagybacsanakon (május 18-án, 19-én), Kikindán (20-án), Zentán (21-én) és Újvidéken (22-én, 23-án) vendégszerelt Molière *Mizantrop* (rendező: Tompa Gábor) és Vörösmarty Mihály–Görgey Gábor: *A fátyol titkai* (rendező: Keresztes Attila) c. előadásával.

KISVÁRDAI FESZTIVÁL – Az idén is megszervezték a Határon Túli Magyar Színházak hagyományos Fesztiválját Kis-

várdán, amely június 1-jétől 9-éig tartott. A megnyitőünnepség után a Várszínházban a szabadkai Népszínház társulata színpadra vitte Weöres Sándor–Verebes Ernő *Holdbeli csónakosát*.

A seregszemlén vajdasági magyar társulatok is részt vettek: három Szabadkáról (Népszínház, Kosztolányi Dezső Színház, Gyermekszínház) és az Újvidéki Színház (több előadással). A bemutatkozási lehetőség mellett szakmai programokat is szerveztek.

A kisvárdai Várszínház és Művészetek Háza különdíjat ítélte oda Verebes Ernőnek, a szabadkai Népszínház magyar társulata *Holdbeli csónakos* című előadása zeneszerzőjének, illetve a *Sardafass, a hím-boszorkány* című darab zeneszerzői és szövegírói munkájáért. A Teplánszky-díjat Szloboda Tibor és a szabadkai Kosztolányi Dezső Színház fiatal művészei kapták a *Macbeth* című kísérleti előadás létrehozásáért. A Páskándi-díjat Weöres Sándor–Verebes Ernő a *Holdbeli csónakos* című művének színpadra állításáért a szabadkai Népszínház magyar társulata vehette át. A Magyar Nemzeti Örökség Minisztériuma társulati díjával tért haza az Újvidéki Színház, melyet a *Szelidítések* című előadásáért érdemelt ki. A szabadkai Gyermekszínház magyar társulata a fesztivál kísérőrendezvényei keretében lépett fel, s *Erdei házikó* című előadásukért a Műveltségügyi Minisztériumtól Alapítvány különdíjat kaptak.

STERIJA JÁTÉKOK – A 46. Sterija Játékok június elsején kezdődtek Újvidéken. A műsorban vajdasági magyar társulat előadása nem szerepelt. A 10. plakátkiállítás első díját Kapitány Attila Hamlet-plakátja kapta, a két harmadik díj egyikét Marculik Balázsnak ítélte oda.

KIÁLLÍTÁSOK

PEART – Az újvidéki PEART képzőművészeti csoport 14. közös tavaszi tárlatának megnyitója május 22-én volt az Újvidéki Színház előcsarnokában. A csoport (Uri Ferenc, Tyirity Danica-Duci, Kovács Zsuzsa, Uram Márton, Garai Kornélia, Mellár Lajos, Zuberec János, Péter Edit, Pap Judit és Barna Zsuzsa) olaj-, akvarell-, faszobrászati és grafikai műveket állított ki.

BUCKA-GÁNYÓ – A Bucka-Gányó Művésztelep tíz évét bemutató kiállítását a Képzőművészeti Találkozóban nyitotta meg Bela Duranci művészettörténész. A jubileumra monográfia készült, melyben Bela Duranci e tíz évről készült áttekintése olvasható szerb, Náray Éva fordításában pedig magyar nyelven.

XIX. SZÁZADI PORTRÉK – Az Újvidéki Múzeumban a 19. századi hazai festők polgárokról készített portréit állították ki május 10-én. A tárlaton a 19. században vidékünkön élő festők – Georgije Popović, Novak Radonić, Marko Murat és mások – 40 műalkotása került bemutatásra. A festmények a kor ismert újvidéki (pétervárad, karlócai) személyiségeit, valamint neves, tehetős polgárait és azok gyermekeit ábrázolják.

A JMMT KIÁLLÍTÁSA – A JMMT képzőművészeti szakosztálya Az új évezred kihívásai címmel megrendezett tematikus kiállításának megnyitója június 8-án volt a Képzőművészeti Találkozóban. A 31 vajdasági magyar művész alkotásait tartalma-

zó tárlatot Olga Šram művészettörténész és Boros György grafikus nyitotta meg.

PENOVÁC ENDRE KIÁLLÍTÁSA – Penovác Endre vajdasági festőművész önálló kiállítása, mely az elmúlt két év rajzait és olajfestményeit foglalja magába, május 10-e és 20-a között volt megtekinthető Budapesten a Galamb utcai Martino Galériában.

KONCERT

ZENE A VÍZEN – Kinka Rita zongoraművésznő Zene a vízen címmel tartott koncertet május 17-én. Az esten Chopin, Liszt, Debussy és más szerzők vízhez kapcsolódó művei hangzottak el. A művésznő ezzel a koncerttel fellépett még Szlovéniában, Berlinben, Belgrádban, valamint Crna Gorában.

VAZDUH / LEVEGŐ / AIR – A Vazduh / Levegő / Air projektum keretében ifj. Márkos Albert erdélyi származású, Budapesten élő improvizatív zenész (celló) és zeneszerző, illetve Mezei Szilárd zentai improvizatív zenész (brácsa) és zeneszerző közös vezetésével, vajdasági meghívott zenészek részvételével, improvizatív zenei műhelyt szerveztek május 18-án és 19-én. Az Újvidéki Színház kistermében megtartott műhelymunka célja a zenészek közötti kommunikáció fejlesztése volt. 19-én nyilvános improvizatív zenei koncertre került sor a műhelymunkában résztvevők közreműködésével.

ITZHAK SZÉKELY – Itzhak Székely zongoraművész adott hangversenyt június 13-án a kanizsai, június 15-én pedig a szabadkai Városháza dísztermében.

TŐLÜNK – RÓLUNK

TŐLÜNK

Kötet(ben):

Bognár Antal: Levélnehezék, esszék, feljegyzések, Masszi Kiadó, Bp., 2001

Böndör Pál és Tolnai Ottó versei a Szép versek 2001 c. antológiában, Magvető Kiadó, Bp.

Hász Róbert: Végvár, regény, Tiszatáj Alapítvány, Szeged, 2001

Sinkó Ervin: Az idegen, novellák, JMMT, Újvidék, 2001

Thomka Beáta: Beszél egy hang, tanulmányok, Kijárat Kiadó, Bp., 2001

Folyóiratban:

Critikai Lapok

Gerold László: Könyörgés, kritika (Újvidéki Színház: Hair) – 2001. 5–6.

ÉS

Szakmány György: Parainesis Futrinkához, novella – 2001. június 8.

Forrás

Bence Erika: Újvidéki Dekameron II., kritika (Gobby Fehér Gyula: A sötét árnyéka) – 2001. 6.

Maurits Ferenc grafikái – 2001. 6.

Németh István: Tűnődések angyalszárnyak alatt, próza – 2001. 6.

Hitel

Szilágyi Károly: Szerbek és magyarok, tanulmány – 2001. 6.

Tomán László: Egy kritikus harcai, kritika (Vajda Gábor: Visszaidegenedés) – 2001. 6.

Vajda Gábor: A testi fogyatékoságtól a szellemi egészségig, kritika (Varga Zoltán: Bábel árnyékában)

2000

Szűts Zoltán: Téliszalámi, próza – 2001. 5.

Kritika

Végel László: Szeizmográf a határon, esszé – 2001. 6.

Krónikás

Harkai Imre: A vajdasági települések épített örökségének dokumentálása: Topolya, tanulmány – 2001. különszám

Magyar Napló

Ladik Katalin versei – 2001. 4., 5., 6.

Új Forrás

Balázs Attila: A meztelen folyó, próza – 2001. 6.

Fekete J. József: Dobbant a baknyúl, kritika (Balázs Attila: Ki tanyája ez a világ) – 2001. 6.

Orcsik Roland-versek – 2001. 6.

Zsöllye

Mihájlovits Klára: Zilált Haj, kritika (Újvidéki Színház: Hair) – 2001. 5.

RÓLUNK

ÉS

Menyhért Anna: A katalekták otthontalansága (Tolnai Ottó: Balkáni babér) – 2001. június 22.

Szilágyi Márton: Várunk, kritika (Hász Róbert: Végvár) – 2001. június 8.

Forrás

Bence Erika: Újvidéki Dekameron II., kritika (Gobby Fehér Gyula: A sötét árnyéka) – 2001. 6.

Szekér Endre: Ajándék – születésnapra (Németh István: Ima Tündérlakért) – 2001. 6.

Hitel

Sturm László: Fókuszváltások, kritika (Balázs Attila: Ki tanyája ez a világ) – 2001. 6.

Tomán László: Egy kritikus harcai (Vajda Gábor: Visszaidegenedés) – 2001. 6.

Vajda Gábor: A testi fogyatékoságtól a szellemi egészségig, kritika (Varga Zoltán: Bábel árnyékában) – 2001. 6.

Magyar Napló

Pap Tibor: Egy költő felvezetése. Ladik Katalin verseiről, tanulmány – 2001. 4., 5., 6.

Magyar Nemzet

Pécsi Györgyi: Végvár isten háta mögött, kritika (Hász Róbert: Végvár) – 2001. június 9.

Új Könyvpiac

Cyprián / Csajka Gábor Cyprián /: Balkáni halálos időficam, kritika (Hász Róbert: Végvár) – 2001. 6–7.

HUSZTA Rózsa összeállítása

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KÖNYVEI

Gerold László: *Jugoszláviai magyar irodalmi lexikon (1918–2000)*

Csányi Erzsébet: *Világirodalmi kontúr* (esszék, tanulmányok)

Jung Károly: *A Pannóniai Énektől a Mária-lányokig* (néprajzi tanulmányok)

Bordás Győző: *Ténta és repesz* (esszék, kritikák)

Szeli István: *Emlékezések könyve* (vallomás, tanúság, számadás)

Burány Béla: *Ünnepek, szokások, babonák II.*

Pap József: *Nyárutó* (gyermekversek)

Faragó Kornélia: *Térrányok, távolságok* (tanulmány)

Bence Erika: *Iboya utca* (novellák)

Fekete J. József: *Próbafüzet III.* (tanulmányok, kritikák)

Előkészületben:

Fehér Ferenc–Léphaft Pál: *Újév az erdőn* (verses-rajzos gyermekkönyv)

Harkai Vass Éva: *A művészregény a XX. századi magyar irodalomban* (tanulmány)

Bori Imre: *Ember, táj, történelem* (délvidéki olvasókönyv)

Vigh Rudolf: *Visszaverődés* (novellák)

Kalapis Zoltán: *Lentségi arcképcsarnok* (tanulmányok)

Cs. Simon István: *Monostor – 770* (helytörténet)

Gobby Fehér Gyula: *A tűz közepéből* (novellák)

Valkay Zoltán: *Zenta építészete*

Milorad Pupovac: Szerbnek lenni: egyes szám első személy 664
Vladeta Jerotić: Vajon a pravoszláv vallás megfelel-e a szerb mentalitásnak? 689

Pavle Ugrinov: Zsuzsával, még egyszer, a szálláson 693

B. Foky István: Véralma-hullás 698

Jódal Kálmán: Baby face 704

Dragan Jovanović Danilov: Ikonosztáz a világ végén (*regény, IV.*) 707

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

Utasi Csaba: Abszurdumok abszurduma (*háborús napló III., befejező rész*) 716

Varga István: A piros könyv (*tanulmány*) 733

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

Harkai Vass Éva: Évek porhava (Tóth Krisztina: *Porhó*) 744

Bence Erika: A gyermekhős kiléte (Jódal Rózsa: *Mindenfaj Jánoska panaszai*) 748

S z í n h á z

Gerold László: „Mennyi ferde ösztön!” (Shakespeare: *Macbeth*) 750

KRÓNKA

Husza Rózsa összeállítása 753

E számunk megjelenését a Tartományi Oktatási és Művelődésügyi Titkárság, a Nyílt Társadalomért Alap, Jugoszlávia, valamint a Magyar Köztársaság Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériumának Kulturális Alapprogramja és az Illyés Közalapítvány támogatta

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2001. június. Kiadja a Forum Könyvkiadó Kft. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/57–216. e-mail: forumkk@eunet.yu – Szerkesztőségi fogadóóra csütörtökön 10-től 12 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető a 45700–603–8–10750-es zsíroszámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön egy évre 480 dinár. Egyes szám ára 40, kettős szám ára 80 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 115 DEM. – Készült a Forum Holding Nyomdájában Újvidéken. – YU ISSN 0350–9079